

Bloc 6

Les unitats de paisatge

*Molí aiguader situat a prop de la Fatarella.
Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Estructura de les fitxes

En aquest capítol es mostren els continguts que inclouen les fitxes de cada unitat de paisatge, així com l'ordre en què es presenten aquests continguts:

- La primera pàgina ofereix les dades generals de la unitat, n'especifica els trets més característics i s'il·lustra amb una fotografia representativa de la unitat.
- La segona pàgina mostra un mapa de la unitat de paisatge, amb dades cartogràfiques de referència. La llegenda utilitzada en aquest mapa és la següent:

Mapa d'usos del sòl, DTES (reclassificat)

	Aigua continental
	Aigua marina
	Bosc
	Conreus de regadiu
	Conreus de secà
	Sòls nus
	Urbà/infraestructura viària
	Vegetació de zones humides
	Vinya

270

Tot seguit, la fitxa es divideix en els apartats següents:

Elements naturals que constitueixen el paisatge. Descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la unitat (clima, litologia, processos geomorfològics, relleu i aigua) i de les formacions vegetals i els hàbitats que s'han desenvolupat sobre aquest substrat.

Evolució històrica del paisatge. Descripció de la seqüència evolutiva del paisatge i dels principals factors naturals, socials i econòmics que han afavorit els canvis al llarg de la història.

Organització i dinàmica actual del paisatge. En primer lloc es fa una descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements descrits anteriorment, que constitueixen l'estructura actual del paisatge de la unitat i que en defineixen el caràcter (distribució dels usos del sòl, dels hàbitats i de les trames urbanes). En segon lloc, es presenta la dinàmica actual del paisatge, és a dir, les tendències i canvis en el paisatge derivats de les principals activitats i processos que hi incideixen. En aquest sentit, es destaquen les principals funcions que modelen el paisatge, així com les claus de la seva evolució més recent, tenint en compte les relacions amb la descripció històrica anterior.

Expressió artística del paisatge. Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. Poden ser relats de viatgers, tex-

tos literaris, cançons o altres manifestacions artístiques (pintures, escultures, etc.) que constitueixen valors intangibles del paisatge.

Valors en el paisatge. Descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciant els ecològics dels culturals (històrics, religiosos i identitaris), socials i estètics. Presentació dels principals elements —tangibles i intangibles— i àrees d'interès, per la seva singularitat, representativitat, integritat, raresa, rellevància social o l'harmonia del conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge. Selecció dels principals miradors i recorreguts per observar i interpretar el paisatge de la unitat. També es descriu la visió del paisatge i de les unitats veïnes que s'observen.

Possible evolució del paisatge. Descripció del paisatge de la unitat a través de la interrelació entre els processos naturals, les tendències socioeconòmiques i les conseqüències de la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials vigents.

Avaluació del paisatge. Presentació de les debilitats, amenaces, fortaleces i oportunitats per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

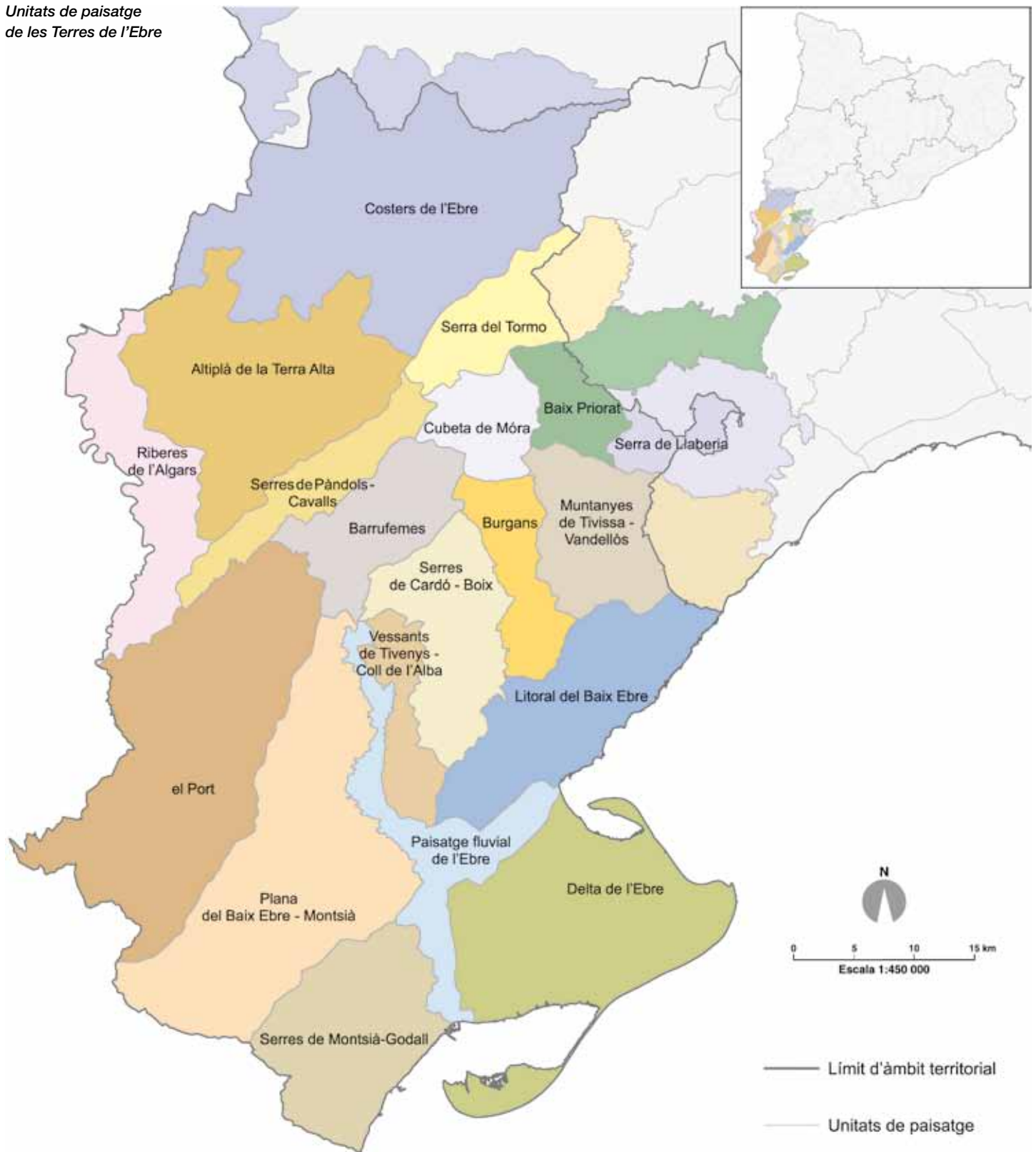
Objectius de qualitat paisatgística. Els objectius de qualitat paisatgística s'han formulat a partir del treball de l'equip redactor, de l'equip de l'Observatori del Paisatge i de les aspiracions ciutadanes expressades en els processos de participació ciutadana, i són coherents amb els objectius de qualitat paisatgística per a tot l'àmbit de les Terres de l'Ebre (vegeu el bloc 5). El Conveni europeu del paisatge estableix que els objectius de qualitat paisatgística (OQP) representen la plasmació, per part de les administracions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn. Els objectius de qualitat paisatgística han de considerar, per tant, les característiques del paisatge que la ciutadania desitja veure reconegudes i que el planejament territorial ha de prendre en consideració.

Els objectius de qualitat paisatgística estan formulats en resposta a la pregunta "Quin tipus de paisatge volem", i posteriorment es concreten en una proposta de criteris i accions per assolir-los.

Tal com s'estableix a la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, els criteris i les accions que es deriven dels objectius de qualitat paisatgística per ells mateixos no tenen caràcter normatiu, i han de ser precisats i incorporats en el planejament territorial a través de les directrius del paisatge (art. 12, Llei 8/2005).

Les Directrius de paisatge de les Terres de l'Ebre s'inclouen en el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, aprovat per l'Acord del Govern GOV/130/2010, de 27 de juliol, per part del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre

Comarca:

Pertany majoritàriament a la comarca de la Ribera d'Ebre, i en menor mesura a les comarques de la Terra Alta, el Segrià i les Garrigues.

Superfície:

60.160,4 ha (44.435,4 ha corresponen a les Terres de l'Ebre i 15.725 ha a les Terres de Lleida)

Municipis:

De la Ribera d'Ebre: Ascó, Flix, Ribera-roja d'Ebre, la Palma d'Ebre, la Torre de l'Espanyol i Vinebre; de la Terra Alta: la Fatarella, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs; de les Garrigues: Bovera, la Granadella i Bellaguarda; del Segrià: Maials, Almatret, Seròs i la Granja d'Escarp.

272

Vista del meandre de Flix, amb costers a una banda i conreus de regadiu de fruita dolça i horta a l'altra. Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge caracteritzat pel clima mediterrani subàrid i pels costers que s'originen a la Terra Alta i a les Garrigues Altes, i que descendeixen vers el riu Ebre.
- Territori forestal amb alguns conreus als fons dels barrancs, principalment d'oliveres. A les terrasses fluvials del riu Ebre, especialment als voltants de Flix i Vinebre, hi ha conreus de regadiu de fruita dolça, vinya i horta.
- Doble tipologia d'assentament: per una banda, els pobles situats a la mateixa vora del riu Ebre, que responen a una accessibilitat més bona, i, per l'altra, els pobles situats a una certa distància de l'eix del riu, localitzats en indrets més elevats, segurs i amb disponibilitat de terres planes per poder conrear.
- La vasta escala d'aquests paisatges, les amples panoràmiques subratllades pel riu Ebre que creua la unitat de nord-oest a sud-est i l'harmonia dels patrons d'oliveres en suau transició amb la vegetació natural configurats per la topografia a l'eix dels fons de vall i pels murs de pedra seca.
- La torre de refrigeració del complex nuclear d'Ascó, un dels elements més destacats del paisatge dels vessants de l'Ebre.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

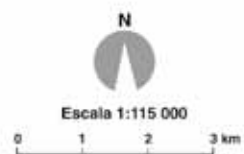
4 TV-7411, de la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre

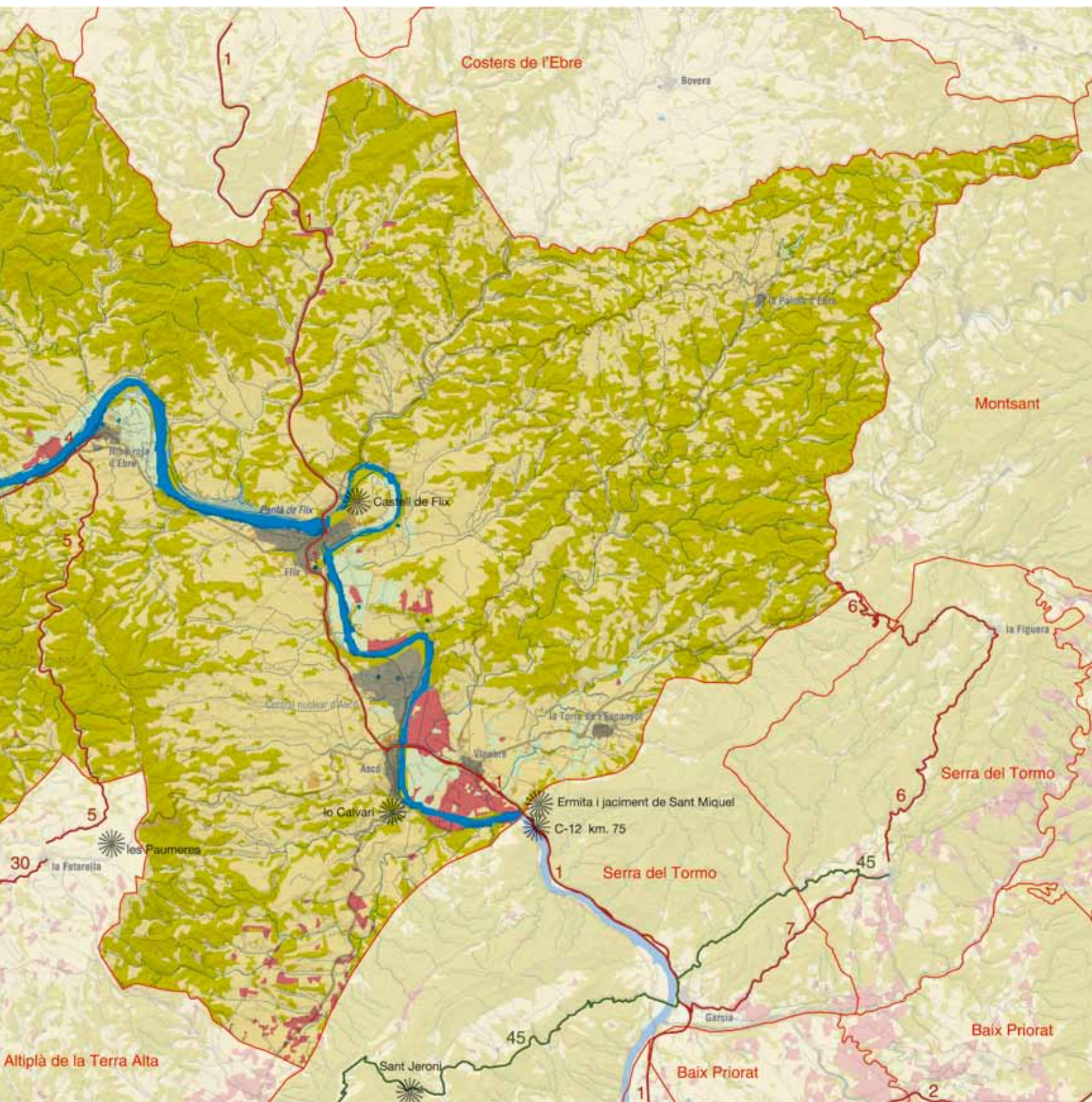
5 Camí de les Modorres, del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre

30 TV-7232, TV-7333, de Batea a la Fatarella

274

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El clima d'aquesta unitat és mediterrani subàrid continental amb precipitacions al voltant dels 400 mm de mitjana anual a la riba de l'Ebre, que disminueix a les zones de contacte amb les Terres de Lleida i la Franja de Ponent. La major part de les precipitacions cau els mesos de tardor i primavera (fins a un 75% del total anual), amb uns mínims acusats a l'estiu (10%) i a l'hivern (20%), i amb unes distribucions interanuals molt irregulars. La temperatura mitjana se situa entre 14 i 16 °C, amb amplituds tèrmiques de gairebé 19 °C entre els mesos d'hivern i d'estiu. La mitjana d'humitat relativa està a l'entorn del 60-70%. El risc de glaçades no és elevat, amb una mitjana d'uns vint dies, repartits en els mesos d'hivern. El vent dominant és el de cerç, també anomenat vent de dalt, serè o mestral, amb una velocitat mitjana d'uns 10 km/h a la vall del riu Ebre. Un fenomen meteorològic singular és la boira de riu, que apareix en alguns dies anticiclònics dels mesos d'hivern, i que remunta pels costers fins a la Palma d'Ebre, pel sector nord, i fins la serra de la Fatarella, pel sector sud.

La litologia i la geomorfologia de la unitat es caracteritzen per l'existència de dos patrons morfològics: els costers que drenen vers el riu Ebre i les terrasses que ha creat l'Ebre.

Els costers, que en tot el territori dibuixen unes digitacions molt marcades per la presència de barrancs que s'han encaixat als materials detrítics que menen a l'Ebre, es diferencien entre els situats al nord i els situats al sud del riu. Així, els costers del nord, amb una alineació de cims d'oest a est, són més pronunciats al sector oriental que no pas a l'occidental; al sector oriental hi ha la serra dels Gorraptés, amb 405 m, i la serra del Rovelló, amb 407 m, mentre que al sector occidental el conjunt de puntes ben just depassen els 300 m d'alçada. En general, els fons de vall d'aquest sector recorren unes distàncies d'uns 10 a 15 km entre la línia de cims i l'eix que forma el riu Ebre, amb unes caigudes topogràfiques en general suaus. Per la seva banda, els costers del sud, que presenten una alineació de cims de nord a sud al llarg de l'eix que marca la serra de la Fatarella, presenten uns punts culminants més o menys situats a la mateixa alçada, entorn dels 500 m. Els fons de vall, en aquest cas, recorren unes distàncies menors, d'uns 5 a 7 km, amb unes caigudes topogràfiques generalment més pronunciades.

La zona travessada pel riu Ebre, on es localitzen els nuclis de Vinebre, Ascó, Flix i Riba-roja d'Ebre, correspon als punts més planers del territori, que apareixen a causa de l'acció ancestral del riu Ebre d'anar inundant els terrenys i dibuixant les terrasses fluvials. Aquestes terrasses, inconnexes entre si, estan constituïdes per materials al·luvials. També s'hi distingeixen dipòsits que s'interpreten com a rebliments d'antics meandres del riu Ebre, especialment el que està situat entre Flix i el complex nuclear d'Ascó, a l'entorn de la serra de Montvià (137 m).

En relació amb la xarxa hidrogràfica, el principal curs d'aigua de la unitat és el riu Ebre, que en aquesta unitat és on té un dels recorreguts més meandriformes en el seu pas per les Terres de l'Ebre. Destaca especialment el singular meandre de Flix, amb un gir de gairebé 360°; però també el meandre del tossal d'Andisc (als peus

del qual ara hi ha les dues centrals nuclears d'Ascó) i el meandre d'Ascó-Vinebre. A l'extrem occidental d'aquesta unitat, les aigües del riu Ebre, embassades al pantà de Riba-roja d'Ebre, penetren pel tram final del riu Matarranya.

Entre els barrancs que drenen els costers destaca el del riu de la Cana, que després d'un recorregut de gairebé 20 km, des dels peus meridionals de la serra de la Llena, desemboca enmig del meandre de Flix. Altres barrancs principals d'aquesta unitat són el barranc de Maials; el barranc de l'Ermita; la vall de Sant Joan, junt amb el seu afluent de la vall Major, que des de les Garrigues desemboca al pantà de Flix, i el barranc de la vall de Gorraptés, amb diversos afluents també importants com el barranc del Toll de l'Estret, i que juntament amb el barranc de Vinebre (o de la Torre) desemboquen a l'Illa aprofitant un antic braç del riu Ebre que ara es coneix com lo Galatxo.

Una característica de la xarxa hidrogràfica d'aquesta unitat són els *fondos* que descendeixen de l'altiplà de la Terra Alta fins al riu Matarranya i l'Ebre. Hi destaquen els barrancs de Voravall i la riera de Berrús, de Sant Francisco i riera de Vallmorta, i de les Modorres. Aquests *fondos* es caracteritzen perquè els conreus ocupen la llera dels barrancs fins a pràcticament els trams finals.

La vegetació natural predominant són les brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), que ocupen bona part de la superfície de la unitat. Entre les brolles es refugien un ampli ventall d'espècies que apareixen per la degradació de les formacions arbòries i l'abandonament de conreus de secà. Les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de màquia o garriga es localitzen al llarg de les serres que travessen el territori: serra dels Gorraptés, del Rovelló, de la Fatarella, de les Vallfenoses, etc., i sobretot són presents al sector occidental de la unitat, a partir del nucli urbà de Riba-roja d'Ebre.

Les planes es troben cobertes per diversos tipus de conreus. La majoria es correspon a fruïterars de secà, sobretot oliveres (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) en indrets elevats resguardats de les gelades, així com recents plantacions de festuc (*Pistacia vera*) localitzats sobretot a la vall Major. A les zones planeres de la vora del riu Ebre i de la vall del barranc de Vinebre (o de la Torre), s'hi localitzen cereals, vinyes i fruïters de regadiu, sobretot cirerers (*Prunus avium*), pomeres (*Pyrus malus*), presseguers (*Prunus persica*) i pereres (*Pyrus communis*).

En alguns trams de la riba del riu Ebre es conserven formacions de vegetació de ribera. Especialment al meandre de Flix, i resseguint el riu fins a arribar a Ascó, es localitzen alberedes i pollancredes amb vinca (*Vinca difformis*). Una part important de les ribes del riu estan ocupades per canyissars (*Phragmites australis*).

Evolució històrica del paisatge

Com passa en altres contrades interiors del sud de Catalunya, la documentació sobre l'evolució històrica del paisatge és molt limitada. Tanmateix, es pot indagar l'evolució històrica del paisatge a partir de les restes de l'activitat humana pretèrita que avui es

conserven sobre el territori i de les poques notes històriques disponibles.

El poblament prehistòric dels costers de l'Ebre no està gaire ben representat, tot i que hi ha certa constatació que el territori fou poblat des de ben antic. A Vinebre s'han trobat restes de jaciments lítics a l'aire lliure, concretament a la partida dels Rabadons. Si bé no se n'han trobat restes, al bronze mitjà i final (1500 a 800 aC) es van crear assentaments humans estables a les planes properes al riu Ebre, en forma de petits poblats de cabanes que s'ubicaven en promontoris. Durant aquest període i l'edat del ferro es perfeccionaren les arts del conreu i la domesticació dels animals, influïdes per l'arribada de corrents centreeuropeus.

Als segles VI a II aC la població tendia a créixer i els poblats són nombrosos al llarg de la ribera del riu dels costers de l'Ebre, coincidint amb el territori iber de la Il·lucavònia. Els jaciments que han estat identificats, en un grau de conservació millor o pitjor, dins d'aquesta unitat de paisatge són: a Riba-roja d'Ebre, la necròpolis i hàbitat dels Castellons, la necròpolis i poblat iber de Santa Madrona i els assentaments ibers de Magalanya i Paladell; a Flix, la necròpolis i el poblat dels Castellons (que sembla que era el principal assentament d'aquest sector de l'actual comarca de la Ribera d'Ebre), i els poblats de Sebes i del barranc del Mosselló; a Vinebre, l'assentament i punt de guaita de la roca de la Bruixeta, i els assentaments dels Tossals i les Sebíques-la Fontjoana; a Ascó, els poblats del Forn Teuler i dels Castellons, i a la Torre de l'Espanyol, l'assentament de la Font de n'Horta. Aquesta presència humana al territori intensificà la pressió sobre la vegetació natural a través de la pastura i la tala per al conreu de la terra i per a llenya.

A tota l'àrea de les quatre comarques de les Terres de l'Ebre, més la veïna comarca del Priorat, es coneixen actualment més de setanta jaciments d'època romana. La majoria de les *villae* es concentren a les ribes del riu Ebre, i es creu que l'àrea entre Ascó i Vinebre va ser una de les tres àrees amb assentaments romans més o menys importants, juntament amb l'àrea de *Dertosa* (Tortosa) i la cubeta de Móra. A Riba-roja d'Ebre hi ha constatat dos jaciments que es corresponen a dues *villae* romanes, a Senals i a Vall de Porcs. Concretament en aquest darrer jaciment, a mitjan any 2008 es van finalitzar unes prospeccions arqueològiques, i es va constatar la importància d'aquesta *villa*, anomenada vila Maurici. Des dels Serveis Territorials del Departament de Cultura a les Terres de l'Ebre se'l considera el jaciment romà més important de les Terres de l'Ebre, tant per la seva extensió com per la qualitat dels materials arqueològics trobats.

Juntament amb les *villae*, es coneix la presència d'un cert nombre de petits assentaments, com el de les Sebíques-la Fontjoana (Vinebre), que es creu que podrien haver funcionat com a unitats domèstiques i productives d'un sistema d'economia de subsistència, combinant l'agricultura, la ramaderia a petita escala i l'explotació forestal, o bé haver estat nuclis d'ocupació estacional dependents de les *villae* properes.

Fins al segle V dC l'agricultura fou pròspera, i és fàcil d'imaginar unes ribes del riu Ebre conreades intensament, amb uns vessants boscosos que actuaven com a zones de pastura i d'explotació

forestal. En certa manera, un paisatge agrari bastant similar a l'actual, salvant totes les distàncies pel que fa als tipus i formes de conreu. Entre els segles V i VIII es constaten unes pèrdues de població a totes les Terres de l'Ebre, fenomen probablement vinculat a l'increment dels impostos imperials romans que tenien lloc a l'època del Baix Imperi, i que van significar la ruïna del camp.

A partir del 714 els andalusins van repoblar aquest territori creant-hi una sèrie d'alqueries. Inicialment, els musulmans no devien ser gaire nombrosos i sembla que només anaven a l'ocupació de les places importants, la qual cosa els devia obligar a deixar temporalment àmplies zones lliures.

El segle VIII, un cop finalitzada la conquesta andalusí, l'any 717, començà a sorgir un nou període marcat per una tendència cap al creixement moderat fonamentat en l'aprofitament i el desenvolupament de l'agricultura. Aquest és el moment de la construcció de séquies, que va assolir una rellevància força destacable a les terres ebrenques. Les descripcions de les donacions fetes després de la reconquesta parlen que ja en època dels àrabs existien els horts, els olivars, les vinyes, les sembradures i les figueres.

En l'etapa de la reconquesta cristiana és quan s'inicia una repoblació efectiva de la unitat. En aquest període s'originen els nuclis urbans, tal com s'entenen i se situen en l'actualitat.

Al segle XVIII les característiques més rellevants de l'agricultura de les Terres de l'Ebre en general responien a una feble comercialització dels productes del camp, a un autoconsum elevat i a uns rendiments escassos. Però aquesta dinàmica es modificà al llarg d'aquest segle amb l'extensió de l'agricultura a indrets fins llavors no conreats, a causa de l'increment de la demanda generada per l'augment de la població. A la unitat es va produir una extensió del conreu d'olivera arreu dels vessants en detriment de les bosques de pi blanc. És el moment en què es construeixen les estructures del paisatge que es coneixen actualment. És quan s'aixequen els murs de pedra seca, encara avui visibles a bona part dels vessants

L'expansió del conreu de l'olivera va implicar la construcció de murs de pedra seca i altres construccions de pedra seca auxiliars com sínies, cabanes i camins, algunes amb bon estat de conservació que d'altres. Actualment conviuen amb noves construccions, de vegades poc integrades en l'entorn. Observatori del Paisatge

de la unitat, així com tota l'arquitectura de pedra seca auxiliar (cabanes, camins, etc.). Per altra banda, a les terrasses fluvials s'intensifiquen els conreus gràcies a la implantació de noves tècniques i al progrés hidràulic que van permetre les importants millores en el regadiu.

L'evolució dels conreus en aquesta unitat va anar variant al llarg del segle XVIII en funció de les necessitats dels propis habitants i del mercat que havien d'abastir. A la darrerria del segle XVIII, els principals conreus eren la morera, l'olivera, el sembrat, la vinya, la figuera i l'horta.

El paisatge agrari de la unitat a mitjan segle XIX presentava dues parts clarament diferenciades: el secà i el regadiu, o, el que és el mateix, la zona de garrigues, bosquines i oliveres de secà, i les petites planes de la vora del riu Ebre, amb presència de conreus de regadiu. El contrast entre el verd de les zones de regadiu i el color terrós del secà caracteritza el paisatge d'aquesta unitat en aquest període.

A la zona de secà, el paisatge es configurava a partir de la disposició de les terres en bancals esglaonats per marges de pedra seca que remuntaven pels vessants fins a les parts més altes. Aquí es trobaven diversos conreus característics del secà mediterrani, que s'alternaven: sembrats enmig de tires d'oliveres i ametllers, i tires de vinya al voltant de sembrats i llegums. Els fons dels barrancs

i de les petites valls, segons l'altitud i la humitat, estaven plantats amb oliveres, ametllers o vinya.

Ja a les acaballes del segle XIX es construí a Flix el primer assentament industrial de certa importància del conjunt de les Terres de l'Ebre, l'Electroquímica de Flix, SA, amb capitals i tècnics alemanys, que va representar la construcció d'una de les primeres electròlisis d'Europa. Aquest fet va marcar l'aparició del primer paisatge industrial de les Terres de l'Ebre.

Durant els primers anys del segle XX (1900-1910), l'arribada de la fil·loxera provocà l'abandonament dels conreus de vinya, que van ser substituïts per nous conreus, especialment olivera. L'arribada del període d'inestabilitat social i política que desemboca en la Guerra Civil (1936-1939), juntament amb anys de males collites per culpa de la sequera i la progressiva demanda de mà d'obra d'altres sectors que s'estaven industrialitzant, tant de les mateixes Terres de l'Ebre com de la resta de Catalunya, van provocar que importants contingents humans emigressin dels costers de l'Ebre. Arran de la batalla de l'Ebre i de la dictadura franquista posterior, es va produir un autèntic despoblament dels nuclis, així com un progressiu abandonament d'una part relativament important dels conreus. Això va suposar l'inici de la recuperació de les masses forestals arreu dels costers, especialment en els sectors de més pendent.

Tram final del meandre de Flix. En primer terme, l'edifici de la central hidroelèctrica, i, en segon terme, el pla d'ini amb conreu de vinya. Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La gelada del 1956 va acabar de complicar la situació social i econòmica, ja que suposà l'afectació de molts arbres, amb pèrdues de collites generalitzades. Davant d'aquesta situació, es van proposar diverses iniciatives i variants per tal de superar-la. Així doncs, com a complement de l'activitat agrícola, s'inicià la construcció de granges d'aviram, sobretot a l'entorn dels nuclis urbans, i fins i tot a les golfes dels habitatges. Cap al final de la dècada de 1950 s'inicià la construcció de l'embassament de Riba-roja, a l'oest de la unitat, que va significar la recuperació demogràfica d'aquest nucli de població, que va arribar als 4.186 habitants l'any 1965 (el màxim històric havia estat de 2.491 habitants el 1920). Al mateix temps, aquest fet agreujà la dinàmica d'abandonament dels conreus d'olivera situats als costers més costeruts i més allunyats dels nuclis de població.

A mitjan dècada del 1970 va succeir un fet similar, ja que s'inicià la construcció de les centrals nuclears d'Ascó, que va durar deu anys. En aquest període el nucli d'Ascó recuperà 500 habitants respecte a les dècades precedents, i va arribar als 2.000 habitants, per bé que encara quedava lluny dels 2.500 habitants de començament del segle xx. La construcció de les centrals nuclears va significar, igual que a Riba-roja d'Ebre, l'abandonament dels conreus més marginals.

Tanmateix, un cop finalitzada la construcció de l'embassament de Riba-roja i la posada en marxa de les centrals nuclears d'Ascó, s'inicià un lent però continu procés de despoblament en els tres principals nuclis urbans de la unitat —Ascó, Flix i Riba-roja d'Ebre—, que va anar acompanyat d'un cert deteriorament d'aquests paisatges urbans.

A causa de l'abandonament de conreus i de la manca de gestió forestal, a partir de la dècada del 1990 s'iniciaren els grans incendis forestals, afavorits per la continuïtat de la massa forestal que es va anar desenvolupant durant els anys anteriors. El 1994 un gran incendi originat a la veïna comarca del Matarranya va cremar 5.641 ha dels municipis de la Pobra de Massaluca, Vilalba del Arcs, la Fatarella i Riba-roja d'Ebre.

A la darrerria de la dècada de 1990 s'inicià a Riba-roja d'Ebre un procés de recuperació d'alguns assentaments disseminats per ferne un ús residencial, principalment per part de ciutadans anglesos i alemanys que se sentien atrets per la pesca esportiva que es practica a l'embassament de Riba-roja.

Al llarg del segle xx, doncs, la majoria dels nuclis urbans dels costers de l'Ebre no van tenir canvis significatius, a excepció de Riba-roja d'Ebre i Flix, i en menor mesura Ascó. Es constaten, això sí, uns lleugers augments d'edificacions disseminades als afores d'alguns nuclis, així com algunes edificacions comercials, com a Vinebre o la Torre de l'Espanyol.

Entre 1951 i 1979, Flix va créixer de manera considerable, estenent-se cap al meandre que forma el riu i cap a l'oest, de forma lineal, seguint la riba del riu. Des del 1979 fins al 2004, aproximadament, el nucli urbà es densificà, i es consolidaren les àrees de creixement abans esmentades. En la zona sud es van desenvolupar urbanitzacions.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual dels costers de l'Ebre respon sobretot a factors limitadors del medi físic, principalment el clima i el pendent, modificats per la influència de les activitats humanes. Això es fa evident tant en el predomini de bosquines i prats i pinedes, com en l'abundància de conreus d'olivera. Hi destaquen també els conreus de fruita dolça i els fruiters de secà, així com l'abundància de superfície forestal i la poca urbanització, amb uns nuclis mitjans, com Flix, Ascó o Riba-roja d'Ebre, o petits, com Bovera, la Torre de l'Espanyol, Vinebre i la Palma d'Ebre. Tots aquests municipis han perdut població en els darrers anys, fet que n'ha causat la degradació pel que fa als nuclis antics. Són significatius, en aquest sentit, els casos d'Ascó i Riba-roja d'Ebre.

La unitat es pot dividir en tres parts. La primera es defineix per l'eix del riu i és on es localitzen els nuclis de població més grans (Riba-roja d'Ebre, Flix, Ascó i Vinebre), les principals vies de comunicació (C-12 i ferrocarril Tarragona-Saragossa), els polígons industrials (Flix i centrals nuclears d'Ascó) i les terrasses fluvials ocupades per conreus de regadiu (principalment fruita dolça i vinya). En aquest sentit, el risc d'inundació a les terrasses fluvials entre Flix i Vinebre afecta els paisatges fluvials, tant naturals com humanitzats. De la mateixa manera, la central nuclear d'Ascó és considerada com un element força impactant en el paisatge, per l'associació negativa que la societat atorga majoritàriament a l'energia nuclear, per bé que els habitants de l'entorn el consideren un símbol identitari.

La segona part està formada pels vessants suaus, que són ocupats per conreus d'olivera, bé en procés de lent abandonament, bé en procés de substitució per altres conreus de regadiu (fruita dolça), com succeeix al sector Vinebre-Torre de l'Espanyol, a les vores del riu i a les rompudes del sector nord de la unitat. Aquesta transformació és possible gràcies a la modernització o a la creació de nous sistemes de reg des de l'Ebre. En aquesta unitat hi ha sis àrees de regadiu en funcionament, dues de més antigues, la del Progrés, que inclou els municipis d'Ascó i Vinebre, amb una superfície de 268 ha i 252 regants; i la de Sant Jaume, a la Torre de l'Espanyol, amb 347 ha i 205 regants; i quatre de més recents: la de Planella i Aixalellas, al municipi d'Ascó i Flix, amb 112 regants i 242 ha; la de Vingalis, a Vinebre i Flix, amb 154 regants i 422 ha; la de Garrigues Sud, la més important, a Flix, Bovera, la Granadella, Bellaguarda, Juncosa i els Torms, amb 1.467 regants i més de 5.000 ha, i la de Palma d'Ebre, al municipi homònim, amb 160 regants i 900 ha. La influència d'aquests regadius en el paisatge encara no s'ha notat excessivament, més enllà de la instal·lació de les infraestructures pròpies d'aquest sistema de regadiu. Aquests nous regadius preveuen una dotació d'aigua pensada per a donar suport als actuals conreus i, de moment, ni s'han previst ni es coneixen propostes de canvi de conreu que impliquin transformacions paisatgístiques.

Aquestes dues primeres parts constitueixen un mosaic de paisatges agroforestal i industrial, amb el riu, les boires, la indústria química i nuclear i els conreus d'olivera i de fruita dolça com a elements destacats. La presència d'alguns cultius abandonats al barranc de l'Aiguamoll, a les Canotes, a l'Escarrassó, al barranc de la vall de Llenes i al barranc de Tormo, així com a la resta de vessants que descendeixen cap al riu Ebre, està produint una pèrdua del paisatge.

Torre de refrigeració del complex nuclear d'Ascó.
Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

ge de secà tradicional, així com la degradació de l'arquitectura de pedra seca associada, especialment de marges. Aquesta dinàmica té relació amb la progressiva jubilació de la població dedicada a la pagesia i la falta de relleu generacional. Aquest fet provoca un increment de la superfície i la continuïtat dels terrenys forestals, amb la qual cosa s'augmenta el risc d'incendis forestals.

La tercera d'aquestes tres parts està formada pels vessants de més pendent, amb predomini de bosquines de pi blanc o brolles i garrigues, quan hi ha hagut algun incendi. Sota el mantell forestal també és possible contemplar-hi les restes de marges de pedra seca i altre patrimoni de l'arquitectura rural, testimoni dels antics conreus. En aquests vessants, més allunyats de l'eix del riu i en contacte amb els altiplans veïns (Terra Alta i Garrigues), s'hi detecta un alt risc d'erosió en pendents superiors al 30%, particularment als vessants de la serra de la Fatarella i al sector nord-est.

En els darrers deu anys, hi ha hagut diversos incendis importants a la unitat. Durant els incendis dels anys 1994 i 2005 es va cremar el 10,7% dels costers de l'Ebre. D'aquests incendis, un va superar les 500 ha (Riba-roja d'Ebre, l'any 2005), i un les 100 ha (la Pobla de Massalua i Riba-roja d'Ebre, l'any 2005).

Cal tenir cura amb la possible instal·lació d'infraestructures en punts que tenen una elevada fragilitat visual, com la serra Picarda i Montmaneu i el nucli urbà de Bovera, que manté una visió àmplia i compacta sobre el paisatge proper. En aquest sentit, actualment hi ha línies d'alta tensió a la serra Picarda, i quant al tossal de Montmaneu encara presenta restes d'infraestructures de telecomunicació sobre el cim. També cal prendre en consideració l'elevada concentració de centres productors d'energia elèctrica (tres línies de molt alta tensió) que creuen la unitat en diverses direccions.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de les proximitats del riu Ebre és el que més ha inspirat els escriptors i viatgers. En aquest paisatge hi ha una sèrie de temes recurrents: l'oposició entre el riu i els trons assedegats dels voltants, la importància paisatgística de les mines de lignit, el

fred del cerç, les hortes de la vora del riu, etc., elements que han estat magistralment sintetitzats a les novel·les de Jesús Moncada, centrades en el món de l'antiga Mequinensa, vila situada molt a la vora de la Granja d'Escarp, Almatret i Riba-roja d'Ebre. S'exposen a continuació dos fragments de la seva literatura, que fan referència a la rodalia estricta de Mequinensa, però que són aplicables al conjunt dels costers de l'Ebre.

"Acaba de caure el cerç. Lluny, a l'altra vora de l'Ebre, la plana pelada, immensa de Montnegre: una taca cendrosa amb taques de rovell, sota el cel ras, sense un núvol. A banda i banda del camí, camps d'oliveres, ametllers, guarets, masos perduts." (Moncada, 2004: p. 42)

"Els vehicles deixaren enrere el poble de Torrent de Cinca, silenciosos entre les hortes; una mica més endavant de la confluència del Cinca i el Segre, seguint ja el curs d'aquest —taca enlluernadora entre gleres blanquinoses i ardents—, van entrar al terme de la vila. El paisatge, amb el castell enlairat en la llunyania, semblava mort. A la mina Soler no es movia una ànima, la negror del lignit era gairebé coberta de nou pels ocres carnosos i els torrats de la terra. [...] Ara el cerç de l'Ebre esventava la calitja, despullava el sol del migdia, enduria de nou el panorama. Una àguila planava lentament a molta altura. [...]

Mentre s'acostaven a la fi del viatge entre bancals d'olivers i ametllers, la fúria anava substituint la tristesa que s'havia apoderat de la Carlota de Torres el dia abans [...]" (Moncada, 2004: p. 205-206)

La contraposició entre el riu i les muntanyes secaneres dels costers de l'Ebre també apareix en llibres de viatgers, com ara en el cas d'*Els rius de Lleida*, de Josep Vallverdú. En aquesta obra, com en tota la literatura de Moncada, no manca una denúncia dels canvis esdevinguts al riu Ebre. En especial, a causa de la construcció de preses, que han fet que els costers hagin perdut part de la seva estructura paisatgística tradicional, caracteritzada pel poblament de ribera i les activitats que es desenvolupaven als voltants (horticultura, comerç fluvial), i que contrasta amb la simplicitat del paisatge actual (nuclis urbans/pantans).

"Entre Torres i Mequinensa, per la riba esquerra, ara alta i dura, només trobarem la Granja d'Escarp. Quina solitud, aquests ametllers esblanqueïts, aquestes oliveres retorçudes a l'ombra càlida de les quals, entre blauets al peu i farigola menuda, contemplen la marxa del Segre, fangós, i escoltem la remor somorta de les alberedes i veiem, tot d'una, aixecar el vol a una gavina. [...]

A ponent d'aquesta línia no hi ha, literalment, res. Però volem dir res de res: pins, oliveres, rebolls, ametllers, i a la riba dreta, altíssima, de l'Ebre. S'haurà acabat el poblament; bosc i conreus de secà s'ho parteixen tot. Hi ha alguna masia, cabanetes, el que a Fraga en diuen, "el mont". [...]

La Granja, enfilant-se per la muntanya, encara negreja de les mines de carbó. I per la riba esquerra, fins a Mequinensa, trobarem les mines abandonades, i veurem aflorar la negra veta del mineral. [...]

És amb recança final que ens acostem, precisament per la riba esquerra, fins [a Mequinensa], darrerament tant sotraguejada.

Uns quants quilòmetres abans, pràcticament poc més avall de la confluència Cinca-Segre, les aigües semblen haver-se aturat. És com un gran llac, mort del qual emergeixen plantes senceres d'ametllers i oliveres, i on navega, lentament, un ramat de feixos de brossa. És el gran embassament de Mequinensa.” (Vallverdú, 1973: p. 320-324)

L'obra *Visió de l'Ebre català*, de l'escriptor Artur Bladé i Desumvila, fill de Benissanet, també permet aproximar-nos al paisatge dels costers de l'Ebre del final de la dècada de 1960 i començament de la de 1970, i de les inquietuds davant algunes de les transformacions paisatgístiques, en curs o en projecte, que s'esdevenien en aquest territori. Bladé descriu, en les primeres pàgines del llibre, l'entrada de l'Ebre a Catalunya i la transformació d'aquest paisatge amb la construcció de la presa de Riba-roja d'Ebre:

“Entre els paisatges ebrencs, és a dir, propers al curs del riu, n'hi ha almenys quatre de ben diferenciats: les ribes planeres vora les quals hi ha conreus d'hortes i vinyes, els estrets abruptes on el riu passa encaixonat, el paisatge dels canals a partir de l'assut de Xerta i, finalment, l'ampla planura del delta. Podríem afegir-hi la perspectiva que ofereix, de quatre o cinc anys ençà, la presa de Riba-roja, l'embassament de la qual (267 milions de metres cúbics) arriba no pas gaire lluny del mur de contenció d'una altra presa encara més formidable: la de Mequinensa, amb un barratge de 81 metres d'alçada que ha estat —i és— un motiu de preocupació pel fet que els dos extrems del gran arc són entatxonats en muntanyes carboníferes i, per tant, d'una consistència problemàtica. Tant és així que ha calgut injectar enormes quantitats de ciment per tal de reforçar els indrets susceptibles d'anar avall. I si això esdevenia —Només cal pensar que pot embassar 1.530 milions de metres cúbics (sis vegades més que la de Riba-roja).

És aigües avall de Mequinensa, immediatament després de Faió, que l'Ebre (portant ja tot el cabal del Segre) entra a Catalunya. S'ha dit que fins aleshores, des del moment de la seva naixença, el riu s'encamina decididament vers l'Est cercant la nostra terra amb un amor tenaç, però que tan aviat com hi arriba, comença a fer giragonses com si, embadalit amb el paisatge que ell mateix crea, retardés l'hora de perdre's en la mar. Hi ha també en aquell precís moment un canvi de panorama. Del color aragonès, gris i sec, es passa, en un girant d'ulls, al verd vegetal català.” (Bladé, 1983: p. 14-15)

Ens descriu com són els nuclis urbans de Riba-roja d'Ebre i Flix:

“D'un primer revolt, l'Ebre enxampa Riba-roja, vila important, força planera per dalt, bé que al seu terme hi arribin els estreps de la serra de la Llena de seguida que surt de les garrigues lleidatanes. Riba-roja té una església monumental, de façana barroca, un carrer típic que mena a les runes d'un castell i una ermita romànica, la de Berrús, des de la qual s'albira un panorama extensíssim. [...]

Flix (del llatí *fliexus*) indica el gran meandre dintre del qual fou enquistat el poble, o, més ben dit, l'un i l'altre poble, l'antic i el modern, a l'empara, l'antic, d'una fortalesa que va ser important i ara és runa. Abans del gran retomb, hi ha el barratge àrab que, reforçat com calia, proporciona el salt d'aigua, i aquest salt l'energia necessària per a nodrir el complex electroquímic, actualment en plena activitat, productor de sosa, de clor, d'amoníac sintètic i d'hidrogen,

complex que va donar lloc, des de principis del segle, a la formació de la vila nova, tota de torres i xalets ocupats pels alts càrrecs i els tècnics de la factoria gràcies a la qual el vell Flix va tenir llum elèctrica i escoles graduades molt abans que els altres pobles de la comarca, un temps descontents si s'escolaven uns mesos sense ploure perquè atribuïen l'eixut al fum que sortia, espès, de les xemeneies de la gran fàbrica flixenca.” (Bladé, 1983: p. 15-16)

I també com són els paisatges fluvials i els secans dels costers de l'Ebre, i la importància que les hortes de les ribes del riu Ebre han tingut per a la població de la zona i per a la configuració del paisatge:

“Malgrat l'aigua retinguda, passada Riba-roja, el riu no sembla pas empetitit. Surt mandrosament de les rescloses i així tresca set o vuit quilòmetres fins a Flix, entre terrasses excavades pel riu mateix en les quals es veuen les estratificacions horitzontals propis del terreny diluvial amb les seves coloracions vermelloses; travessa també retornes voraviades de tofes intensament verdes —verdes platejades dels àlbers i dels salzes, verdes fosques dels canyars, dels tamarius i dels joncars— de tota la vegetació, en un mot, de les ribes ubèrrimes que arriben a formar com un mur natural. Quan aquest mur manca, de vegades cal fer-lo amb pedres engabiades per tal de protegir les finques contra la força destructora del “refull” (corrent d'aigua impetuós) [...]

És a partir de Flix, en raó de l'impressionant revolt del riu, que aquest modifica el seu curs i decanta al sud amb una decisió irreductible. De Flix a Ascó, l'Ebre llisca primerament amb hort a banda i banda, i tot seguit per un gran fons abrupte on les barrancades, vigilades per les llances dels canyars, alternen amb puntes de feixes treballades on es fa visible el conreu de la multiseccular trilogia del secà del país: ametllers, vinyes i oliveres. També es veuen bancals de blat i de llegums. Ara bé: els pagesos, quan hi ha un lloc planer on s'hi pot hortar sense un risc previsible, avui o demà, indefectiblement, horten. Això és una constant en les dues ribes glevoses del riu. A l'Ebre, i a tot arreu, els pagesos que poden hortar són els qui se la passen millor. Hi ha pobles en què les feixes de gleva deixades pel rius (les quals, per això mateix, no van necessitar adobs químics durant anys i anys) són anomenades “sorts” i “sortetes”. La gent diu, amb la boca una mica plena: “Un tal té una sort!” (Bladé, 1983: p. 15-16).

Bladé també reflexiona sobre el trasbals que l'inici de les obres de construcció de les centrals nuclears d'Ascó suposaran per a la tranquil·litat d'aquesta part de territori:

“Hi ha, en projecte, un hotel (per als enginyers i tècnics), blocs de pisos per als obrers, etc. Cal imaginar els trasbals que tot això comportarà, [...] Tota la divina calma de la Ribera pertorbada per qui sap quant de temps! Biarnés se'n plany, però ja és sabut que el progrés mai no surt de franc.” (Bladé, 1983: p. 18).

L'obra *A peu per la Terra Alta* de l'escriptor Josep Maria Espinàs aproxima al paisatge dels costers pel sector sud-oest al final de la dècada de 1980, just abans que els grans incendis assolessin aquest paisatge, destacant l'aïllament i solitud d'aquest racó de món:

“Sabem, encara, que la Pobla de Massaluca queda a la nostra esquerra, però no trobem la manera de deixar la vall que ens va portant cap al nord. La vall es fa estreta, les perspectives es tanquen. No trobem ningú, ni sentim cap soroll. La soledat és absoluta.” (Espinàs, 1989: p. 74-75)

“La sensació que ens hem perdut se'ns fa més present que la bellesa silvestre i silenciosa d'aquest racó solitari. Tornar enrere és absurd, si no hem sabut veure cap camí que pugés cap on penssem que ha de ser la Pobla. L'únic raonable és continuar endavant, i intentar sortir d'aquest barranc encaixonat.

Veiem, l'una darrere l'altra, les serres allargades, els lloms muntanyosos, que amaguen successives valls estretes, totes orientades cap al nord. Ara comprenem que hagi costat trobar camins contraris a aquesta estructura del terreny. Tot ens encaminava més amunt del que volíem. Vist des d'aquí dalt, amb amplària suficient, el paisatge es veu format per un seguit de valls i serres molt semblants, i sabem que quan et trobes al nivell més baix d'aquest laberint és difícil sortir de la trampa.” (Espinàs, 1989: p. 91)

Espinàs també descriu diversos dels valors que conté el paisatge, com per exemple els valors religiosos i espirituals:

“Berrús és un antic poble, ja inexistent, però cada dissabte de Pasqua s'organitza un romiatge a l'ermita de Santa Magdalena. Gairebé tot Vilalba hi va, seguint un programa rigorós que és divertit de llegir.

282

La vigília, quan apunta el dia, l'encarregat de portar la campana a Berrús recorre tots els carrers del poble, tocant-la; més tard ho fan els petits, cridant “A Berrús tira-li la Crus, a Sant Pau tira-li a Clau, a Sant Pere tira-li la Vere”. A les quatre del matí comença el romiatge, que va passant per diversos punts, en els quals es canten successives pregàries; aquests punts de l'itinerari duen els curiosos noms de la Roda, Devea de Paulo, Encenedor de Sant Pau, Esmorzador Vell, Partició de Quatre Termes... En aquest lloc es cant el Sant Patró de cada poble. “Així, Sancte Antoni per a la Pobla, Sancte Blassi per a la Fatarella, Sancti Laurenti per a Vilalba, i per a Berrús Sancta Maria Magdalena.” Ja a l'ermita, es llença un coet cinc minuts abans de les onze, perquè ningú no faci tard a la missa, i a la una es fa petar un altre coet que anuncia l'hora de començar a dinar. El ritual de tornada és també igualment precís pel que fa a hores, llocs i pregàries que s'han de cantar.” (Espinàs, 1989: p. 49-50)

En l'obra de l'artista de la Palma d'Ebre Rossend Escolà Cubells, es troben diverses pintures de paisatges dels altiplans interiors de les Terres de l'Ebre, especialment dels costers de l'Ebre.

Valors en el paisatge

En relació amb els valors naturals i ecològics, al sector oest de la unitat hi ha part de l'Espai d'Interès Natural Tossals d'Almatret i Tossals de Montmaneu; al nord-oest, part de l'EIN Secans del Segrià i Utxesa; a l'oest, l'EIN Aiguabarreig Segre-Cinca; al sud-oest, l'EIN Riba-roja, i, al centre de la unitat, l'EIN Ribera de l'Ebre a Flix.

L'EIN Ribera de l'Ebre a Flix és un espai fluvial que comprèn els riberals del riu Ebre entre els nuclis de Riba-roja i Flix. L'espai destaca per la seva extensió (unes 110 ha) i pel bon estat de conservació de les comunitats vegetals i l'elevada diversitat de la fauna associada. És per això que ha estat declarat espai natural de protecció especial (ENPE) sota la figura de reserva natural de fauna salvatge. El meandre de l'Ebre a Riba-roja, si bé no forma part d'aquesta unitat i tampoc del PEIN, constitueix una unitat ecològica important juntament amb aquest espai.

Als EIN Tossals d'Almatret i Tossals de Montmaneu es troben un seguit d'espècies de flora de gran interès biogeogràfic. Una de les més significatives és l'aspró (*Boleum asperum*), una espècie endèmica de la vall de l'Ebre, l'única població coneguda de la qual a Catalunya es localitza (en molt poca superfície) al racó del Cintet. També cal destacar el colletxó (*Moricandia moricandioides* subsp. *cavanillesiana*), un altre endemisme català que té una de les poques localitats conegudes justament a la punta del Montmaneu. Cal remarcar que tot el tossal de Montmaneu és hàbitat d'interès comunitari prioritari, així com també la Vallfera, l'obaga de Cuit i el Tossal Gros.

Els espais inclosos al PEIN corresponents a l'àmbit dels costers de l'Ebre ocupen un total de 6.503,4 ha, la qual cosa representa un 31,8% de la superfície de la unitat. La totalitat de les capçaleres dels barrancs situats al sud del riu Ebre, i una part important de les situades al nord, estan considerades connectors biològics entre els ambients aquàtics propis del riu i els secans situats als altiplans. Aquestes capçaleres estan formades per pinedes, brolles i restes de conreus d'olivera, la qual cosa dóna lloc a petits mosaics d'extraordinària bellesa i funcionalitat.

Els costers de l'Ebre comprèn diversos espais d'interès natural amb un valor ecològic reconegut. Un altre valor ecològic del paisatge de la unitat són els espais inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya, del geòtop Successió oligocena de Serra Picarda-Montmaneu, que representa un dels millors afloraments de successió al·luvial lacustre oligocena superior de Catalunya. S'hi poden trobar canvis ràpids de fàcies i un clar ordenament seqüencial. A més, es tracta d'una zona tradicionalment minera, on s'extrauen bàsicament lignits.

Al terme municipal de Flix, a la Ribera d'Ebre, la Generalitat de Catalunya ha declarat arbre monumental un pi blanc (*Pinus halepensis*), el pi de Montbrió, i al nord del nucli urbà de la Palma d'Ebre, el pi de Cal Pino.

Al sud del nucli d'Ascó destaca l'illa d'Ascó, amb una extensió de 2 ha. Aquesta petita illa fluvial destaca per un tamarigar ben estructurat i conservat.

Per altra banda, als costers de l'Ebre hi ha vuit espais naturals que formen part de la Xarxa de Custòdia del Territori, cinc per valors relacionats amb l'aigua (zones humides o sistemes fluvials), dos per ser hàbitat d'espècies rares o amenaçades i una pels seus valors com a terreny agrícola o de pastura.

L'embassament de Riba-roja és el principal espai dels costers de l'Ebre on es practica la pesca controlada. Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona.

Entre els valors històrics destaquen les muralles i els portals fortificats de Bovera, des d'on es pot gaudir d'una impressionant vista panoràmica de la vall de Bovera i Flix. Fins i tot es divisa una part de la central nuclear d'Ascó.

També destaca el conjunt de marges de pedra seca que recobreixen la pràctica totalitat de la unitat. En els sectors de més pendent pràcticament estan tots abandonats, són difícils de veure i ja no tenen la funció per a la qual van ser concebuts. Malgrat tot, es considera que tenen un valor històric pel fet de mantenir viva la memòria de fins on es va arribar a conrear aquest territori.

Els paisatges dels espais de la batalla de l'Ebre tenen un valor històric i identitari per al conjunt dels habitants de les Terres de l'Ebre. La part de la unitat situada al sud del riu Ebre va ser un dels escenaris d'aquesta batalla. Tenen especial rellevància els punts per on l'exèrcit va travessar el riu, com a Flix o Ascó, i la línia de trinxeres de la zona dels barrancs, entre Vilalba dels Arcs i la Pobla de Massaluca. Malgrat tot, en aquest àmbit no hi ha gaire vestigis visibles de la batalla de l'Ebre.

El castell d'Ascó i el castell de Flix són els dos elements més destacats del patrimoni arquitectònic.

Entre els jaciments arqueològics amb valor històric lligat al paisatge destaquen els relacionats amb els poblats ibers. Als costers de l'Ebre se n'han identificat un total de quatre: poblat i necròpolis de

Santa Madrona, necròpolis dels Castellons, poblat de los Tossals i poblat de la Roca de les Bruixes.

Entre la infraestructura vinculada amb l'aigua actualment es poden observar el conjunt de pous i sénies situades als *fondos* dels vessants sud dels costers de l'Ebre.

A partir de l'estudi realitzat l'any 2005 pel Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (el *Catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre*), es van identificar als costers de l'Ebre vint-i-un peus d'olivera que destaquen per la seva singularitat o monumentalitat, cosa que converteix aquesta unitat en una de les que presenta més densitat exemplars com aquests.

També destaca l'ermita de Berrús a Riba-Roja d'Ebre que, ubicada a una zona coneguda pel mateix nom al marge dret del riu Ebre, és un bon punt d'observació del riu Ebre, el pantà de Riba-roja i tots els costers del marge esquerre.

Entre els valors religiosos i espirituals destaquen les ermites de Berrús, Sant Francesc i Santa Madrona, i el conjunt d'ermites d'Ascó (Sant Miquel, Mare de Déu del Carme, el Calvari, Santa Paulina de Vallxiquer, Mare de Déu del Remei i Sant Joan). També tenen un valor religiós i espiritual els paisatges per on transcorren els diversos romiatges que encara es fan a diversos municipis de la Terra Alta. Entre aquests romiatges, destaquen els de la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs i Riba-roja d'Ebre a l'ermita de Santa

Magdalena de Berrús, i que travessen els *fondos* dels vessants situats al sud del riu Ebre.

Entre els valors simbòlics i identitaris del paisatge dels costers de l'Ebre destaca el tossal de Montmaneu. La seva forma cònica i l'alçada destacable respecte als relleus adjacents el converteixen en un punt de referència ineludible per a una gran part de la població del Segrià i les Garrigues.

Per altra banda, els espais agrícoles que formen els conreus d'olivera esdevenen un referent simbòlic i identitari per la llarga història d'aquest conreu en aquestes terres, a més de contenir alguns arbres monumentals.

L'àmbit fluvial de l'Ebre es considera un element de base que constitueix la idiosincràsia de les poblacions de ribera, i per tant se li atribueix un valor simbòlic i identitari. Alguns elements o espais fluvials significatius són la Reserva Natural de Sebes, el record dels llaguts, la navegació fluvial, el camí de sirga, els fragments de bosc de ribera i les illes del riu.

La serra de la Fatarella, visible des de bona part de la unitat, també és un referent identitari.

Diversos emplaçaments de l'entorn del nucli urbà d'Ascó, com el castell, tenen un valor simbòlic per la seva vinculació a l'orde del Temple, que en una etapa del seu domini tenia com a centre aquest castell.

284

Entre els valors socials, destaca l'activitat de pesca controlada que es desenvolupa especialment a l'embassament de Riba-roja, i, en menor intensitat, en el tram de riu comprès entre Riba-roja d'Ebre i Flix.

Així mateix, hi ha àrees de lleure vinculades al riu, com les situades a l'est del nucli urbà de Flix o a Sebes, al mateix municipi, on a més hi ha un centre d'informació. També hi ha àrees de lleure a l'entorn de les ermites de Santa Madrona i Santa Magdalena de Berrús (Riba-roja d'Ebre).

També es pot destacar la zona dels Barrancs, entre Vilalba dels Arcs i la Pobla de Massaluga, una àrea de trinxeres construïdes per l'exèrcit republicà que ha estat rehabilitada i posada a l'abast de la ciutadania.

A la unitat costers de l'Ebre hi ha quinze rutes senyalitzades, per fer a peu o amb bicicleta, utilitzades per la població local. Es tracta d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i difosos per part del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre amb l'objectiu de donar a conèixer els diversos recursos paisatgístics i patrimonials que conté aquest sector de la comarca.

Amb relació als valors productius del paisatge, hi ha un desenvolupament incipient d'activitats ludicoesportives vinculades als paisatges del riu Ebre, fet que ha d'esclatar amb el projecte de navegabilitat del riu Ebre o camí de l'Ebre i la revaloració dels espais naturals existents, com el de Sebes o les illes del riu. Malgrat que es tracti d'un paisatge creat artificialment, l'activitat pesquera

i recreativa a l'embassament de Riba-roja està fortament desenvolupada i, en part, arrelada en aquest sector del riu Ebre.

El paisatge de l'olivera vinculat a la Denominació d'Origen Protegida Oli de Terra Alta té un valor productiu potencial.

Els paisatges de la memòria històrica de la batalla de l'Ebre, desenvolupats de manera incipient, poden esdevenir paisatges amb valor productiu en el context de la recuperació de la memòria històrica i les activitats culturals i educatives associades.

Els valors estètics del paisatge dels costers de l'Ebre estan vinculats als elements morfològics rellevants que genera la topografia, caracteritzada per una seqüència de serres i valls en forma radial que tenen com a eix central el riu Ebre.

El tossal de Montmaneu, amb 495 m, és el punt més alt de la divisòria entre el Segre i l'Ebre, i marca la transició entre els paisatges que queden a orient i a occident, contrastats els uns respecte als altres. Sobresurt de la capa densa de boira que cobreix sovint la resta del territori, de manera que es transforma en una referència visual de primer ordre, visible des d'una gran part del Segrià. La forma cònica de la muntanya fa que existeixin orientacions variades pel que fa a la vegetació. A la banda nord, els vessants estan coberts de pinedes de pi blanc, mentre que la banda sud es caracteritza per la textura i el color particular de les terres calcàries, amb sòls empobrits i una vegetació poc densa.

A l'extrem sud-oest de la comarca de les Garrigues, en contacte amb la Ribera d'Ebre, s'identifica el patró d'assentament del poble de Bovera. El poble se situa al fons de la vall del seu mateix nom. Des del coll homònim s'albira un extens panorama vers la serra de Montsant. La confluència del riu de la Cana, la topografia rellevant, l'església del poble tot dominant el territori i la morfologia especial de l'abancament agrícola contribueixen a la formació d'un dels patrons més típics i recurrents de l'àmbit de Terres de Lleida, que també es pot trobar a la unitat Garrigues Altes.

Una singularitat d'aquesta unitat, i una peculiaritat del conjunt de les Terres de l'Ebre, és l'existència de conreus en fons de barranc, o *fondos*. A les capçaleres de barrancs, quan encara tenen poca conca de recepció, s'aprofita la major disponibilitat de sòl per conrear fruiters de secà abancalats amb marges de pedra seca. Aquest aprofitament crea un mosaic on les línies dels marges, perpendiculars al llit dels barrancs, van formant estructures reticulars repetides al llarg de la vall, i contrasten amb els verds de les masses forestals de pi blanc que cobreixen els vessants. L'olivera és el conreu principal d'aquests espais.

Per altra banda, a les Terres de l'Ebre hi ha petits fragments de conreus de fruita dolça al sud de Flix i a l'eix Vinebre-Torre de l'Espanyol, i fragments de conreu de vinya a l'eix Ascó-Vinebre, que destaquen per la seva variabilitat cromàtica estacional.

També cal destacar el contrast cromàtic entre el riu Ebre, la vegetació de ribera associada i el context d'aridesa que els envolta.

Una singularitat pròpia d'aquesta unitat, només compartida amb la cubeta de Móra, és la presència de boires hivernals. A l'hivern, en

dies d'anticicló, aquesta boira es manté al llarg de tot el dia. És un fenomen climatològic habitual des del mes d'octubre fins al final de gener que condiciona clarament la percepció del paisatge.

Cal destacar alguns arbres singulars i monumentals, com el pi de Montbrí de Flix o el pi de Cal Pino de la Palma d'Ebre, pel seu valor estètic.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquesta unitat està caracteritzada per una estructura morfològica de relleus molt accentuats i nombrosos barrancs, que proporciona poca intervisibilitat amb les altres unitats de paisatge.

El principal mirador per observar la franja oriental de la unitat és el coll de Bovera-/la Granadella, a la carretera C-233, tot just a la sortida d'aquesta darrera localitat. Els punts d'observació preferents per observar els costers del sector central es poden trobar a llocs diversos de la carretera C-12, a meitat de camí entre Maials i Flix. Malgrat que la punta de Montmaneu és un bon mirador de la unitat (495 m), l'accés només és possible a través d'una pista forestal en mal estat. Uns altres miradors destacables són el de l'embassament i el de Riba-roja, situats al sud del nucli d'Almatret.

A l'eix del riu també existeixen tres miradors que permeten contemplar amb més detall els paisatges propers al riu Ebre. Aquests miradors són els situats a l'ermita de Santa Magdalena de Berrús, a el Calvari d'Ascó i al Castell Nou de Flix.

Amb relació a les rutes motoritzades, aquelles que es poden recórrer amb vehicles de motor (preferentment cotxes i motocicletes) i que passen principalment per carreteres de la xarxa viària i, en algun cas, per camins i pistes forestals o rurals en un estat acceptable per a la circulació destaquen:

- L'itinerari de la Granadella a Bovera: on es pot observar en primer pla, fruiters alts de secà a les immediacions de la carretera i, en segon pla, apareix una seqüència de pinedes de pi blanc i brolles de romaní.
- La ruta d'Almatret fins al riu Ebre: fent un descens per una pista forestal que s'inicia enmig de bosquines de pi blanc i finalitza amb les terrasses fluvials de l'Ebre ocupades per conreus d'olivera.
- La carretera C-12, o Eix de l'Ebre, entre Vinebre i Maials, on es poden contemplar els diversos paisatges dels costers de l'Ebre com són les reduïdes terrasses fluvials amb conreus de fruita dolça; les centrals nuclears, el nucli urbà i el castell d'Ascó; els conreus de vinya; el meandre, el parc fotovoltaic, la presa, l'embassament i la indústria química de Flix, i els conreus encaixonats en vessants oberts (vall de Sant Joan).
- De la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre, per la TV-7411, que permet contemplar diversos paisatges de la part occidental dels costers de l'Ebre: paisatge hidràulic de la presa i embassament de Riba-roja, el conjunt de *fondos* que des de l'altiplà de la

El camí que du al cim del Tormo, a prop de la Torre de l'Espanyol, també és un bon mirador dels espais agrícoles i els costers del sector sud d'aquest paisatge. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Terra Alta descendeixen vers el riu Ebre, contraforts meridionals dels tossals d'Almatret, així com fragments del congost de Mequinensa.

- Des del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre, pel camí de les Modorres, transitant per un dels *fondos* característics del sector occidental dels costers de l'Ebre on el barranc desapareix sota les feixes d'olivera enmig d'uns vessants, antigament conreats i ara ocupats per pinedes esclarissades de pi blanc.

A banda d'aquestes rutes, se n'ha identificat una de no motoritzada que permet contemplar els paisatges i gaudir-ne: el GR-99, o camí de l'Ebre: des de Vinebre fins a Riba-roja d'Ebre, resseguint el curs fluvial, que posa en relleu la variabilitat paisatgística d'aquest àmbit territorial. Així doncs es poden contemplar conreus de vinya i fruita dolça, centrals nuclears, nucli urbà i castell d'Ascó, meandre, parc fotovoltaic, presa, embassament i indústria química de Flix, i els escassos camps d'oliveres i secans semidesèrtics de Riba-roja d'Ebre.

Possible evolució del paisatge

Si es mantenen les condicions actuals, el més probable és que la dinàmica poblacional continuï el seu lent descens, amb el consegüent abandonament dels conreus de secà. Els abandonaments de conreus a les Canotes, al barranc dels Aiguamolls, al barranc de Llenes i al barranc del Tormo, així com al conjunt de vessants que descendeixen vers el riu Ebre, ja apunten en aquesta direcció.

Les condicions climàtiques de futur probablement reforçaran la tendència d'abandonament perquè faran augmentar l'aridesa del territori i l'estrès hídric dels cultius, de manera que es posarà en perill la conservació dels fruiters de secà (oliveres) en bancals de pedra seca. Amb relació a aquest fet, el desplegament complet de tots els nous regadius podria representar un altre factor amb incidència en el manteniment dels paisatges agrícoles actuals. La disponibilitat d'aigua per al reg de suport, que a priori permetria

intuir un manteniment dels actuals conreus, sobretot els situats en terrenys més planers, podria tenir conseqüències paisatgístiques si les condicions del mercat no fossin favorables als conreus tradicionals, ja que se substituirien per altres conreus més rendibles, com ja ha succeït on el regadiu ja fa més anys que està implantat.

El desenvolupament d'estratègies encaminades a l'elaboració de productes de qualitat i ecològics podria fer viable el manteniment dels actuals paisatges oleícoles, reforçant l'existència de la Denominació d'Origen Protegida Oli de Terra Alta.

Com s'ha dit, la tendència a l'abandonament de conreus en els vessants comportarà un increment de la superfície forestal, sobretot en aquells sectors de major pendent, pitjor accessibilitat i que no gaudeixin de reg de suport. Aquest abandonament significarà l'increment de la continuïtat de les masses forestals, que, combinat amb la desaparició de l'aprofitament silvícola, farà més vulnerables aquests sectors davant el risc de patir grans incendis forestals.

Els costers de l'Ebre són objecte d'instal·lació de parcs eòlics i fotovoltaics. Pel que fa a la construcció de parcs eòlics, n'hi ha un d'autoritzat al municipi de la Fatarella, al límit d'aquesta unitat amb l'altiplà de la Terra Alta. En aquest sentit, també cal tenir present el conjunt de vials d'accés que caldrà per construir-lo, a més de les línies d'evacuació d'energia elèctrica. També s'ha construït una línia d'alta tensió que creua tota la unitat pel sector oest, la qual ha de servir per evacuar l'energia elèctrica generada tant pels parcs eòlics de l'altiplà de la Terra Alta com pels dels costers de l'Ebre.

286

El creixement urbanístic dels nuclis urbans no es preveu que sigui important, ans al contrari; ateses les dinàmiques recents, es preveu una regressió o un estancament de la població en bona part dels nuclis urbans.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'estancament demogràfic dels municipis dels costers de l'Ebre genera una dinàmica d'intervenció per rehabilitar-ne els nuclis històrics.
- L'absència de gestió dels espais inclosos en el Pla d'espais naturals, a excepció de la Reserva Natural de Sebes, a Flix, pot conduir a una manca de manteniment dels valors pels quals van ser reconeguts.
- Al llarg de l'eix Vinebre-la Torre de l'Espanyol, l'evolució de l'activitat agrària tradicional de secà cap a una de més intensiva i de regadiu (fruita dolça) ha transformat molt sovint els paisatges agraris sense mantenir l'estructura paisatgística preexistent.
- L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari condueixen a una pèrdua del paisatge agrícola tradicional en favor de la uniformitat paisatgística i de la implantació d'altres usos no agrícoles.

- La presència del complex nuclear d'Ascó, amb dues centrals nuclears, la seva torre de refrigeració i les línies elèctriques associades, indueix la majoria dels que transiten per la carretera C-12 a considerar-lo un element força impactant en el paisatge. Aquest fet pot condicionar el desenvolupament d'altres activitats econòmiques, incloent-hi les vinculades amb la revaloració del paisatge.

Amenaces

- Als sectors agrícoles més marginals dels costers de l'Ebre, l'abandonament de les activitats agroforestals implica una regeneració de la vegetació natural que genera extenses continuïtats forestals molt vulnerables als incendis forestals.
- Les noves àrees de regadiu en execució o projectades poden modificar, a mitjà termini, el paisatge agrícola tradicional, a causa de la concentració parcel·lària i l'expansió de les àrees de conreus més intensius i productius que, si no es fan amb cura, poden comportar la desaparició d'elements del patrimoni històric i cultural relacionat amb l'activitat agrària (marges de pedra seca, barraques, etc.).

Fortaleses

- Els costers de l'Ebre presenten una gran varietat d'ambients paisatgístics amb caràcter propi, sobretot a partir del contrast que presenta el riu Ebre en un context semiàrid.
- La preservació i gestió de l'espai natural de la Reserva Natural de Sebes, a Flix, garanteix la conservació dels valors naturals i paisatgístics que conté i que en va motivar la inclusió dins del PEIN. A més, aquest espai està integrat dins la Xarxa de Custòdia del Territori, gestionat pel Grup de Natura Freixe, cosa que representa una bona opció per preservar aquests valors i donar-los força.
- Des del punt de vista social, els paisatges ebrencs vinculats a l'aigua i el riu tenen cada vegada més arrelament en el sentiment col·lectiu a les Terres de l'Ebre.
- L'existència del riu i de l'embassament de Riba-roja, on es desenvolupen activitats de pesca esportiva i navegació recreativa, poden potenciar-ne l'ús lúdic i social per part d'una població ebrenc i catalana.
- Les xarxes de camins, les sínies, les feixes, les barraques de pagès, etc., vinculades a l'arquitectura rural de pedra seca, constitueixen un factor més de valoració positiva del paisatge de la unitat costers de l'Ebre, especialment en els vessants del sector sud.
- La conservació i revaloració de la diversitat paisatgística i el patrimoni natural, històric i cultural permet desenvolupar amb garanties activitats emmarcades dins l'activitat turística respectuosa, tant d'activitats terrestres com fluvials.

- Hi ha certs espais arreu de la unitat que són referents de llocs per al lleure segons l'imaginari col·lectiu. Les diverses ermites, com la de Berrús, són elements visitats, tant en dates senyalades com al llarg de l'any.

Oportunitats

- El Pla d'espais d'interès natural hauria de garantir la conservació dels principals espais naturals dels costers de l'Ebre, fet que hauria de contribuir a la millora del paisatge i el seu gaudi per part de la ciutadania.
- L'existència del riu Ebre i, en conjunt, tot el paisatge que configura promou l'ús turístic, lúdic i social de la zona per part de la població de fora d'aquest àmbit territorial. Això, juntament amb la revaloració de la diversitat paisatgística i el patrimoni natural, històric i cultural, hauria de permetre-hi el desenvolupament de l'activitat turística.
- Les produccions de qualitat certificada de la DOP Oli de Terra Alta, així com altres produccions agràries ecològiques en diferents tipus de cultiu, haurien de permetre mantenir una certa activitat agrària.
- Els costers de l'Ebre tenen un paper fonamental en la connectivitat ecològica i paisatgística entre els ambients semiàrids de la depressió de l'Ebre, els ambients humits del riu Ebre i els ambients muntanyencs i forestals del Port i del Montsant i Prades.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 1.1

Uns paisatges naturals ben conservats i amb qualitat paisatgística, resistents a l'embat dels incendis forestals

Els espais inclosos al PEIN corresponents a l'àmbit dels costers de l'Ebre ocupen un total de 6.503,4 ha i representen un 31,8% de la superfície de la unitat. La totalitat de les capçaleres dels barrancs situats al sud del riu Ebre i una part important de les situades al nord estan considerades com a connectors biològics entre els ambients aquàtics propis del riu i els secans situats als altiplans. Aquestes capçaleres estan formades per pinedes, brolles i restes de conreus d'olivera, i constitueixen petits mosaics d'extraordinària bellesa i funcionalitat. L'abandonament progressiu de l'activitat agrícola en aquests sectors ha afavorit la generalització d'una massa forestal gairebé contínua, molt vulnerable als incendis forestals.

Criteris

- Garantir uns paisatges naturals ben gestionats, tant els que gaudeixen d'alguna figura de protecció com els que no en gaudeixen.
- Gestionar i ordenar les masses forestals, especialment les de l'oest de la unitat, per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals, a fi de garantir un paisatge natural amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.
- Evitar que infraestructures o conversions en sòl urbanitzable ocupin els espais considerats connectors paisatgístics segons la cartografia de valors continguda en el present catàleg.
- Vetllar perquè els plans especials de protecció i millora del medi natural i del paisatge, o figures anàlogues d'ordenació d'espais protegits, accentuin els continguts en matèria de paisatge.
- Facilitar i promoure les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, els grups ecologistes locals o les agrupacions de defensa forestal (ADF) i les entitats de custòdia del territori.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles de secà que romanen als vessants del sector central de la unitat, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les riberes fluvials del riu Ebre. La restauració ecològica de les formacions ripàries dels cursos fluvials emprarà sempre les espècies pròpies dels ecosistemes de ribera de les Terres de l'Ebre.
- Potenciar la gestió i la restauració de l'EIN Riberoja.

Accions

- Incloure al sistema de connectors biològics el conjunt dels vessants forestals dels costers de l'Ebre, per tal de garantir la connexió entre els espais naturals inclosos al PEIN, tot preservant-los de l'ocupació. En especial, caldria millorar la connexió del PN del Port amb l'EIN de Riberoja, pel sector de la serra de la Fatarella, i del PN de Montsant amb l'EIN de Riberoja, pel sector dels vessants situats al nord de la unitat.
- Estudiar la creació d'una figura de gestió conjunta dels espais d'interès natural presents als costers de l'Ebre.
- Elaborar un pla de prevenció d'incendis forestals integral per a tota la unitat de paisatge, especialment per a les masses forestals contínues del sector oest, partint de la base d'una gestió i ordenació sostenibles de les masses forestals, tot aprofundint en el paper de la ramaderia extensiva per millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents.
- Estudiar integralment el procés d'implantació dels projectes eòlics en tramitació de la zona, prioritant-ne la implantació en vessants de baixa alçada visualment no preferents, que afegixin un plus d'innovació i de qualitat a la imatge del territori. En el mateix sentit, desenvolupar fórmules coparticipades (adminis-

tracions públiques i societat civil) per tal de fer del recurs eòlic una collita més del territori, de la qual puguin beneficiar-se el conjunt de la societat i de manera que contribueixi a la revaloració del paisatge.

- Elaborar campanyes de sensibilització sobre la importància de protegir i ordenar els espais naturals incidint en els seus valors paisatgístics com a eina per al desenvolupament d'un ús recreatiu i turístic mitjançant la planificació integrada d'aquest ús públic i la conservació dels recursos naturals.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i dels paisatges forestals en particular, els miradors del paisatge situats al sud del nucli d'Almatret (mirador de l'embassament i mirador de Riba-roja), el de la punta de Montmaneu, el de l'ermita de Santa Magdalena de Berrús, el Calvari d'Ascó i el castell Nou de Flix, i també senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) D'Almatret a Riba-roja d'Ebre per camí forestal.
 - b) Des del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre, pel camí de les Modorres.
 - c) De la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre, per la TV-7411.

OQP 1.2

288

Uns paisatges agrícoles amb diversitat de conreus i bosques intercalades, i amb un valuós patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca, ben conservats i considerats elements de qualitat paisatgística

El conreu predominant als costers de l'Ebre és el de l'olivera. Malgrat el retrocés en què està immers, a causa de l'abandonament o de la substitució per altres conreus, encara és ben present en el paisatge, al qual dona identitat. A més, les construccions de pedra seca són uns elements configuradors de l'estructura del paisatge, tenen un gran valor històric i són un autèntic referent identitari.

Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus, conreus d'olivera en fons de barranc i bosques, per tal de garantir la representativitat i la singularitat d'aquest tipus de paisatge, a la vegada que les noves àrees de regadiu de suport respecten l'estructura agrícola en el procés de modernització dels conreus.

Criteris

- Conservar els conreus d'olivera com a patró agrícola d'elevada biodiversitat, valor estètic i interès interpretatiu, i per l'efecte de barrera que representen davant dels incendis forestals.
- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiva i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Respectar els abancalaments de pedra seca i la resta de patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca en les noves plantacions o en qualsevol altra actuació (arranjaments de camins i

carreteres, etc.), a la vegada que s'afavoreix el manteniment de conreus d'oliveres.

- Aprofundir en el coneixement del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca.
- En les intervencions d'enginyeria, obres projectades i en els nous regadius, els possibles processos de concentració parcel·lària haurien de respectar la xarxa hidrogràfica natural i de camins i minimitzar els moviments de terra, la modificació topogràfica i l'eliminació de vegetació.
- Coordinar els diferents agents i administracions que intervenen en els processos de concentracions parcel·làries: els propietaris de terres i el Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural.
- Donar valor afegit als productes primaris d'aquestes zones, l'oli i la fruita dolça, mitjançant estratègies de valoració del paisatge i de diferenciació del tipus de producció.
- Mantenir els antics camins agrícoles tot facilitant-ne la senyalització i l'aprofitament com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge dels mosaics agroforestals i agraris.
- Garantir que la construcció de noves infraestructures viàries i ferroviàries deixi els passos necessaris per tal d'evitar la fragmentació física i social dels itineraris paisatgístics no motoritzats de les Terres de l'Ebre.

Accions

- Dur a terme un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca dels costers de l'Ebre, per tal de garantir-ne la conservació i poder posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en tregui un rendiment econòmic.
- Establir un protocol de preservació del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca vinculat a l'acció anterior, en el marc del procés de posada en marxa dels diversos projectes de regadiu.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre els conreus d'olivera i de fruita dolça, els miradors del paisatge del coll de Bovera i la Granadella, a la carretera C-233, els que estan situats en diversos punts de la carretera C-12, al Castell Nou de Flix i al Calvari d'Ascó, i també senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Granadella-Bovera
 - b) Vinebre-Flix-Maials
- Conservar el valor patrimonial de les carreteres històricament ben integrades en el territori. Es tracta de les carreteres establertes en l'objectiu de qualitat paisatgística 6 (vegeu el bloc 5 d'aquesta publicació).
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, dels projectes de plantació de fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret que estan associades a infraestructures lineals de comunicació, a les carreteres que creuen les unitats del paisatge fluvial de l'Ebre

i la cubeta de Móra i a les carreteres que circulin prop del riu a la unitat costers de l'Ebre.

OQP 1.3

Uns centres químics i energètics situats a la vora del riu, ben integrats paisatgísticament

La implantació de centres químics i energètics a la vora del riu Ebre (polígon electroquímic de Flix i centrals nuclears d'Ascó), així com les seves infraestructures auxiliars (subestacions i línies de molt alta tensió) han configurat uns paisatges industrials amb percepcions ambivalents. Així, el complex nuclear d'Ascó, amb dues centrals nuclears i la seva torre de refrigeració, indueix la majoria dels que transiten per la carretera C-12 a considerar-lo un element força impactant en el paisatge, per la valoració negativa que majoritàriament la societat atorga a l'energia nuclear. Malgrat aquest impacte negatiu que en general es dona al paisatge de les centrals nuclears, per a una part dels habitants de l'entorn immediat, aquest paisatge no és considerat un impacte, sinó un símbol identitari. Passa exactament el mateix en relació amb el complex electroquímic de Flix.

criteris

- Aplicar com a criteri general la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* (Departament de Política Territorial i Obres Públiques) per a l'ordenació de les àrees d'activitat econòmica.
- La xarxa de transport d'electricitat hauria de seguir preferentment les traces establertes per carreteres i ferrocarrils, i quan no es pugui, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris de minimització de l'impacte en el paisatge.

Accions

- Desenvolupar les actuacions urbanístiques apropiades amb l'objectiu de restaurar integralment els polígons químic i energètic, tenint en compte la millora de la qualitat estètica dels complexos energètics (centrals nuclears d'Ascó) i químics (Flix), especialment als sectors perimetrals, així com la dels fronts visuals des de les vies de comunicació.
- Estudiar la reconducció de les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que travessen l'interior de la unitat cap a corredors d'infraestructures existents.

OQP 1.4

Uns nuclis urbans compactes, amb uns accessos endreçats i nítids i amb uns centres amb valor històric i arquitectònic ric i diversos, protegits, restaurats i valorats

Els nuclis urbans haurien d'experimentar un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics i patrimonials, les tipologies pròpies del lloc i que eviti la dispersió d'elements urbans i construïts a la perifèria.

Flix és el nucli que ha crescut més en aquests darrers anys, per bé que moderadament. Això ha comportat que s'hagi desvirtuat relativament el seu caràcter de nucli compacte. En aquest cas, caldria que mantingués aquest caràcter compacte en els futurs desenvolupaments urbans i que s'evités la dispersió urbanística.

criteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçades i la tipologia pròpies de cada nucli urbà.
- En el cas de Flix, evitar el creixement dispers del nucli urbà i millorar-ne la qualitat estètica als accessos i a les perifèries residencials i industrials.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació en desvirtuï el conjunt paisatgístic.
- Preservar l'encaix entre els espais oberts i els nous creixements en els espais que, per la seva singularitat agrícola o de conjunt harmònic, es considera indispensable que mantinguin el seu caràcter, com en el cas dels conreus en fons de barranc (*fondos*) d'olivera.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística apropiats o les actuacions urbanístiques necessàries per aconseguir millorar estèticament els accessos al nucli urbà de Flix i el tram urbà de la C-12 al seu pas per aquesta localitat.
- Elaborar propostes que permetin dignificar i millorar la relació entre els nuclis urbans i els àmbits fluvials, amb la implementació d'àrees i itineraris d'ús públic que facilitin el gaudi del paisatge.

2. Altiplà de la Terra Alta

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Terra Alta.

Superfície:

29.683,2 ha.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis: Bot, Gandesa, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Vilalba dels Arcs, Batea i la Pobla de Massaluca.

290

*Aspecte hivernal de conreus de vinyes en primer terme i d'ametllers en segon terme, prop de Vilalba dels Arcs.
Observatori del Paisatge*

Trets distintius

- Paisatge modelat pels relleus terciaris de caràcter tabular i per l'encaix de la xarxa hidrogràfica, que configuren un aspecte general de suaus ondulacions que es repeteixen a tot l'altiplà.
- Domina l'espai agroforestal, caracteritzat sobretot pel conreu de la vinya, adscrit a la Denominació d'Origen Terra Alta, tot i que hi ha sectors on predomina el conreu d'olivera, així com altres indrets on encara és possible contemplar el tradicional paisatge de conreus de vinya, olivera i ametller on també destaquen les construccions de pedra seca.
- Paisatge fortament dinàmic. El principal canvi d'ús del sòl ha estat per canvi de conreu, generalment d'olivera o ametller a vinya.
- Tots el nuclis urbans de l'altiplà tenen un ampli patrimoni històric i arquitectònic, constituït per cent trenta elements inclosos en el Catàleg dels béns culturals d'interès nacional (BCIN). Més enllà del valor històric, aquest patrimoni arquitectònic també conté valors religiosos, estètics i simbòlics i identitaris, especialment per als habitants de l'altiplà.

Mirador

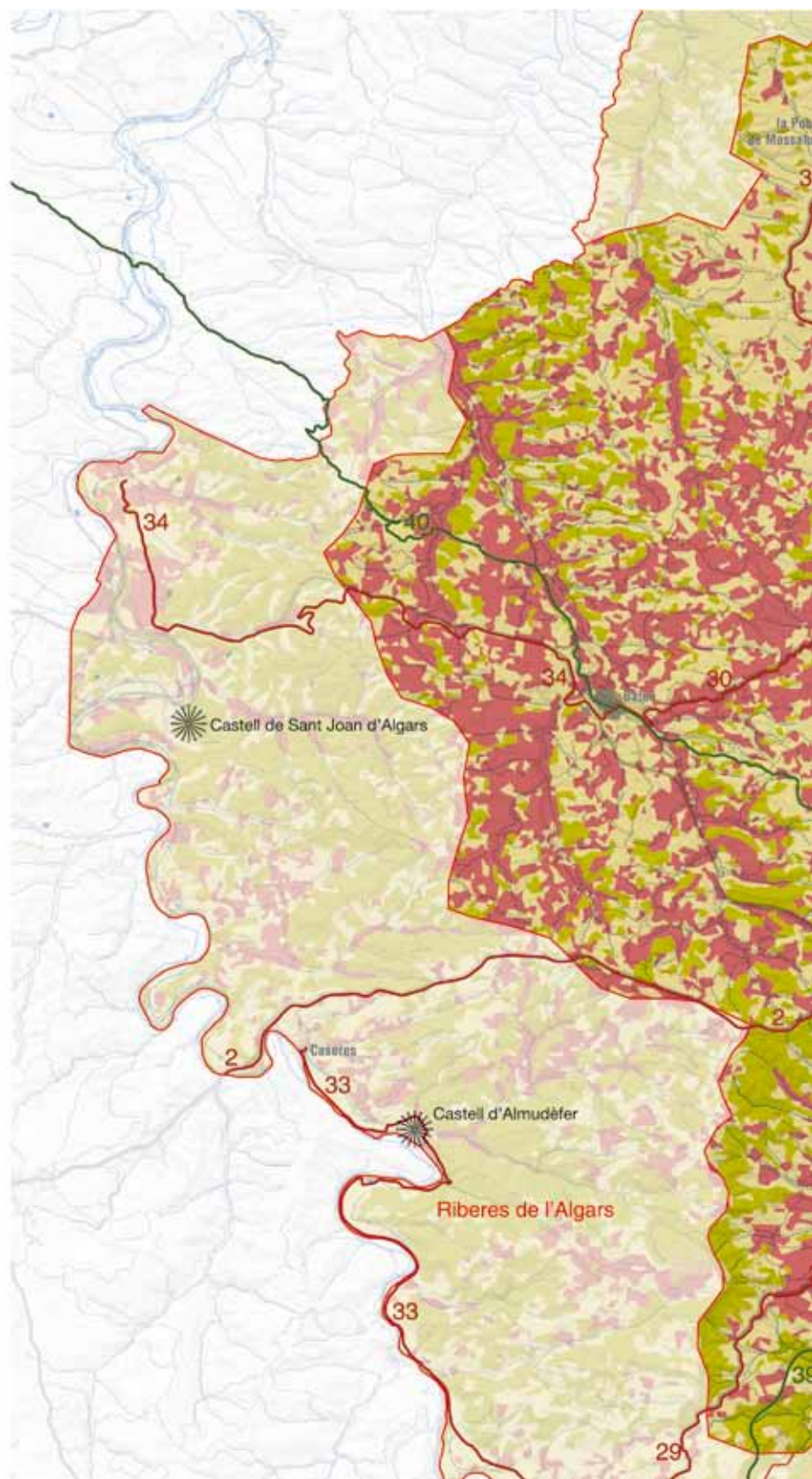
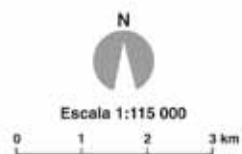
— Itinerari motoritzat

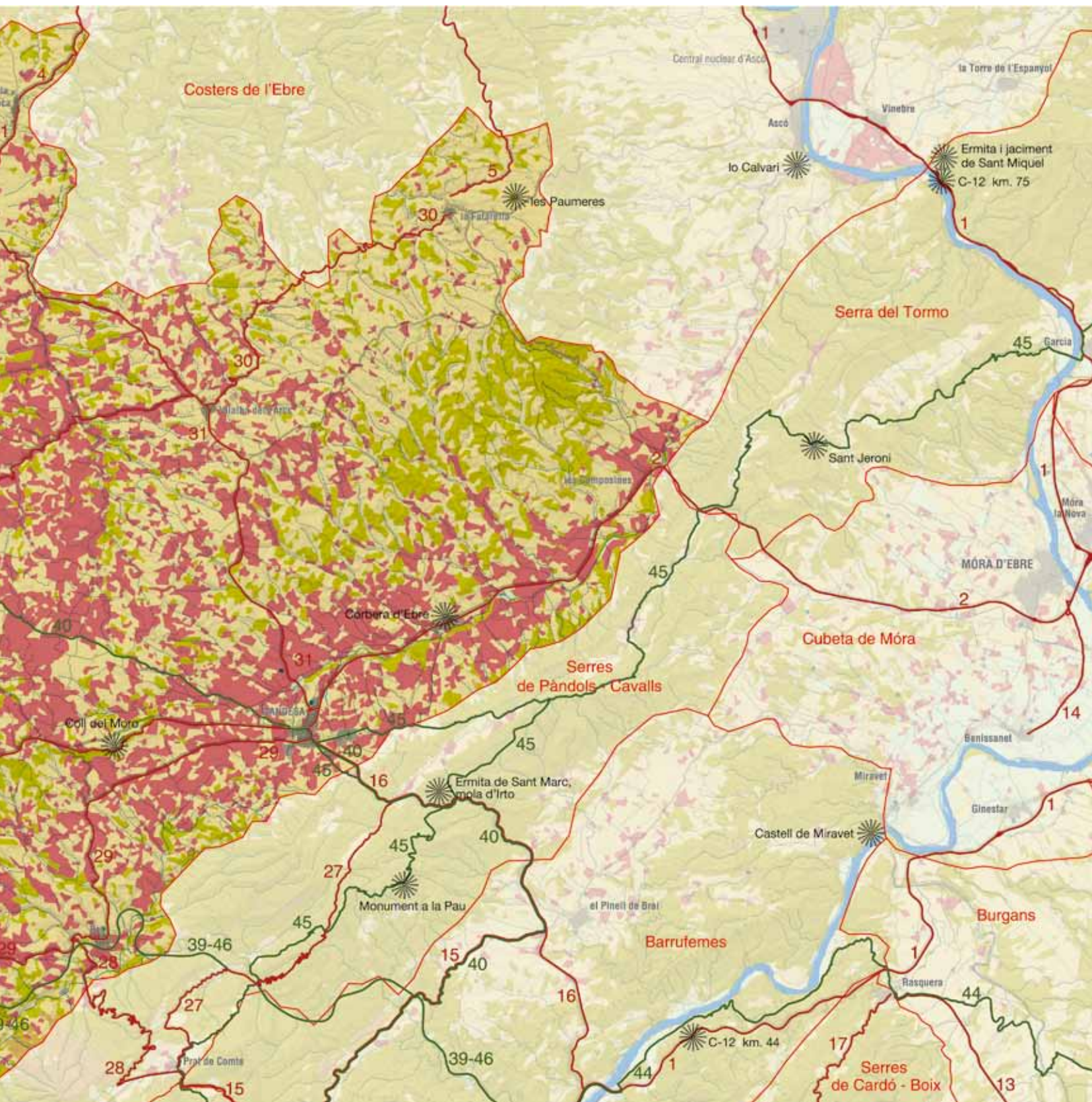
- 2 N-420, entre Caseres i Falset
- 4 TV-7411, de la Pobla de Massaluca a Riba-roja de'Ebre
- 5 Camí de les Modorres, del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre
- 28 TV-3301, T-330, de Bot a Prat de Comte
- 29 TV-3531, T-334, de Gandesa a Horta de Sant Joan
- 30 TV-7232, T-7333, de Batea a la Fatarella
- 31 TV-7231, de Gandesa a la Pobla de Massaluca
- 34 C-221 i camí rural, de Batea a Pinyeres

— Itinerari no motoritzat

- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 45 GR-171
- 46 GR-99

292

Elements naturals que constitueixen el paisatge

L'altiplà de la Terra Alta està modelat pels relleus terciaris de caràcter tabular i per l'encaix de la xarxa hidrogràfica, que li atorguen un aspecte general de suaus ondulacions que es repeteixen pel llarg i per l'ample de l'altiplà. La plataforma estructural, que oscil·la cap al nord-oest, té una altitud mitjana d'uns 400 m. Els punts més elevats de l'altiplà corresponen a les Paumeres (565 m), el tossal de la Gaeta (552 m), el coll del Moro (481 m) i el turó de les Comes dels Horts (471 m), seguits de la punta de les Torres (444 m) i la punta Rodona (410 m).

El clima de la unitat és mediterrani subàrid continental, amb precipitacions al voltant dels 400 mm de mitjana anual a l'extrem nord-occidental (la Pobla de Massaluca), al voltant dels 500 mm al sector central de l'altiplà (la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Batea) i de 600 mm al corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre. La major part de les precipitacions cau als mesos de tardor i primavera (fins a un 75% del total anual), amb uns mínims acusats a l'estiu (10%) i a l'hivern (20%), i amb unes distribucions interanuals molt irregu-

lars. La temperatura mitjana se situa entre els 13 °C (la Fatarella, Corbera d'Ebre, Gandesa, Bot, i la Pobla de Massaluca) i els 14 °C (Batea i Vilalba dels Arcs), amb amplituds tèrmiques elevades entre els mesos d'hivern i d'estiu. Una altra característica climàtica és que el risc de glaçades no és elevat, amb una mitjana d'uns vint dies, repartits en els mesos d'hivern. Les nevades es redueixen a una mitjana anual d'1,5 dies. El règim eòlic dominant és el de cerç, també anomenat vent de dalt, serè o mestral, seguit dels vents dels quadrants sud-est, sud i est. Un fenomen singular és la boira de riu, que apareix en alguns dies anticiclònics dels mesos d'hivern, que remunta pels costers de l'Ebre fins a la serra de la Fatarella i que puntualment pot arribar a esdevenir boira gebradora.

L'altiplà de la Terra Alta es troba en bona part cobert per conreus (un 61% de la superfície). La vinya constitueix el conreu més important en aquest territori; tanmateix, els fruiters de secà també tenen prou rellevància als voltants dels termes municipals de Batea, Bot, la Fatarella i Corbera d'Ebre. Entre aquests conreus destaquen l'olivera (*Olea europaea*), els ametllers (*Prunus dulcis*) i, puntualment, els avellaners (*Corylus avellana*). Així doncs, la vege-

El corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre segueix l'alineació de la dorsal de l'altiplà però en un nivell altitudinal inferior i en contacte amb les serres de Pàndols i de Cavalls. Observatori del Paisatge

tació natural (un 36% de la superfície) queda reduïda als vessants de més pendent, i forma extensions més o menys importants al sector que descendeix des de la Fatarella i Vilalba dels Arcs cap a Corbera d'Ebre, resseguint els vessants que formen els barrancs de les Palades, de Sant Vicent, de les Vimenoses, de la vall dels Rossecs, de les Solsides, de la vall de Canelles i de les Correves. El paisatge vegetal natural, doncs, es presenta de forma esquitxada arreu de la unitat, amb garrigues i brolles calcícoles acompanyades per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*). Puntualment es troba alguna alzina (*Quercus ilex*) o algun roure de fulla petita (*Quercus faginea*). Aquestes pinedes, doncs, són formacions secundàries que s'han desenvolupat sobre antics conreus abandonats, i a sota de les quals es va constituir un alzinar amb roure de fulla petita.

Aquesta unitat es caracteritza per la presència de nombrosos barrancs, la gran majoria dels quals només porten aigua esporàdicament, després de pluges molt intenses. D'aquests cal destacar el barranc de Barball, el de Vallivés i el de les Vimenoses. Els cursos fluvials més importants de la zona són: el riu Sec, nascut a la creu de Saboga, dins el terme de Gandesa, que passa per Corbera d'Ebre i les Camposines (la Fatarella); el Canaletes, que travessa el municipi de Bot, i el riu de Gandesa, afluent del Canaletes. La vall més important que travessa aquest territori és la vall Major, de 7.452.979 m² d'àrea, seguida de la vall de Canelles. Hi trobem diverses rieres, entre les quals destaquen la riera de Sant Pau i la riera de Vall Morta. Una característica de les valls de l'altiplà de la Terra Alta és que els fons de vall han estat tradicionalment, i encara avui en dia, aprofitats per al conreu, sobretot en les seves capçaleres i trams intermedis.

Així doncs, els diversos elements naturals que es presenten a l'altiplà de la Terra Alta configuren una base paisatgística formada per uns materials tous i uns pendents relativament suaus que des d'antic han facilitat la implantació de conreus, i, per tant, la intensa humanització del territori. Des del punt de vista morfoestructural es destaquen tres grans zones: l'altiplà pròpiament dit, la dorsal de l'altiplà i el corredor de Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre.

L'altiplà s'estén per tot el sector centre i nord, i es caracteritza per uns pendents suaus, amb un règim climàtic estricte d'amplituds tèrmiques elevades i escasses precipitacions, unes valls obertes i allargassades que circulen de sud-est a nord-oest, i una presència minsa de formacions vegetals naturals. La dorsal de l'altiplà s'estén de nord-est a sud-oest i presenta unes majors alçades i uns vessants més pronunciats, sobretot als dos extrems (la Fatarella, al nord, i Bot, al sud). Les valls són més curtes i estretes, i generalment presenten unes orientacions de nord-oest a sud-est i una presència important de garrigues i brolles amb pinedes de pi blanc que recobreixen bona part dels vessants i que deixen els conreus als fons de vall o en fragments que presenten pendents menors. Finalment, el corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre segueix l'alineació de la dorsal però en un nivell altitudinal inferior i en contacte amb les serres de Pàndols i de Cavalls, uns nivells superiors de precipitació i unes valls obertes i planes, amb uns barrancs que acostumen a portar una mica més d'aigua que a la resta de l'altiplà, i una vegetació natural concentrada a les vores d'aquesta xarxa hidrogràfica.

Evolució històrica del paisatge

Diversos vestigis arqueològics mostren la presència humana a la unitat altiplà de la Terra Alta des de molt antic, i per tant una transformació del paisatge constant des d'aleshores. Els primers assentaments fixos sobre el territori de què es té constància són de l'època ibera, quan es van iniciar les primeres rompudes per a l'establiment d'una agricultura fixa, bàsicament de vinya, olivera i cereal. L'agricultura es practicava a les àrees més properes als assentaments de població i ocupaven extensions força modestes. Les masses forestals s'utilitzaven per a pastura, per a l'extracció de llenya i fusta, fruits silvestres, així com peces de caça. La minsa activitat agrícola no va significar transformacions profundes en el paisatge preexistent, ja que ocupava poca extensió i els poblats eren reduïts i integrats en els paisatges naturals ja existents.

La tribu ibera que estava establerta en aquestes terres eren els iler-cavons. Diversos estudis situen l'altiplà de la Terra Alta com un dels territoris amb una implantació més antiga de les tribus iberes, com ho mostren diverses restes de poblats localitzats al coll del Moro (Gandesa) o al turó del Calvari (Vilalba dels Arcs). La inexistència de cursos d'aigua més o menys regulars a la unitat va fer que els assentaments ibers en aquest territori se situessin en llocs més o menys elevats, per raons defensives. Així ho indiquen els mateixos topònims on s'han localitzat aquests assentaments (tossal, coll i turó). Des d'aquests assentaments es podia controlar visualment tot l'altiplà de la Terra Alta i els principals eixos de comunicació.

Pel que fa a l'època romana, no hi ha evidències d'assentaments en aquest paisatge de l'altiplà de la Terra Alta, suposadament perquè resistiren millor a l'ocupació en mantenir-se al marge dels dos principals eixos de comunicació, el riu Ebre i el litoral. Tot i això, hi ha vestigis d'un tram de tres quilòmetres de l'antiga via romana que comunicava el port de *Dertusa* (Tortosa) amb les ciutats de l'interior de la província Tarraconense, com *Ilerda* (Lleida) i *Cesaraugusta* (Saragossa). Aquesta via era una alternativa al riu Ebre quan a l'estiu portava poc cabal. El traçat es correspon amb l'antic camí dels Massalocans, que va de Batea a la Poble de Massaluca.

A l'època islàmica els diversos episodis bèl·lics van causar que aquesta unitat es convertís durant algunes etapes en una terra de ningú, amb la qual cosa es pot imaginar un territori que anà modificant els seus paisatges en funció del major o menor grau d'humanització del territori. Els documents històrics citen en aquesta època assentaments fortificats, com els de Gandesa o Batea.

Segons la documentació escrita que es pot trobar avui en dia, la reconquesta i la repoblació per part de les tropes cristianes a l'altiplà de la Terra Alta es va produir al segle XII, tot i que fins al segle XVII està documentada l'existència de població musulmana en aquestes contrades, que convivia amb repobladors cristians provinents sobretot de les Terres de Lleida. Aquesta situació fa suposar que es va recuperar la intensificació dels conreus amb la proliferació de més sistemes de reg. L'altiplà de la Terra Alta va ser un territori repoblat pels templers, que van donar origen a Batea, Gandesa, Bot, Camposines, Vilalba dels Arcs i la Fatarella. En els segles XIV i XV els pobles de la unitat ja eren els actuals.

Les característiques més rellevants del paisatge de les Terres de l'Ebre de començament de segle XVIII estan relacionades amb una feble comercialització dels productes del camp, un elevat autoconsum i uns rendiments escassos. Però aquesta situació es va anar modificant al llarg d'aquest mateix segle, i especialment al llarg del segle XIX, a causa de l'increment de la demanda com a conseqüència de l'augment de la població, i amb l'extensió dels conreus a indrets fins llavors no conreats. Això resultà especialment important a l'altiplà de la Terra Alta, on les condicions topogràfiques van contribuir a afavorir l'extensió dels conreus pel llarg i per l'ample del territori. Aquest és el període d'expansió del conreu de l'olivera i de la vinya, els dos principals conreus de l'altiplà de la Terra Alta en aquesta època. Les plantacions de cereals, presents en aquella època, s'alternaven entre files d'oliveres i ametllers. Aquest paisatge agrari de secà es presentava en forma de bancals esglaonats per marges de pedra seca que remuntaven pels vessants adaptant-se a les irregularitats del terreny. Els conreus dels diversos productes s'anaven alternant a criteri del pagès o de les necessitats de cada moment; com s'ha dit, sovint es distribuïen sembrats enmig de tires d'oliveres, o bé les tires de vinya se situaven encerclant sembrats i camps de llegums. Els fons dels barrancs i de les petites valls, més fàcils de treballar, estaven plantats amb oliveres o vinya, segons l'altitud i la humitat. Allà on es construïren sènies, normalment als trams intermedis i baixos de les valls, es plantaren les hortes i conreus de regadiu més o menys extensos. Els espais forestals van ser explotats fins a extrems de pràctica desforestació, fet que va generar processos erosius de certa magnitud, especialment en aquest sector on el material geològic té una erosió fàcil.

296

Al final del segle XIX, com a conseqüència de l'increment de preus en la vinya per la davallada que va patir la producció vitivinícola francesa, la vinya va assolir un protagonisme gairebé absolut per sobre d'altres conreus, per bé que es van continuar mantenint els conreus d'olivera i ametller.

Durant els primers anys del segle XX (1900-1910), l'altiplà de la Terra Alta es va veure perjudicat per l'arribada de la fil·loxera, que provocà l'abandonament progressiu de bona part dels conreus de les zones de vessants més costeruts, ocupats progressivament per

Des del poble vell de Corbera d'Ebre es pot observar el mosaic de conreus i bosquines que configura aquest paisatge. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

boscós. Això va tornar a formar un paisatge similar al que hi havia hagut abans de l'aparició del monocultiu de la vinya en aquests sectors. En les zones menys costerudes i d'accessibilitat més fàcil es va iniciar el conreu de nous productes. És aleshores quan proliferen els conreus d'ametller, i, en els indrets amb una major pluviometria, com als voltants de la Fatarella, apareixen plantacions d'avellaner. També l'olivera va ser un conreu que va substituir els conreus de vinya. Així doncs, en aquesta unitat la situació va configurar durant els anys successius uns paisatges que van recuperar una organització semblant a la que havien tingut durant el segle XVIII: els mosaics agroforestals constituïts per diversos conreus, amb zones forestals d'aprofitament menys intens, concentrades als vessants més escarpats, i uns vessants i planes ocupats per una varietat de conreus (olivera, ametller, avellaner), entre els quals hi ha la vinya, que progressivament es va anar recuperant però amb peus americans.

L'arribada del període d'inestabilitat social i política que va desembocar en la Guerra Civil (1936-1939), juntament amb anys de males collites degudes a la sequera i a la progressiva demanda de mà d'obra per part d'altres sectors de Catalunya que s'estaven industrialitzant van provocar que importants contingents humans emigressin de l'altiplà de la Terra Alta. Durant la batalla de l'Ebre, que va afectar especialment el sector oriental de l'altiplà, i al llarg de la dictadura franquista posterior, es va generar una autèntica davallada de les poblacions dels nuclis de la unitat, així com un progressiu abandonament d'una part relativament important dels conreus. Els nuclis urbans no es van modificar, es van mantenir en certa mesura els mosaics agroforestals i es va iniciar la recuperació de les masses forestals arreu dels vessants.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de l'altiplà de la Terra Alta és un gran mosaic agroforestal on es combinen els cultius de secà amb la garriga, brolles i bosquines de pi blanc, dominat pels bancals de pedra seca i tota la seva arquitectura associada. En alguns dels fons dels cursos fluvials que tallen l'altiplà s'ha desenvolupat una agricultura de regadiu de subsistència, basada en la construcció de sínies i pous, que constitueix un element singular en el mosaic paisatgístic.

El paisatge de la unitat ha sofert importants dinàmiques de canvi durant els últims deu o quinze anys, especialment vinculades a l'aposta que hi ha hagut amb l'impuls de la Denominació d'Origen Terra Alta. Concretament al sector central de l'altiplà, entre Vilalba, Batea i Gandesa, els pendents moderats han permès el desenvolupament majoritari de la vinya, tot configurant un paisatge eminentment vitícola. Aquesta situació ha obert noves expectatives en relació amb el conreu vitícola, cosa que ha comportat la substitució de conreus menys rendibles. Especialment damnificat ha estat el conreu d'ametller, que ha minvat molt, sobretot perquè la seva productivitat és molt irregular en ser un arbre molt sensible a les sequeres i a les gelades. Als sectors de Bot i Corbera d'Ebre, per bé que la vinya hi és important, es mantenen altres conreus com l'olivera, l'ametller i fins i tot algun camp de cereal, per la qual cosa la diversitat paisatgística del mosaic és més elevada.

En canvi, als sectors de la Pobla de Massaluca i de la Fatarella, la vinya perd pes davant d'altres conreus com l'olivera, al sector de la Pobla de Massaluca, i els avellaners, a la Fatarella, tot i que aquest darrer conreu està en franca regressió per una crisi de preus que s'arrossega d'uns anys ençà.

La revaloració de la vinya ha comportat la rompuda de masses forestals que antigament ja havien estat conreades. Sovint aquests antics conreus se situen en vessants que, en rompre's, han comportat l'obertura de noves cicatrius en el paisatge, atès que s'han fet creant talussos sovint sense utilitzar ni respectar els marges de pedra seca preexistents. Tot i el dinamisme pel que fa a la plantació de noves vinyes, l'altiplà de la Terra Alta també ha experimentat una important pèrdua de conreus i en conseqüència un increment de la massa forestal, sobretot de bosquines de pi blanc, cosa que la fa més contínua i que provoca un increment del risc d'incendis forestals. Els processos de desforestació, sobretot associats als incendis forestals, o a noves rompudes que no han reeixit, es concentren sobretot als sectors de més pendent, situats al llarg de la dorsal que va de la Fatarella a Bot, així com al sector nord, que l'any 1994 es va veure afectat per un gran incendi.

Per altra banda, la influència del desplegament del sistema de regadiu que captura l'aigua des de la cua de l'embassament de l'Ebre, a Ribera-roja, a la zona del riu Matarranya, ha suposat l'aparició de nous elements en el paisatge, com són les basses de regulació i les estacions de bombament. Aquest sistema de reg té per objectiu aportar una dotació d'aigua que permeti assegurar la collita i augmentar el rendiment dels cultius existents.

Enmig d'aquests mosaics agroforestals, és possible observar traces de la batalla de l'Ebre. Bona part del sector comprès entre la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Corbera d'Ebre es va convertir en un camp de trinxeres, de les quals encara es poden observar restes a diversos punts del territori.

La unitat té un escàs dinamisme urbanístic; els seus nuclis urbans ocupen un 2,2% de la superfície i són petits i compactes, a excepció de Gandesa i Batea, on el ruralisme característic de la resta de nuclis urbans es veu difuminada pel major volum de població i un dinamisme econòmic més accentuat. A més, és on s'han produït els principals canvis urbanístics, amb la construcció de nous polígons industrials a les entrades dels nuclis urbans. La resta de nuclis urbans són: la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs, Bot, Corbera d'Ebre i la Fatarella. Generalment es tracta de petits enclavaments amb una estructura radial, que han anat creixent pausadament i que van aparèixer en encreuaments de camins.

Si bé en general les infraestructures viàries estan majoritàriament adaptades a la topografia existent, unes obres a l'N-420 (que creua la unitat d'oest a est) i la remodelació de la C-221 (variant de Batea) han suposat la creació de nous terraplens i desmunts que marquen una traça en el paisatge. En el mateix sentit, destaca la densa xarxa de línies elèctriques d'alta tensió provinent de les centrals hidroelèctriques i nuclears que creuen tot el territori i contrasten amb el caràcter rural d'aquest paisatge.

La creació de parcs eòlics ha estat una de les dinàmiques recents més destacades de l'altiplà de la Terra Alta. Xavier Rebés

Una dinàmica recent en aquest paisatge és la creació de parcs eòlics. La comarca de la Terra Alta és la que disposa d'un nombre més alt de parcs de tot el país. Així, en l'actualitat hi ha nou parcs en funcionament als municipis de Batea, Bot, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Gandesa, Horta de Sant Joan i Vilalba dels Arcs. A aquesta dinàmica s'afegeix la construcció de les línies elèctriques d'evacuació corresponents.

Expressió artística del paisatge

297

El paisatge de la unitat ha estat rarament tractat des del punt de vista artístic, i en els casos en què ho ha estat se'n destaquen habitualment les dificultats del context hostil, social i ambiental que li són inherents. També s'ha fet referència a la fragilitat, quietud i harmonia que es poden percebre en la gran quantitat d'espais oberts existents.

En el llibre *A peu per la Terra Alta*, de Josep Maria Espinàs, se sintetitzen totes aquestes observacions i consideracions. S'exposen a continuació diversos fragments d'aquest llibre que fan referència a aspectes del paisatge de l'altiplà de la Terra Alta.

Referint-se a una visió d'un ampli territori que es pot observar des del coll d'en Grau (a la carretera de Gandesa a Vilalba), Josep Maria Espinàs i Isabel Martí i Cañellas fan aquestes descripcions i valoracions sobre el paisatge que s'hi contempla:

“Quan m'alço i surto a la carretera, m'adono que des d'aquí es veu un espai de gran extensió. És un paisatge característic de la Terra Alta, un paisatge de clapes: partides de vinya, camps d'ametllers, camps segats, grups d'oliveres. És un paisatge apedaçat per l'home, fet de retalls que sempre lliguen. [...] La Isabel fa una observació exacta: Els paisatges humits, els paisatges de prats i de boscos, sempre hi seran, perquè es refan sols. Aquests paisatges de secà, en canvi, que s'han fet amb les mans, les mans que plantaven ceps, que pujaven petits murs de pedra, es desfaran quan l'home els abandoni. Arribarà un dia que desapareixeran, i ja ningú no els veurà mai més.” (Espinàs, 1989: p. 39-40)

Josep Maria Espinàs també fa una descripció dels paisatges en què havia tingut lloc la batalla de l'Ebre. Sobretot descriu el sector de Vilalba dels Arcs, un dels punts on els enfrontaments van ser més acarnissats, amb nombroses baixes en ambdós bàndols, però també descriu l'aspecte que presentava la Montera, el poble vell de Corbera d'Ebre, al final de la dècada de 1980:

“Ens anem acostant a Vilalba dels Arcs, a bon pas, i en un moment determinat veiem a la dreta, en un turó, una cosa que sembla una pedra vertical, i artificial. És un dels monòlits.

M'enfilo al tossal i llegeixo la inscripció de la pedra: “a germandat del Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat, als qui aquí moriren. Any 1936-1939”. En la pedra rectangular hi ha inscrita també una creu, i hi figuren dues branques de llorer, o potser són dues palmes de martiri, que la glòria. En un sòcol, més ample, apareixen dues mans entrelaçades i la llegenda PAX DEI.

És un monument conciliador, sens dubte, dedicat “als qui aquí moriren” i va ser inaugurat fa vint anys, el 19 de maig de 1968. Però si no m'equivoco, aquest turó era la posició dels republicans, i en canvi aquell monument és ofert pels requetès. No m'havia dit l'home dels ametllers que hi havia el monòlit dels requetès i l'altre? De qui és “l'altre”?

El segon monument el veig en un altre turonet, ben a prop. Baixo uns quants metres, travesso uns camps i hi arribo. No és pròpiament un monòlit, sinó una creu, i aquí, en comptes del llorer i de les mans que s'estrenyen amistosament, hi ha una creu de sant Andreu, que és el símbol requetè, i aquest text: “Recorda el seu exemple i sacrifici. Terç de Requetès Montserrat. 1938”.

O sigui, que tots dos monuments estan vinculats als requetès, però aquest és el propi, alçat per recordar els combats del 1938, i l'altre —és efectivament “l'altre”, que deia el pagès— fa memòria també dels qui van morir a la banda “oposada”.

Ara, aquí, als Quatre Camins, hi ha un silenci pacífic en aquest migdia d'agost, i miro els camps i les vinyes, a dreta i esquerra, i no veig ningú. Hi ha un moment que penso que tot això, els dos turons, els camps, les vinyes i els rostolls, és una maqueta. I aviat em sento incòmode, atrapat en el paisatge com si fos un ninotet de la maqueta, jo també sense vida, i per sort m'arriba el so d'una campana, llunyana. Toquen les dotze, a Vilalba.” (Espinàs, 1989: p. 41-43)

El tipus de poblament de l'altiplà de la Terra Alta així com la crisi de l'assentament disseminat queden ben reflectits en l'explicació que fa el mateix Josep Maria Espinàs:

“Els masos antics de la Terra Alta solen estar abandonats, i almenys jo no n'he trobat ni en trobaré cap amb indicis de presència humana.” (Espinàs, 1989: p. 70)

“No és cert. Als camps de la Terra Alta, aquest mes d'agost, no s'hi troba ni gent per parlar ni aigua per beure. Ni els avellaners, ni els ametllers, ni la vinya, ni les oliveres demanen ara cap treball. Ni hi ha cases habitades, al camp. En una comarca tradicionalment mancada d'aigua, i amb segles de lluites armades, és natural que

la gent es concentrés en uns pobles. Jo sé que demà sortirem de la Pobla de Massaluga i probablement no veurem ningú fins que arribem a Batea, anem pel camí que anem.” (Espinàs, 1989: p. 88)

Aquesta publicació descriu amb un cert nivell de detall diversos sectors de la unitat. Així, per al sector de la Pobla de Massaluga:

“Al davant nostre, als peus del balcó enlairat, s'estén un gran amfiteatre d'avellaners. Tot aquest paisatge és obra de l'home, d'una voluntat antiga i pacient, que ha posat en ordre regular tots els arbres de secà i ha alçat llargues i sacrificades parets de pedra per domesticar la terra. D'aquí estant, en la penombra creixent, es veu com els grisos, els verds i els ocres afinen pàl·lidament la seva elegància, i lentament tot, la terra i els arbres i l'aire, s'embolica en una mena d'immens i lleuger mocador lila. I nosaltres immòbils.” (Espinàs, 1989: p. 91)

Una descripció genèrica del paisatge de l'altiplà es fa al fragment següent:

“És la dificultat de la Terra Alta: els turons són semblants, les vinyes, els camps d'ametllers i d'oliveres es repeteixen, no hi ha cap raresa orogràfica ni cap construcció humana que el foraster pugui “fitjar” i li serveixi de senya i guia.” (Espinàs, 1989: p. 99)

Tot i que Josep Maria Espinàs no fa gaires descripcions dels paisatges urbans de la Terra Alta, sí que apareix una explicació detallada del paisatge urbà del nucli històric de Batea:

“Me'n vaig cap a la vila antiga, que és segurament el nucli urbanístic més atractiu de la Terra Alta. A la plaça hi ha la Casa de la Vila, i uns porxos de medievals, dels segles XIII o XIV, que continuen pel carrer Major. Trec el cap en una capella, que deu ser la Mare de Déu del Portal, un nom que recorda que aquí hi havia les antigues muralles.

Passejo per la Vila Closa de Batea, que és un engraellat de carrers i carrerons regulars molt ben conservats, vull dir sense decorativisme. Els arcs coberts es van succeint, i en la perspectiva els carrers transversals semblen els diversos termes d'un escenari.” (Espinàs, 1989: p. 104)

I una descripció de la fisonomia del nucli urbà de Corbera d'Ebre:

“De lluny ja es veu el campanar de l'església, dalt del turó, i se'l veu estranyament sencer. Després, quan sóc més a prop, ja es distingeixen millor les runes al seu voltants. La visió desapareix quan entro en el poble, en el que en podríem dir el poble nou, estirat al llarg de la carretera. Ja hi havia cases, aquí, abans de la guerra, era el raval, però ara s'ha convertit en el nou centre, perquè Corbera es va reconstruir aquí a peu pla.” (Espinàs, 1989: p. 215-216)

En relació amb les arts visuals, el projecte Art al Ras de Jesús Pedrola (Corbera d'Ebre) comporta l'exposició a l'aire lliure d'obres realitzades per diferents artistes, en l'intent de sensibilitzar sobre la importància de protegir l'entorn natural. En la fotografia adjunta es pot veure un exemple de Jesús Pedrola.

Exemple d'una de les obres de l'exposició a l'aire lliure "Art al ras", concretament l'obra titulada Fràgil, de Jesús Pedrola. Magda Zaragoza

Un altre dels elements artístics singulars que utilitzen aquest paisatge, concretament el poble vell de Corbera d'Ebre, és l'Abecedari de la Llibertat, també impulsat per l'artista Jesús Pedrola. És el resultat d'un treball col·lectiu que es va portar a terme al poble vell de Corbera d'Ebre l'any 1995, format per vint-i-vuit obres escultòriques que representen el conjunt de l'abecedari. El fil conductor de l'obra són les lletres de l'alfabet. Vint-i-cinc artistes van crear aquesta obra artística que aprofita i s'integra dins les restes del teixit urbà del poble vell de Corbera. L'any 1997 diversos escriptors i poetes van posar la paraula a les lletres de l'alfabet, acompanyant les escultures. El resultat de tot el conjunt es va anomenar l'Abecedari de la Llibertat-Missatge Escrit.

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors ecològics del paisatge de l'altiplà de la Terra Alta, només uns petits fragments del sector sud i est de la unitat (852,8 ha), en contacte amb la unitat de paisatge serres de Pàndols-Cavalls, gaudeixen d'algun tipus de protecció, en estar inclosos dins l'Espai d'Interès Natural Serres de Pàndols-Cavalls. Per altra banda, el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre reconeix el valor ecològic que com a connectors tenen les capçaleres dels fons que descendeixen vers la unitat costers de l'Ebre, a l'extrem nord, i els mosaics agroforestals amb predomini de la massa forestal situats al llarg de la dorsal que va des de la Fatarella fins a Bot, creuant l'altiplà de nord-est a sud-oest. La resta del mosaic agroforestal de l'altiplà no té cap mena de protecció, per bé que representa un paisatge amb uns valors naturals importants per a diverses espècies animals i vegetals que necessiten espais no gaire transformats per desplaçar-se o expandir-se. En aquest context són molt interessants, sobretot per la fauna, els boscos illa entre els conreus que els fan de refugi. Altres biòtops molt interessants de la zona són els marges de pedra seca dels camins i dels camps de conreu, veritables reserves de biodiversitat i refugi de moltes espècies de fauna.

En relació amb els valors històrics hi ha dos elements que per la seva extensió territorial caracteritzen històricament el paisatge de la unitat. Per una banda, la part est de la unitat, des de l'alineació de la vall de Prats-Vilalba dels Arcs-Gandesa, és inclosa dins el que, des del Consorci Memorial Batalla de l'Ebre (COMEBE), es consideren els espais de la batalla de l'Ebre. Dins d'aquest extens espai, hi ha tres àrees que s'han recuperat, com són el poble vell de Corbera d'Ebre, la zona de les Deveses a la Fatarella (refugi i trinxeres) i els barrancs a Vilalba dels Arcs (trinxeres), els dos primers inclosos al catàleg dels béns culturals d'interès nacional (BCIN). També estan inclosos com a BCIN el monòlit franquista, l'estela funerària de les Camposines i l'espai històric IV de Navarra, tots tres al municipi de la Fatarella. A banda d'aquestes àrees més o menys inventariades i restaurades, hi ha altres elements de la batalla de l'Ebre que resten sense identificar o restaurar. Per la seva banda, Lo Riu, Associació per l'Estudi del Patrimoni Arqueològic i Històric de les Terres de l'Ebre, ha estat investigant sobre aquesta batalla fins al punt de descobrir i restaurar nous espais, com la línia fortificada de la Fatarella, que va permetre la retirada ordenada de l'exèrcit popular republicà els darrers dies de la batalla. Un altre dels espais amb importància històrica dins la batalla de l'Ebre és el mirador situat al coll del Moro (Gandesa), des d'on es diu que Francisco Franco va dirigir personalment la batalla.

Per altra banda, tota la unitat es caracteritza pels marges de pedra seca, tant a les àrees actuals de conreu, com amagats sota les garrigues, brolles i pinedes de pi blanc, fet que posa en relleu l'extraordinària extensió territorial que els conreus van tenir arreu de la comarca, especialment durant el segle XIX, i alhora la força estructuradora que en el paisatge actual representa tot el conglomerat d'arquitectures rurals de pedra seca.

També tenen el seu interès històric les oliveres monumentals i singulars inventariades arreu de l'altiplà, sobretot a l'entorn de la Pobla de Massaluca (amb quatre exemplars), entre Bot i Gandesa (amb quatre exemplars més) i als voltants de Corbera d'Ebre (amb dos exemplars). Aquests exemplars posen de manifest que el conreu d'olivera forma part d'aquest paisatge des de fa molts segles.

Pel que fa al patrimoni iber, destaquen els assentaments del coll del Moro, al municipi de Gandesa, i el turó del Calvari, a Vilalba dels Arcs, símbols de l'assentament humà històric que ha tingut lloc en aquest territori, i inclosos en el catàleg de BCIN.

L'extens patrimoni històric i arquitectònic urbà de tots els pobles de l'altiplà, inclòs al catàleg de BCIN, fa d'aquests nuclis uns paisatges urbans dotats d'un elevat valor històric, alguns dels quals amb una singularitat extrema. Així, torres, restes de muralles i castells, edificis consistorials, esglésies, capelles i ermites, cases pairals, fonts i altres edificacions civils, configuren a l'altiplà uns nuclis urbans, especialment els nuclis històrics de cadascun, amb uns paisatges plens d'història i representatius d'un passat més esplendorós que l'actual. Per al conjunt dels nuclis urbans de l'altiplà es comptabilitzen un total de 130 elements que formen part del catàleg de BCIN, distribuïts de la manera següent: Batea, 22; Bot, 9; Corbera d'Ebre, 11; la Fatarella, 26; Gandesa, 32; la Pobla de Massaluca, 9, i Vilalba dels Arcs, 21.

De tot aquest patrimoni històric i arquitectònic que es pot trobar als pobles de la unitat, potser el més singular de tots és el conjunt de perxes (porxos que antigament donaven accés a les muralles) que tenen els nuclis històrics de Batea, la Fatarella i Vilalba dels Arcs. També destaca el nucli històric de Vilalba dels Arcs, tot ell inclòs al catàleg de BCIN, o el celler cooperatiu de Gandesa, obra de l'arquitecte modernista Cèsar Martinell.

Del patrimoni històric i arquitectònic inclòs al catàleg de BCIN i situat en l'espai rural de la unitat destaquen les creus de terme (Batea, Vilalba dels Arcs i Gandesa), les ventes (de los Tormos, a Batea, i les Camposines, a la Fatarella), les ermites escampades arreu del territori i les sèries (la Fatarella, la Pobla de Massaluca i Batea).

En relació amb els valors estètics del paisatge de l'altiplà de la Terra Alta, destaquen els patrons i elements configuradors del paisatge que representen els conreus de vinya en mosaic, els quals es poden contemplar arreu de la unitat, especialment al corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre i a l'altiplà estricte, entre Batea i Vilalba dels Arcs. També representen aquest valor estètic els paisatges formats per conreus de vinya a la vall Major i al barranc de Trufes, des de Batea dins el límit amb el Matarranya, en el que es podria denominar rius de vinya, ja que el monoconreu ocupa els fons de les valls. Per altra banda, tot i que ocupen una extensió menor, destaquen els paisatges caracteritzats per conreus de fruita de secà en mosaic dels voltants de la Fatarella, amb ametllers i avellaners combinats amb olivera i vinya i clapes de bosquines de pi blanc. Els conreus d'olivera de l'entorn de la Pobla de Massaluca i entre Corbera d'Ebre i les Camposines també constitueixen uns paisatges d'elevat valor estètic. Tots aquests paisatges agroforestals tenen en comú l'omnipresència dels marges de pedra seca i tota la seva arquitectura auxiliar (cabanes, cisternes, sínies, etc.), representen l'element estructurador de tot el paisatge de l'altiplà i alhora se'ls atorga un alt valor estètic.

També tenen valor estètic els paisatges constituïts per bosquines de pi blanc, que s'estenen al llarg de la dorsal que va des de la serra de Fatarella fins a la serra dels Pesells, o bé que s'estenen al llarg dels vessants de la vall Major, del barranc del Massalucà, del barranc de Barball i de la vall de Prats.

Uns altres elements que configuren paisatges amb valors estètics són els perfils i les línies escèniques que formen les diverses serres, turons, puntes i tossals de l'altiplà de la Terra Alta, que són també uns dels elements identificadors d'aquests paisatges. Hi destaquen els perfils i línies escèniques següents:

- Perfil des de la serra de la Fatarella fins a la serra de la font de l'Aubà, passant pel tossal de la Gaeta, el turó de les Comes dels Horts i la serra de les Puntes.
- Perfil des de la serra de la font de l'Aubà fins a la punta del Sastre, passant per la punta de les Torres, la punta Redona i el turó de Vall Jordà.
- Perfil des del tossal d'en Quadret fins al coll del Moro, passant per la punta del Mosquit, el tossal de Mudèfer i la serra de la Venta.

- Perfil des del coll del Moro fins a la serra dels Pesells.

Entre els valors estètics del paisatge de l'altiplà que representen singularitats hi ha el celler modernista de Gandesa; l'arbre monumental pi de Maurí, a Bot; els conreus d'horta de la vora dels nuclis urbans de Bot i Batea; les basses, pous i sínies que sobretot es localitzen al fons de les valls que descendeixen des de la dorsal cap al Matarranya; els boscos singulars situats entre Vilalba dels Arcs, la Fatarella i Corbera d'Ebre; els conreus d'avellaners dels voltants de la Fatarella, i també les dotze oliveres mil·lenàries inventariades (situades sobretot a l'entorn de la Pobla de Massaluca, entre Bot i Gandesa, i a l'entorn de Corbera d'Ebre).

També s'ha constatat el valor estètic dels paisatges urbans que integren el patrimoni arquitectònic dels nuclis antics de Batea, la Fatarella, Gandesa i Vilalba, així com el poble vell de Corbera d'Ebre.

Un altre dels aspectes estètics que es valoren són la floració dels ametllers els mesos de febrer i març, o els primers verds dels pàmpons de les vinyes, i també els erms hivernals amb els ceps completament nus. Els paisatges meteorològics creats per les postes de sol, ja sigui en dies de garbinada o en dies de fronts procedents d'Aragó, també contribueixen a potenciar els valors estètics dels paisatges. En aquest sentit, el vent de dalt, també anomenat cerç, serè o mestral, segons la contrada, que sobretot bufa els mesos de tardor i primavera, contribueix a una millor visibilitat dels paisatges, que permet, al seu torn, captar-ne millor els valors estètics.

Hi ha un seguit de vistes reconegudes pels valors estètics que s'hi poden contemplar. Aquestes són: les vinyes des de Corbera, l'entrada a Batea des del Matarranya, la silueta del Port que es pot observar des de diversos indrets de l'altiplà, els mosaics agroforestals entre Gandesa i Bot, que es poden divisar des del coll del Moro, i els de l'entorn de la Pobla de Massaluca, de la Fatarella i de Batea.

A l'altiplà de la Terra Alta destaquen dos tipus de paisatges amb valors productius que mantenen relació amb els processos de revaloració dels productes agropecuaris, a partir de la millora de la seva qualitat i de la integració de valors ambientals i paisatgístics com a valor afegit del producte. Aquests paisatges són: els paisatges de la vinya i els paisatges de la DOP Oli de Terra Alta, que han encetat, tant pel que fa a les cooperatives, com als cellers particulars, diverses estratègies per a la millora de la qualitat dels olis i vins, moltes de les quals s'assenten sobre la valoració del paisatge que genera l'activitat agrícola.

Es pot considerar que el conjunt del paisatge del mosaic agroforestal de la vinya i l'olivera de la zona, així com els espais de la batalla de l'Ebre (refugis, complexos defensius i altres indrets) formen uns paisatges amb valor productiu a través de l'activitat turística. La tranquil·litat associada a aquests paisatges atreu un important contingent de turisme familiar, tant de segona residència com d'hostalatge.

Vinculat a aquests valors productius, hi ha tota una xarxa de camins senyalitzats que sobretot són utilitzats per la població local, per la qual cosa es considera que tenen valor social. Es tracta d'una sèrie d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i divulgats.

gats per part del Consell Comarcal de la Terra Alta, amb l'objectiu de difondre els recursos paisatgístics i patrimonials que ofereix l'altiplà de la Terra Alta, així com també altres indrets de la comarca.

Dels itineraris amb usos socials destaquen l'itinerari excursionista de la Ruta de la Pau, que passa pels espais de la batalla de l'Ebre, entre Bot, Vilalba dels Arcs, la Fatarella i Corbera d'Ebre; l'extensa xarxa d'itineraris senyalitzats que permeten recórrer gairebé tots els racons de l'altiplà amb bicicleta de muntanya, o la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que travessa la unitat pel sector sud, al voltant del nucli urbà de Bot i seguint la vall del riu Canaletes. També cal destacar com a espais amb valor d'ús social els diversos indrets rehabilitats de la batalla de l'Ebre esmentats anteriorment, conjuntament amb el Centre d'Interpretació 115 Dies, de Corbera d'Ebre, que actua com a lloc de recepció dels visitants d'aquests espais i que ofereix una mostra dels paisatges de la batalla de l'Ebre que després es poden anar a contemplar in situ.

Tots els nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta tenen elements arquitectònics amb valors religiosos i espirituals, dins el nucli urbà o fora d'aquest. Tant les ermites que hi ha al nucli urbà o a prop, com les que es troben a l'espai rural tenen les seves cites anuals amb els feligresos, que hi celebren els dies dels sants o santes i altres aplecs o celebracions religioses i festives. Especialment destacables són les romeries que tots els pobles celebren durant la primavera i al principi de l'estiu per anar a venerar algun sant o santa d'alguna ermita, com ara des de Vilalba dels Arcs i la Pobla de Massaluça fins a l'ermita de Santa Magdalena de Berrús; des de Corbera d'Ebre fins a les ermites de Santa Madrona i Sant Marc; des de la Fatarella fins a l'ermita de Sant Francisco; des de Gandesa fins a la de la Mare de Déu de Fontcalda de Gandesa, i des de Batea fins a l'església de Sant Joan d'Algars.

Els espais de la batalla de l'Ebre també tenen un valor simbòlic per tot el que va representar per al desenllaç de la Guerra Civil i per a la població de la comarca.

El poble vell de Corbera d'Ebre és un dels espais de la batalla de l'Ebre més significatius. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Per la seva banda, la serra de la Fatarella és un conjunt amb un elevat valor simbòlic i identitari per als habitants de tota la Terra Alta, en ser un espai ben visible quan s'entra a la comarca procedent de la Ribera d'Ebre.

El conjunt d'elements urbans vinculats al patrimoni històric i arquitectònic representen uns valors simbòlics i identitaris per als habitants de cada nucli urbà, especialment els perxes de la Fatarella, els nuclis històrics de Vilalba dels Arcs i Batea o el celler cooperatiu de Gandesa.

Malgrat el retrocés que ha patit el conreu de l'ametller al conjunt de la unitat, la seva floració, cap allà els mesos de febrer i març, representa un valor simbòlic per a bona part dels habitants de l'altiplà.

Els paisatges ornamentats amb les postes de sol també són valorats per la població local com a paisatges simbòlics que formen part de la identitat d'aquest territori.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'estudi de l'exposició visual de la unitat des dels principals miradors evidencia que són sobretot els sectors nord i central els més visibles. Com a paisatge més visible des d'aquests punts d'observació, destaca el sector comprès entre la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Corbera d'Ebre. El sector de la serra de la Fatarella i el corredor Corbera-Gandesa-Bot són visibles des de diverses poblacions i carreteres, tant situades dins de la unitat com a fora.

El fet que es tracti d'un altiplà fa que a l'interior de la unitat només s'hagi identificat un mirador que reuneix les característiques òptimes per a l'observació i el gaudi del paisatge. Es tracta del mirador situat al coll del Moro, a 461 m d'altura. Ofereix unes excel·lents panoràmiques tant de l'altiplà mateix com del corredor Corbera-Gandesa-Bot.

De tota manera, hi ha miradors situats fora de la unitat que permeten veure-la parcialment. En aquest sentit, destaca el mirador de la cota 705, situat a la serra de Pàndols. Des d'aquesta cota es pot gaudir d'una esplèndida panoràmica, tant del conjunt de l'altiplà de la Terra Alta, com d'altres unitats de paisatge.

Un altre mirador destacat situat dins la unitat és el del coll de les Paumeres, a la Fatarella. Es troba a 559 m d'altura i permet contemplar el paisatge més trencat de l'altiplà, que se situa en aquest sector meridional de la unitat, i una part de la unitat veïna dels costers de l'Ebre. Ja en una distància més llunyana es poden observar els perfils de les unitats del Port i de les serres de Pàndols-Cavalls.

Quant a rutes motoritzades, les principals per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat són:

- Del coll del Moro a les Camposines, per l'N-420, passant per Gandesa i Corbera d'Ebre, fa un recorregut pel sector central i est de la unitat. Resseguint aquesta carretera, es poden contemplar els vessants que separen el riu d'Algars de la unitat altiplà de la Terra Alta, per un dels corredors més planers entre els dos àm-

bits paisatgístics; la panoràmica de l'altiplà de la Terra Alta i de les serres de Pàndols i de Cavalls des del mirador del coll del Moro; uns dels escenaris més importants de la batalla de l'Ebre (el poble vell de Corbera d'Ebre), i uns dels mosaics agroforestals més ben conservats de tota la Terra Alta i de les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre la unitat serres de Pàndols-Cavalls i el mateix altiplà de la Terra Alta.

· De Prat de Comte a Bot, per la T-330, es pot observar el sector meridional del paisatge de la unitat, especialment el clot de Bot i la serra dels Pesells.

· De Gandesa a Horta de Sant Joan, passant per Bot, per la TV-3531 i la T-334, transitant per uns dels mosaics agroforestals de secà més ben conservats de tota la Terra Alta i de les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre les serres de Pàndols-Cavalls i el mateix altiplà de la Terra Alta i la serreta dels Pesells.

· De Batea a la Fatarella, passant per Vilalba dels Arcs, per les TV-7232 i TV-7333, creuant el sector de monocultiu de vinya més extens de tota la unitat, i els mosaics de fruita seca (avellaner i ametller) en combinació amb vinya i olivera del sector de la Fatarella, en un dels indrets plens d'història de la batalla de l'Ebre.

· De Gandesa a la Pobla de Massaluca, passant per Vilalba dels Arcs, per la TV-7231, en un tram que possibilita la contemplació de mosaics agroforestals de vinya i olivera, monoconreus de vinya i d'olivera i acostar-se a alguns dels indrets de la línia de front de la batalla de l'Ebre.

302

També es pot tenir una visió panoràmica del paisatge de Gandesa i dels voltants quan s'accedeix a la unitat per la carretera C-43, des de les serres de Pàndols-Cavalls. Des de la C-12, a partir del pas de l'Ase, es poden observar els contraforts septentrionals de la serra de la Fatarella.

Les rutes no motoritzades per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat són abundants, ja que des del Consell Comarcal de la Terra Alta fa uns anys que s'ha impulsat la identificació d'itineraris, tant per fer a peu com amb bicicleta. Destaquen el tram de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que creua pel sector sud de la unitat, al voltant de Bot, i el camí de Sant Jaume de l'Ebre, en el tram que va de Gandesa a Batea. Des de la via verda es poden observar els paisatges de l'extrem sud de la unitat, on es produeix l'encaix de l'altiplà de la Terra Alta amb la unitat serres de Pàndols-Cavalls. La via ha de salvar diversos desnivells amb aqüeductes, a casa dels barrancs que dibuixen la serra de Pàndols o la dels Pesells. Es tracta d'un tram interessant per la diversitat paisatgística que s'hi pot contemplar: des dels mosaics agroforestals dels voltants de Bot, fins a les masses forestals de pi blanc que descendeixen pels vessants més abruptes. Des del camí de Sant Jaume de l'Ebre es pot observar una de les extensions de conreu de vinya més grans, situada a l'entorn de Batea. Abans d'arribar a Batea, des d'aquest itinerari es pot gaudir d'una de les millors mostres de mosaic agroforestal del secà mediterrani de tot Catalunya, que inclou conreus de vinya, olivera i ametller, amb claps de bosquines de pi blanc instal·lades en els vessants de més pendent.

Possible evolució del paisatge

L'evolució futura del paisatge del conjunt del mosaic agroforestal de la unitat anirà molt lligada al futur del sector agrari. Fins ara s'ha pogut constatar que a mesura que va desapareixent la pagesia, augmenta la superfície improductiva, tot i que en els darrers deu o quinze anys a l'altiplà també s'ha produït un procés de noves rompudes, que ha mantingut el paisatge agroforestal en una certa estabilitat. Sembla que la tendència dels propers anys serà la mateixa: mantenir-les conreades, fer-hi alguna nova rompuda únicament a les terres més bones i productives i tendir a una homogeneïtzació en els tipus de cultius a partir de la vinya i a l'abandonament dels sectors de conreu més marginals des del punt de vista del pendent o l'accessibilitat. Això podrà comportar un augment de la superfície forestal al llarg de la dorsal (entre la serra de la Fatarella i la serra dels Pesells) i una pèrdua de les discontinuïtats entre aquestes masses, la qual cosa augmentaria el risc d'incendi forestal.

De tota manera, encara que es pugui aturar la davallada del sector agrícola, difícilment s'aconseguirà que tornin a ser productives moltes de les terres abandonades els últims anys, de manera que es preveu que el tradicional paisatge en mosaic pugui anar disminuint fins a esdevenir un paisatge més uniforme, amb poques discontinuïtats.

També es preveu la transformació i el creixement d'algunes poblacions, especialment Gandesa i Batea, que són els nuclis més grans i els més ben comunicats. De tota manera, no es pot preveure, si més no a curt termini, grans creixements que puguin modificar substancialment el paisatge urbà d'aquests municipis. La resta de pobles de la unitat no registren dinàmiques de creixement urbà o industrial important.

En relació amb el creixement del sòl industrial, està prevista la promoció pública d'un polígon logístic a les Camposines (la Fatarella) de 50 ha, tot i que de moment no s'ha desenvolupat. Es preveu la ubicació d'aquest nou polígon en un entorn plenament rural i amb accés directe a l'N-420.

D'altra banda, les polítiques que fomenten el turisme rural o l'agroturisme, engegades des de fa uns anys per part del Consell Comarcal de la Terra Alta i pels diversos ajuntaments, comencen a donar fruits, amb l'obertura de nous establiments, cases de pagès o residències rurals. L'oferta turística de la unitat es basa en el recurs paisatgístic com a principal reclam, juntament amb el turisme vinculat als espais de la batalla de l'Ebre. Els beneficis que generen aquestes activitats turístiques, en les quals és bàsica la conservació del paisatge actual, han de ser els millors actius perquè tant la població com les administracions locals apostin més decididament per aquest tipus de creixement econòmic i tinguin més en compte els valors paisatgístics a l'hora de planificar el creixement urbanístic i industrial.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La permanent transformació dels límits dels nuclis urbans, especialment a Gandesa i Batea, comporta que les perifèries i els accessos d'aquest nuclis, tot i no arribar al nivell de transformació d'altres àmbits més dinàmics, estiguin mancats de coherència en les tipologies constructives, en la disposició dels elements sobre la trama urbana i en la imatge de les localitats en qüestió.
- Algunes rompudes forestals per a la plantació de nous conreus de vinya generen uns impactes localitzats sobre el paisatge, a causa dels desmunts que es fan en vessants de pendents elevats. Tot i que aquestes rompudes queden dissimulades amb el pas del temps, l'impacte sobre el paisatge és ben visible mentre es produeixen i al llarg dels anys següents.
- L'evolució de l'activitat vitivinícola ha transformat, en alguns casos, els paisatges agraris de secà caracteritzats per conreus de vinya, olivera i ametller en monoconreus de vinya que a vegades no han mantingut l'estructura paisatgística preexistent (fileres d'arbres, estructures de marges, camins o construccions de pedra seca).

- L'abandonament dels conreus a causa de l'envelliment de la població agrària fa preveure una disminució del paisatge en mosaic tradicional i que esdevingui un paisatge més uniforme i amb poques discontinuïtats. Aquest fet pot provocar un augment del risc d'incendi forestal, especialment als dos extrems de la dorsal de l'altiplà (serra de la Fatarella i serra dels Pesells).
- Hi ha un conjunt d'impactes paisatgístics puntuals que per si sols són poc representatius, però que en conjunt poden donar la sensació de degradació i abandonament generalitzat, com per exemple el cas del ferroveller situat al quilòmetre 804 de la carretera N-420, al municipi de Gandesa.

Amenaces

- La disponibilitat hídrica per la infrautilització de la concessió de reg vigent, l'envelliment de la població que comporta l'abandonament i la infravaloració de les terres i uns ajuntaments amb una economia migrada són factors que poden afavorir l'aparició de noves activitats no vinculades al territori que provocarien la transformació dels paisatges actuals, especialment en el sector del coll del Moro, Gandesa, Corbera d'Ebre i les Camposines. Aquest fenomen ja s'està produint, en part per aquests motius exposats, amb la proposta de construir un sector d'activitat a les Camposines.

El fort impuls i el dinamisme que té el conreu de la vinya semblen garantir el manteniment d'aquest paisatge en un futur. Jose Miguel Martínez. Escola d'Art i Disseny de Tarragona

- Depenent de la reorientació de les ajudes procedents de la Unió Europea per a les activitats del sector primari, el monoconreu o l'abandonament de cultius es pot veure estimulat i tenir una important influència en el paisatge.

Fortaleses

- L'altiplà de la Terra Alta presenta un paisatge extremament singular, amb un fort caràcter propi fruit d'una realitat territorial, social i econòmica complexa i singular, que ha determinat la creació i el manteniment d'un mosaic agroforestal de secà format per conreus de vinya, olivera, ametllers i bosquines de pi blanc, i estructurat a partir d'un ric i divers patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca com els marges, les cabanes o les sinies.
- El fort impuls i el dinamisme que té el conreu de la vinya sembla garantir, si més no en el curt termini, el manteniment d'un paisatge vitivinícola mediterrani de qualitat que cada cop es valora més des de tots els àmbits. La pràctica de l'activitat agrícola, tot i les crisis recurrents, busca el seu lloc en el mercat oferint productes de qualitat, i pot garantir el manteniment d'aquests paisatges productius a través de les produccions de qualitat certificada, com la DO Terra Alta dels vins i la DOP Oli de Terra Alta, o la incorporació de produccions agràries ecològiques.
- L'augment de bones pràctiques agrícoles amb la introducció de mesures agroambientals ajuda a millorar la qualitat general dels ecosistemes, i per tant, també dels paisatges.
- Des del punt de vista social, el paisatge de la unitat cada vegada té més arrelament en el sentiment col·lectiu de les poblacions. En aquest sentit, és positiva l'existència de col·lectius que fan una reivindicació del territori i del paisatge, difonent-ne els valors.
- Un abundant i divers patrimoni historicoarquitectònic, la majoria inclòs dins el catàleg dels BCIN, tant a l'interior dels nuclis urbans com fora. Es tracta, en el cas dels nuclis urbans, d'elements com cases pairals, perxes, cooperativa modernista, torres, restes de muralles i castells, edificis consistorials, esglésies, capelles i ermites, fonts i altres edificacions civils. En el cas del l'espai rural destaquen alguns elements de pedra seca: les cabanes dels municipis de Corbera d'Ebre, la Fatarella, la Pobla de Massalua i Vilalba dels Arcs; els assentaments ibers del coll del Moro i el turó del Calvari; les creus de terme (Batea, Vilalba dels Arcs i Gandesa); les ventes (dels Tormos, a Batea, i les Camposines, a la Fatarella), les ermites escampades arreu del territori i les sènies (la Fatarella, la Pobla de Massalua i Batea).
- Existència d'una extensa xarxa de camins senyalitzats que faciliten a la ciutadania l'accés al paisatge i als valors que conté.
- La conservació i la revaloració del paisatge, així com del patrimoni natural, històric i cultural permeten desenvolupar activitats emmarcades dins l'activitat turística. En relació amb l'activitat turística es detecta un interès creixent per tot allò relacionat amb els espais de la batalla de l'Ebre, la part més representativa dels quals es troba dins aquesta unitat de paisatge.

304

- L'existència de romeries en tots els pobles de la Terra Alta representa el fort arrelament que la població d'aquest territori té amb el seu entorn. Aquest és un aspecte clau que pot permetre el manteniment d'uns paisatges vius i endreçats.

Oportunitats

- El ric i divers patrimoni historicoarquitectònic, els espais de la batalla de l'Ebre o el mosaic agroforestal característic del secà mediterrani són paisatges que cada cop gaudiran de més reconeixement i projecció social fora de l'àmbit territorial mateix, amb la qual cosa es podran anar incorporant aquests elements en les activitats turístiques o de comercialització dels productes agroalimentaris, garantint-ne a la vegada la preservació.
- Des del punt de vista social, els paisatges ebrencs en general, i els de l'altiplà de la Terra Alta en particular, gaudeixen progressivament d'un major reconeixement. L'origen el trobem en les mobilitzacions en defensa de l'Ebre i del territori que han tingut lloc els darrers anys i que han reforçat el paper de les Terres de l'Ebre dins l'imaginari col·lectiu català.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 2.1

Un paisatge de mosaic agroforestal amb diversitat de conreus i bosquines intercalades, ben conservat i considerat com un element representatiu del paisatge rural de secà mediterrani (vinya, oliveres i ametllers)

L'altiplà de la Terra Alta manté un dels darrers paisatges del mosaic agroforestal de secà mediterrani. Malgrat el retrocés del conreu de l'ametller i la proliferació de les noves plantacions de vinya, que han generat nous abancalaments en forma de talussos, encara és possible contemplar en bona part de la unitat mostres ben conservades d'aquest tipus de paisatge. Aquests conreus estan formats per vinyes, ametllers i oliveres, alternats amb bosquines de pi blanc, distribuïts en unitats molt parcel·lades delimitades mitjançant marges de pedra seca. Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus i bosquines per tal de garantir la representativitat i la singularitat d'aquest tipus de paisatge, a la vegada que es garanteix la viabilitat del mosaic com a àrea rica en biodiversitat i de transició paisatgística entre les unitats costers de l'Ebre i serres de Pàndols-Cavalls.

A més, l'existència d'uns nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis, com són els de la Fatarella, la Pobla de Massalua, Vilalba dels Arcs, Corbera d'Ebre i Bot, permet mantenir l'essència rural d'aquest paisatge. Aquests municipis haurien de mantenir un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics

i patrimonials amb tipologies pròpies del lloc i que eviti la dispersió d'elements urbans i construïts per la perifèria.

Críteris

- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiu i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions de vinya, a la vegada que s'afavoreix el manteniment de conreus d'oliveres i ametllers als límits del bancal.
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçades i la tipologia pròpies de cada nucli urbà.
- Estudiar integralment el procés d'implantació dels parcs eòlics prioritzant-ne, en un futur, la implantació en vessants de baixa alçada visualment no preferents, que afegixin un plus d'innovació i de qualitat a la imatge del territori.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de preservar el paisatge del mosaic agroforestal en el territori de la DO Terra Alta i que reguli els moviments de terres, abancalaments i altres actuacions que s'hi facin.
- Desenvolupar els instruments de planificació o les actuacions apropiats amb l'objectiu de gestionar de manera adequada les masses forestals, especialment aquelles masses que presentin una major continuïtat (serra de la Fatarella i serra dels Pesells), i aquelles que formen part del connector ecològic (serra de Barball i serra de la font de l'Aubà) per tal de millorar-ne l'estructura forestal i reduir-hi el risc d'incendis forestals.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges diversos tant de l'altiplà de la Terra Alta com d'unitats veïnes, els miradors del paisatge del coll del Moro, del poble vell de Corbera d'Ebre i de les Paumeres, i senyalitzar també els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) (Móra d'Ebre)-les Camposines-Corbera d'Ebre-Gandesa-Bot-(Horta de Sant Joan).
 - b) Gandesa-coll del Moro-(Caseres).
 - c) Gandesa-Vilalba dels Arcs-la Pobla de Massalua-(Ribarroja d'Ebre).
 - d) (Ribarroja d'Ebre)-la Fatarella-Vilalba dels Arcs-Batea-(Pinyeres).

OQP 2.2

Un valuós patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca format per marges, cabanes de volta, parets, perxes, pous, sénies, molins i forns de calç, ben conservat, viu i promocionat turísticament

Les construccions de pedra seca a l'altiplà de la Terra Alta són uns elements configuradors de l'estructura del paisatge, tenen un gran valor històric i són un autèntic referent identitari. En aquest sentit, han donat lloc al llarg dels segles a un paisatge agroforestal de gran valor dominat sobretot per la vinya, l'olivera i l'ametller, alternat amb bosquines de pi blanc.

Críteris

- Evitar l'eliminació dels marges i del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca en les noves plantacions de vinya o en qualsevol altra actuació (arranjaments de camins i carreteres, etc.).
- Aprofundir en el coneixement del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de tot l'altiplà.

Accions

- Dur a terme un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de l'altiplà de la Terra Alta per tal de garantir-ne la conservació i de poder posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic.

OQP 2.3

Un patrimoni històric i arquitectònic ric i divers, distribuït pels nuclis històrics de tots els pobles de l'altiplà de la Terra Alta, protegit, restaurat i valorat, i fàcil de contemplar

Tots els nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta es caracteritzen per contenir uns elements propis del conjunt patrimonial arquitectònic, format per cent trenta elements, que contenen valors religiosos, històrics, estètics i identitaris, sobre els quals caldria una estratègia de gestió integral per restaurar-los i destacar-ne el valor.

Críteris

- Conservar i, si s'escau, restaurar tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg dels BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Protegir els entorns de cadascun dels elements patrimonials per tal d'evitar que qualsevol actuació en desvirtui el context en el qual es troben.

Accions

- Redactar plans de conservació i, si s'escau, de restauració integral dels elements patrimonials i dels seus entorns per a cadascun dels nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta.
- Redactar un pla integral de valoració i difusió dels elements patrimonials de tots els nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta.

OQP 2.4

Un corredor Camposines-Corbera-Gandesa que permeti la contemplació dels paisatges agroforestals i els elements patrimonials rellevants, i que presenti una façana endreçada i de qualitat quan passi a prop d'elements urbans i polígons industrials

Aquest corredor és un territori històric de pas entre la cubeta de Móra i el Baix Aragó, i actualment està sotmès a una relativa pressió pels projectes de construcció de les noves variants de Corbera d'Ebre i Gandesa i pel projecte de construcció del nou Sector d'Activitat de les Camposines.

criteris

- Integrar adequadament en el paisatge les noves infraestructures viàries, especialment les variants de Gandesa i Corbera d'Ebre, així com els nous espais d'activitat econòmica, tot respectant els valors que aquest paisatge conté.

- Evitar el creixement dispers dels nuclis urbans de Gandesa i Corbera d'Ebre i millorar-ne la qualitat estètica pel que fa als accessos i les perifèries residencials i industrials.
- Vetllar per la integració paisatgística en relació amb el projecte de desenvolupament del Sector d'Activitats les Camposines, considerant els valors ressaltats en aquest catàleg.

Accions

- Integrar i considerar els valors paisatgístics recollits en aquest catàleg en relació amb els projectes de variants de Gandesa i Corbera d'Ebre i amb altres possibles infraestructures que es desenvolupin.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística apropiats o les actuacions urbanístiques necessàries, amb l'objectiu de millorar estèticament els accessos i les perifèries dels nuclis urbans de Gandesa i Corbera d'Ebre.

3. Serra del Tormo

Comarca:

Priorat en la part oriental i Ribera d'Ebre en la part occidental. També abraça un sector molt petit de la Terra Alta.

Superfície:

13.436,1 ha (8.376,1 ha de Terres de l'Ebre i 5.060 ha del Camp de Tarragona).

Municipis:

Del Priorat: la Figuera, el Molar, el Lloar i est de la Vilella Baixa; de la Ribera d'Ebre: part occidental de la Torre de l'Espanyol, nord de Garcia, nord de Móra d'Ebre, sud d'Ascó, Vinebre; de la Terra Alta: una petita part del sector sud-est de la Fatarella.

308

El paisatge de la serra del Tormo es caracteritza per la combinació del relleu abrupte d'algunes zones, amb la presència de conreus de secà, principalment d'olivera i ametller, i bancals de pedra seca en diversos estats de conservació. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu abrupte amb altituds moderades. Els cims més elevats estan al voltant dels 600 m sobre el nivell del mar.
- Les cingleres de la serra de la Figuera són visibles des de molts punts del Priorat i formen una de les façanes paisatgístiques més emblemàtiques d'aquest indret, així com el Tormo i la Picossa ho fan a la comarca de la Ribera d'Ebre.
- Les brolles de romaní ocupen grans extensions del territori, a vegades recobertes per pinedes de pi blanc. Només a les obagues dels vessants septentrionals i occidentals hi ha clapes d'alzinars.
- Zona afectada per grans incendis forestals a les dècades de 1980 i 1990.
- El territori és drenat per una minsa xarxa de barrancs i torrents, on només destaquen els barrancs del sector meridional.
- Abundants zones amb feixes abandonades, amb murs de pedra seca recobertes de vegetació. Només en els vessants de pendents més suaus, en contacte amb la cubeta de Móra, el baix Priorat, i els costers de l'Ebre, apareixen alguns conreus de secà (oliveres i ametllers principalment).
- El riu Ebre, a l'estret del Pas de l'Ase, és un dels paisatges més interessants i el més vist d'aquesta unitat, atès que la carretera C-12 (Eix de l'Ebre) creua aquesta serra als peus del Tormo.
- A les proximitats del Pas de l'Ase destaca la presència de diversos assentaments ibers (la roca del Sol, a Garcia; i el poblat de Sant Miquel, a Vinebre, entre d'altres).
- El poble de la Figuera, amb la configuració en forma de paller.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

2 N-420, entre Caseres i Falset

6 T-730, del coll de la Torre al Molar

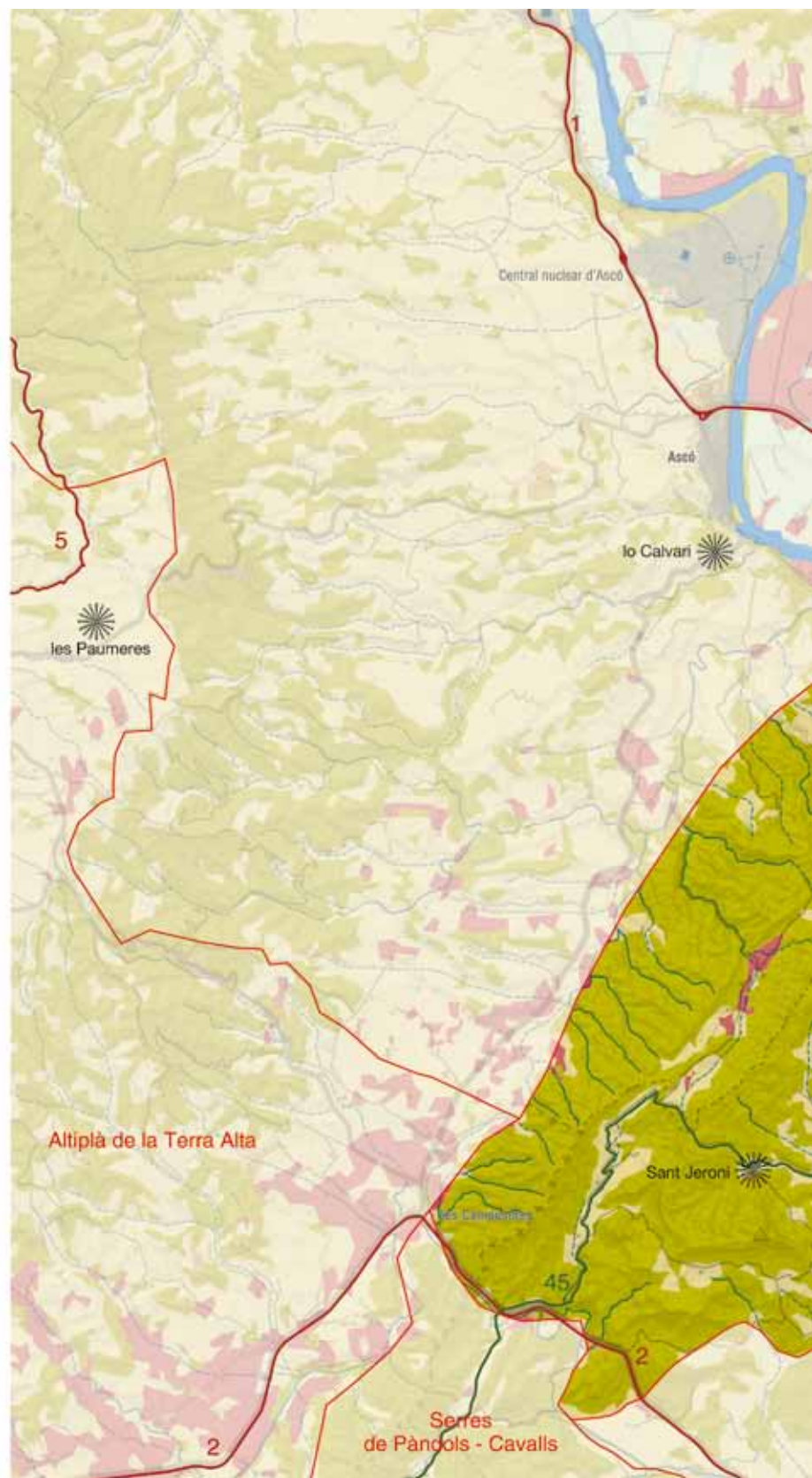
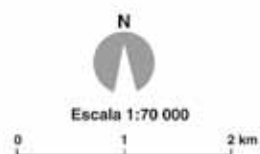
7 T-731, del Molar a Garcia

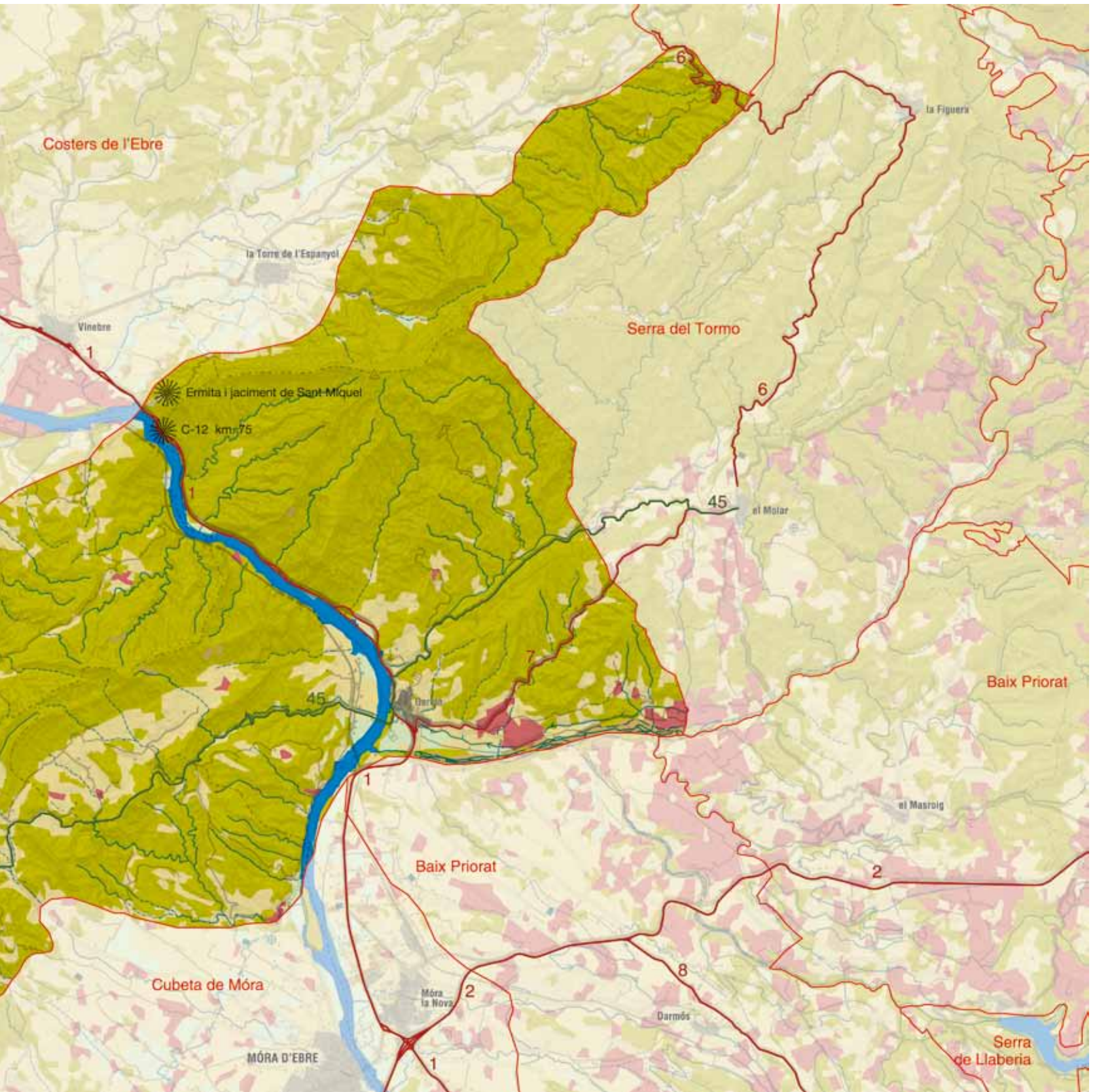
Itinerari no motoritzat

45 GR-171

310

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El baix Priorat i la cubeta de Móra divideixen la Serralada Prelitoral en dues branques, una de septentrional i una altra de meridional. La branca septentrional la formen els relleus de les serres del Montsant (1.163 m), de la Figuera (636 m) i del Tormo (523 m), els quals formen part d'una alineació de muntanyes que a l'altre costat del riu Ebre enllaça amb les serres de Cavalls (659 m) i de Pàndols (707 m), ja a la Terra Alta.

El paisatge de la serra del Tormo està modelat en els relleus que s'estenen entre el riu Sec i el riu Montsant, de sud a nord, i en la cubeta de Móra i la depressió de Flix i Ascó, de sud-est a nord-oest. És un conjunt que va perdent alçada en direcció sud-oest. Així, l'extrem més septentrional d'aquestes elevacions el constitueix la serra de la Figuera, que té els punts culminants en els cims de Sant Pau (621 m) i lo Guixar (636 m). Al sector central hi ha el Tormo (525 m) i la punta del Segarra (494 m), mentre que al sector meridional, d'alçades més discretes, hi ha el pic de l'Àguila (484 m), la Picossa (499 m) i Santa Magdalena (450 m).

La naturalesa calcària dels materials permet el desenvolupament d'algunes formes de relleu de tipus càrstic com els avencs i els gorgs. El contacte entre roques resistents i menys resistents també facilita l'aparició de balnes, especialment al nord de la unitat. Els cursos d'aigua són de poca entitat en coincidir amb una unitat de baixa muntanya mediterrània. Es tracta de barrancs i torrents, generalment de curt recorregut, que només porten aigua esporàdicament després de pluges intenses. Els que s'originen als peus dels cingles de la serra de la Figuera són tributaris del riu Siurana, mentre que els que procedeixen de nivells més elevats, com el barranc de les Comes, que té la capçalera al peu del poble de la Figuera, formen part d'una xarxa de torrents que desguassen al riu Ebre, via el barranc de Rec de Bas. Els barrancs del sector nord-oest drenen al barranc de la Torre, situat a la unitat costers de l'Ebre.

Els barrancs del sector sud-oest drenen al barranc del Forn Teuler, tributari de l'Ebre, mentre que els del sector sud-est, després de circular per la cubeta de Móra, ho fan directament al riu Ebre (barrancs de Roianos, de Perles, del Mas del laio, de Faneca), o al riu Sec, que desguassa a l'Ebre dos quilòmetres al sud de Móra d'Ebre.

Al vessant nord hi ha alguna surgència d'aigua com les anomenades Fonts del Poble i al vessant sud es localitza la font de Grunes, entre d'altres.

Els elevats pendents associats a una geomorfologia típicament calcària, juntament amb l'alta recurrència dels incendis forestals, ha generat uns sòls prims que impedeixen el desenvolupament frondós de la vegetació mediterrània que li seria pròpia, per la qual cosa queda dominat per comunitats de brolles i garrigues. Això no impedeix, però, que a les obagues d'Ascó, al sud-oest, i la Torre de l'Espanyol, al nord-oest, s'hi desenvolupin bosquines de pi blanc (*Pinus halepensis*) i algun alzinar (*Quercetum ilicis*) relict. Així doncs, els vessants de la serra del Tormo orientats al sud,

juntament amb el sector nord de la unitat, estan predominats per brolles i garrigues baixes, i presenten uns paisatges esquerps amb la roca calcària ben visible. Aquestes àrees, tanmateix, esdevenen àrees per campejar i caçar per a les àligues cuabarrades i alguna parella d'àliga daurada. Els vessants orientats a nord presenten un aspecte més forestal, de manera que la visibilitat de les calcàries queda relegada als espais culminants de les serres.

Una de les causes de l'absència del bosc i la seva substitució per les brolles i garrigues és l'efecte que han tingut els incendis forestals sobre la vegetació, sobretot al sector nord-est, en el triangle format pels pobles del Molar, el Lloar i la Figuera. Un dels focs més devastadors va tenir lloc l'any 1991 i va arribar a cremar gairebé 2.000 ha. En el vessant septentrional i a les obagues nord i sud-occidentals, que no han estat tan afectades, encara es troben pinedes de pi blanc que recobreixen brolles de romaní.

Localment, a la vora del riu Ebre, al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase i a l'aiguabarreig entre el Siurana i l'Ebre, es poden trobar alguns fragments amb vegetació de ribera, amb àlbers (*Populus alba*) i pollancre (*Populus nigra*) amb vinca (*Vinca difformis*).

Evolució històrica del paisatge

La humanització de la serra del Tormo és ben antiga, tal com ho constaten les abundants restes arqueològiques de l'entorn de l'estret del Pas de l'Ase. En aquest entorn es comptabilitzen fins a vuit jaciments iberoromans. Destaquen per la seva importància: els poblats ibers de Sant Miquel (Vinebre) i de la Roca del Sol (Garcia), i les vil·les romanes d'Asclines (Ascó) i de Garcia (Garcia); també hi ha constància de diversos hàbitats ibers aïllats (els Mugrons i Barber Medina, tots dos al municipi d'Ascó), així com d'un punt de guaita de la mateixa època (Roca de l'Ortiga, a Ascó).

Tots aquests jaciments localitzats a l'entorn de l'estratègic estret del Pas de l'Ase demostren la importància històrica que ha tingut aquest pas com a nus de comunicació entre els dos sectors del riu Ebre en general.

Tot i que també hi ha constància del pas de fenicis, grecs, cartaginesos i àrabs, no se n'han localitzat restes concretes, a excepció d'una moneda fenícia a l'assentament de Sant Miquel de Vinebre.

La serra del Tormo va ser territori frontissa entre els ordes medievals del Temple (Ascó, Vinebre i la Torre de l'Espanyol) i els Entença (Garcia).

Com en altres zones del sud de Catalunya, a la serra del Tormo, al llarg del segle XIX, es va produir un gran desenvolupament del cultiu de la vinya acompanyat d'un increment demogràfic important.

Per les restes de marges, masos, corrals i altres elements de pedra associats a les pràctiques agrícoles (aljubs, barraques, etc.), es pot deduir que des de la meitat del segle XIX fins a la primera del segle XX gran part del territori estava organitzat en bancals i conreat. La relativament elevada densitat de masos, d'ocupació temporal només en èpoques en què el camp demanava més feines, demos-

Per les restes de marges, masos, corrals i altres elements de pedra, es pot deduir que des de la meitat del segle XIX fins a la primera del segle XX gran part del territori estava organitzat en bancals i conreat.
Óscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

tra la intensitat dels aprofitaments a què va ser sotmès aquest territori. Molts boscos van ser arrabassats i només quedaren sense rompre els cingles, els vessants més drets, els indrets excessivament rocosos i els fondals esquerps dels barrancs. Així mateix, les masses forestals oferien una imatge raquítica, ja que la ramaderia, el carboneig i l'extracció de llenya eren activitats importants que explotaven aquests recursos.

La vinya era, molt probablement, el conreu majoritari amb diferència, tot i que la diversitat agrícola en aquelles dècades fou notable, atesa la tendència autàrquica de les economies rurals. L'olivera i l'ametller, situats en els vessants menys aptes, probablement també tenien una presència força destacada.

“Així, entre les vinyes conviuen camps de cereals, de fruita seca, oliveres, etc. A les zones de regadiu, molt escasses en aquesta unitat i sempre associades a petites fonts o les petites terrasses fluvials de la vora del riu Ebre, es conreaven hortalisses i fruita dolça per a l'autoconsum. En aquest sentit, cal destacar la presència de la dotzena de sènies de Garcia situades a prop del nucli urbà, just a l'altra banda del riu. Les sènies, que al sud de la cubeta de Móra (Móra d'Ebre, Benissanet, Miravet i Ginestar) és on van ser més importants, eren unes “[...] feixes de regadiu, amb casa, sínia, safareig i corrals”., “[...] minifundis, però sotmesos a un treball intensiu, produeixen prou per alimentar, folgadoament, una família, de vegades, dues”.” (Bladé, 1983: p.19)

L'adveniment de la plaga de la fil·loxera, a partir dels darrers anys del segle XIX i al principi del segle XX, va suposar un trasbals socioeconòmic sense precedents a les zones vitivinícoles europees. En aquesta unitat (com a la Terra Alta o el Priorat) hi va haver uns anys de creixement sense precedents provocat per les caigudes de la producció en països situats més al nord. La plaga va arribar tot just quan a França començaven a donar les primeres collites dels ceps plantats sobre portaempelts americans, la qual cosa encara va agreujar més la crisi.

A partir d'aquest moment es va iniciar una davallada socioeconòmica, agreujada a causa de la Guerra Civil —molt cruenta en aquesta unitat que va ser escenari de la batalla de l'Ebre— i la postguerra. A poc a poc es van anar abandonant les activitats agroforestals que s'havien desenvolupat de manera intensa des de la segona meitat del segle XVIII. Fenòmens com l'augment de l'ús del petroli, que substituïa el carbó, la intensificació de l'activitat ramadera, que feia poc rendible la ramaderia extensiva i la mecanització del camp, que marginava els espais més inaccessibles d'aquestes serres, van provocar que gradualment aquesta unitat anés adquirint un aspecte més forestal, amb la proliferació de boscos i bosquines arreu, excepte als fons de vall i els vessants de menor pendent que encara es continuaren conservant fins ben avançat el segle XX.

En aquest sentit, durant la segona meitat del segle XX la puixança d'altres espais incidí fortament sobre les àrees rurals i accelerà l'emigració cap als nuclis urbans. Paral·lelament, gran part de les vinyes residuals va ser abandonada o bé substituïda per altres conreus, sobretot per oliveres i ametllers. Cada cop més, les àrees conreades es restringiren a les zones més aptes, com els llocs on predominen els gresos i les argiles rogenques, substrats molt més tous que la resta d'afloraments calcaris i dolomítics de la unitat.

Després de tots aquests anys d'abandonament de les activitats agroforestals i de recuperació de la massa forestal, que presentava cada cop superfícies més contínues, apareixen, durant les dècades de 1970, 1980 i 1990, els incendis forestals, que han esdevingut el factor principal de modelatge del paisatge actual. En aquesta unitat es comptabilitzen fins a dotze incendis de més de 50 ha ocorreguts entre el 1974 i el 1991, que en conjunt van cremar més de 3.300 ha. En alguns indrets, la vegetació s'ha cremat dos i tres cops en menys de quaranta anys, qüestió que implica el manteniment d'un paisatge forestal format per matollars i on s'ha de destacar el risc d'erosió, important sobretot en els sectors amb més d'un 30% de pendent.

L'incendi de més extensió va ser el de juliol de 1991, que va tenir lloc al sector nord de la unitat (des del Pas de l'Ase fins a la Figuera) i que va calcinar un total de 1.358,19 ha dels municipis de la Figuera, el Molar, la Torre de l'Espanyol, el Lloar i Garcia. D'aquestes hectàrees calcinades, un total de 741,15 eren arbrades i 617,04 no arbrades. La superfície arbrada calcinada en aquest incendi es corresponia a espais que no s'havien cremat cap vegada des de l'inici de la seva recuperació com a superfície forestal, arran de l'abandonament de conreus. En canvi, les hectàrees no arbrades calcinades es corresponien a àrees on l'abandonament de l'activitat agrícola havia estat més recent, o àrees que ja s'havien cremat en incendis ocorreguts en anys anteriors.

El sector sud tampoc no es va escapar dels grans incendis forestals. Així, l'agost de 1976 es produí un incendi de 647 ha que va cremar bona part d'aquestes serres situades entre el Pas de l'Ase i les Camposines, la majoria arbrades (580 ha), amb el consegüent important canvi en la fesomia del paisatge.

L'evolució dels nuclis urbans presents en aquesta unitat (la Figuera, el Lloar, el Molar i Garcia), com en altres regions rurals, ha es-

314

Com la majoria dels nuclis interiors de les Terres de l'Ebre, el nucli urbà de Garcia no ha tingut canvis significatius al llarg del segle xx. La seva posició elevada també fa que sigui un bon mirador de les terrasses fluvials d'aquest tram del riu Ebre. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

tat insignificant, ja que pràcticament no hi ha hagut variacions en l'estructura i la fisonomia global dels pobles des del principi del segle xx.

El poble de Garcia, gràcies a la seva privilegiada situació geogràfica, va estar poblat des de molt antic, primer pels ibers (jaciment de la Roca del Sol). Després fou vil·la romana, per passar més tard a ser habitada per població morisca. Amb la conquesta cristiana del territori, es mantingué la població autòctona, i després de passar pel domini de diverses famílies durant l'edat mitjana, és amb els ducs de Cardona que el nucli de poblament passà a ocupar el lloc actual, més elevat, per poder-lo defensar millor. Com la majoria dels nuclis interiors de les Terres de l'Ebre, el nucli urbà de Garcia no ha tingut canvis significatius al llarg del segle xx. A causa del despoblament motivat per la crisi del món rural, la Guerra Civil i les expectatives més bones que la industrialització presentava en altres indrets del territori, el poble de Garcia va anar perdent població, amb el consegüent abandonament de part del parc immobiliari del nucli. En els darrers anys, s'aprecia un lleuger increment demogràfic (41 nous habitants entre el 2000 i el 2007) que comporta la reocupació, i en alguns casos la rehabilitació, d'habitatges fora

d'ús, així com alguna petita nova promoció immobiliària en el si del mateix nucli urbà, sense que això representi cap variació destacable en el paisatge urbà.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La serra del Tormo és un territori amb un paisatge força homogeni. La vegetació natural hi predomina pràcticament arreu. Les brolles de romaní, a vegades arbrades amb pins, sobretot als sectors d'obaga, recobreixen el terreny i posen de manifest un dels agents condicionants del paisatge més importants: els incendis forestals. L'activitat agrícola, antigament força estesa per tots els racons de la serra, avui resta localitzada als sectors amb sòls més favorables i a les immediacions de les localitats com la Figuera, el Molar, Garcia i la Torre de l'Espanyol.

La visió més singular d'aquesta unitat es contempla des del Priorat històric, des d'on s'aprecia el fort contrast dels cingles calcaris grisencs amb les pissarres i els gresos bruns del Carbonífer, una

repetició d'una combinació característica i present a moltes altres muntanyes veïnes però que no deixa de captivar l'observador per la seva presència imponent.

La presència de feixes esglaonades amb murs de pedra seca, avui abandonades i recobertes per la vegetació (visibles a causa dels successius incendis forestals), és una altra característica del paisatge de la serra i testimonia la intensa activitat agrícola que hi va tenir lloc sobretot el darrer terç del segle XIX.

L'espècie que gaudeix de més presència és el romer, generalment molt esclarissat per la migradesa del sol. Aquest tipus de vegetació és el resultat de la ja esmentada elevada incidència dels incendis forestals. De la mateixa manera la vegetació natural ha recuperat l'espai perdut antigament i guanya estructura i densitat en aquells indrets més inaccessibles, on s'han anat abandonant els conreus marginals. Els cingles i les àrees més rocoses allotgen una rica vegetació rupícola, generalment de caràcter mediterrani, encara que als indrets més elevats també apareixen espècies eurosiberianes.

Atesa l'alta freqüència d'incendis forestals, a la propagació dels quals ajuda la presència dels forts vents de mestral, en previsió de la possible generació de més focs, tota la unitat forma part d'un perímetre de protecció per a la prevenció dels incendis forestals que engloba la serra del Tormo i la serra del Montsant.

Simbòlicament, la unitat de la serra del Tormo representa la divisió de la comarca de la Ribera d'Ebre en dues parts: una al sud, més agrícola, més temperada, més ben comunicada i amb paisatges més oberts; i una al nord, més industrial, climàticament més extrema, més aïllada i amb paisatges més encaixonats.

La pràctica agrícola es veu molt dificultada, a la major part del territori, per un substrat litològic molt rocós i difícilment aprofitable. Tot i que la major part de la unitat havia sostingut conreus durant el segle XIX, en l'actualitat aquests conreus es restringeixen d'una manera molt aproximada als estrats formats pels materials més tous de gresos, argiles i margues. Els més habituals són la vinya, l'olivera i l'ametller. Als sectors de contacte amb el baix Priorat i la cubeta de Móra es poden trobar conreus de regadiu, sobretot de presseguers i pereres, mentre que al sector de contacte amb la unitat costers de l'Ebre es localitzen algunes plantacions de cirerer.

La pressió antròpica sobre el medi que s'havia manifestat en segles anteriors per mitjà de l'abancament dels vessants i la instal·lació de conreus en feixes avui pràcticament ha desaparegut, malgrat la creació de la Denominació d'Origen Montsant, que sí que origina alguna nova rompuda.

Els nuclis urbans de la unitat són: la Figuera, situada al capdamunt de la serra homònima i que ocupa una posició dominant en la unitat; el Molar, situat als peus meridionals de la serra de la Figuera, en el sector de contacte amb el baix Priorat; el Lloar, situat als peus orientals de la mateixa serra i en contacte amb el Priorat històric, i Garcia, situat al vessant meridional de la serra del Tormo en contacte amb la cubeta de Móra i el baix Priorat, i a l'accés a l'estret del Pas de l'Ase.

*Parc eòlic situat al coll de la Garganta, a prop del cim del Tormo.
Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

La principal via de comunicació que passa per aquest territori és la C-12, construïda entre els anys 1960 i 1970 i remodelada els anys 1980 i novament el 2006, de recorregut paral·lel al riu per la seva esquerra, que comunica Ascó i Vinebre amb Garcia. Les diverses obres de construcció i millora del tram de carretera han suposat el desmunt de fragments de serra i la creació d'alguns talussos i passos aeris per salvar barrancs. La línia del ferrocarril entre Reus i Casp avança per aquesta unitat just per la riba dreta de l'estret del Pas de l'Ase.

També cal mencionar la presència de cinc línies elèctriques d'alta i molt alta tensió, associades a l'elevada concentració de centres productors d'energia elèctrica a les unitats veïnes, que la travessen en totes direccions, i les dues torres de comunicacions situades a la punta de lo Guixar o l'Escambellet, el punt culminant de la serra, que són visibles des de la majoria de punts del centre del Priorat i des del nucli de la Figuera.

Per altra banda, els anys 2011 i 2012 es van instal·lar dos parcs eòlics a la serra del Tormo, un al coll de la Garganta (entre els municipis de la Torre de l'Espanyol i el Molar, de tretze aerogeneradors) i l'altre a Barbers (a Ascó, de dotze aerogeneradors), molt visibles des de diversos indrets d'aquesta unitat de paisatge i de les unitats veïnes.

Expressió artística del paisatge

Pel que fa a l'art, el conjunt de la serra del Tormo no ha estat gaire tractat, a excepció del tram del riu Ebre, que travessa la unitat per l'estret del Pas de l'Ase, i els seus voltants.

Sobre aquest indret hi ha diversos autors que l'han descrit, especialment per fer-ne palesa la condició de pas estratègic i dificultós que històricament ha representat.

Bladé i Desumvila suposa l'esforç que li deuria costar al riu Ebre travessar la serra del Tormo:

“Per a excavar el camí actual, li va caldre foradar un estrep de la serra de la Llena i obrir la gorja del Pas de l'Ase, entre el Puig dels Mugrons i la Roca del Sol, que arriben, bessones, a una altura d'uns 300 metres. Potser algun cataclisme produí l'enfonsament i facilità el pas actual de riu.” (Bladé, 1983: p. 17)

El mateix autor recorda, amb motiu de la construcció al final de la dècada de 1960 de la carretera entre Garcia i Vinebre, la dificultat que representava aquest estret del riu per a les comunicacions entre les poblacions situades a una banda i altra, a la vegada que exhorta el lector a visitar les obres de la carretera que aleshores estaven recentment acabades:

“Ara darrerament han pogut veure realitzat el vell somni de tenir una bona carretera, vorejant el riu, que permet d'arribar, en un girant d'ulls, a Garcia i Móra la Nova, o sigui d'enllaçar amb la Nal. 420. Val la pena d'anar a veure la nova carretera ribereña la qual s'entafora en el famós estret dit “Pas de l'Ase” (topònim d'origen àrab), bé que ni els ases podien passar-hi; només els llagutgers que seguien la sirga, a peu i amb dificultats.” (Bladé, 1983: p. 17)

Carmel Biarnès i Josep Cid descriuen d'aquesta manera el nucli urbà de Garcia:

“Passant el Pas de l'Ase i el de Barrafemes, ve Garcia amb la vermillor del tossalet coronat de xiprers i la gràcia del conjunt vilatà. Als seus peus reb [sic] les aigües de l'històric riu Siurana.” (Biarnès i Cid, 1984: p. 24)

Una característica apreciada i divulgada, sobretot en el sector del Priorat, és el sector de la serra de la Figuera, per la seva posició orogràfica privilegiada que permet àmplies vistes en totes les direccions.

Una corranda popular del Priorat diu:

“La Figuera n'és molt alta,
Cabassers molt amagat,
la Bisbal en una roca
i Margalef en un forat.”

També referint-se a un dels indrets amb vistes privilegiades proper al poble de la Figuera, Josep Maria Espinàs recull aquests comentaris d'un figuerenc:

“Aquí a prop tenim el coll de Solanes, que li diem el balcó del Priorat, perquè el domina com cap altre punt. [...] Tenim el Priorat als peus. El Priorat que s'ha despertat, que s'ondula suaument i desprèn, tocat pel sol, una boirina color d'aram.” (Espinàs, 1984: p. 245-250)

En la mateixa obra també es descriu el més popular de tots els miradors, no tan sols de la unitat, sinó també d'amplis territoris del Priorat, les Terres de l'Ebre i les Garrigues, l'ermita de Sant Pau:

“A dalt de tot, l'ermita. I el panorama. Un sensacional —un adjectiu simplement exacte— panorama circular. En Joan afirma: —Diu que d'aquí estant es veuen set províncies. [...] L'extensió visible és immensa i anem girant, a poc a poc, sobre nosaltres mateixos. El

Montsant és rosat, més enllà la serra de la Llena ja té la grisor de l'acer. I reclamant per damunt de tot la nostra atenció l'Ebre. L'Ebre brilla fredament en el capvespre, i se'ns fica als ulls la seva ampla volta —una volta que, amb aquesta perspectiva, fins ara només havíem vist en els mapes.” (Espinàs, 1984: p. 243)

Valors en el paisatge

La presència de tres espais naturals protegits dins la delimitació de la unitat de paisatge de la serra del Tormo posa en relleu el pes que els valors naturals i ecològics tenen en aquest paisatge, tant per si mateixos, com pel fet d'esdevenir un connector entre els grans sistemes naturals del Port i la serra del Montsant. De fet, un dels principals valors de la serra del Tormo és la seva funció de gran connector ecològic entre la serra de Montsant i el Pas de l'Ase, a l'Ebre, ja que tot el conjunt orogràfic forma part de l'alineació principal del braç interior de la Serralada Prelitoral.

L'espai protegit de més extensió és l'espai d'interès natural (EIN) Pas de l'Ase, del qual un 95% (7.337 ha) és inclòs en aquesta unitat de paisatge. Aquest EIN s'estén des del pic de l'Àguila, al sud de l'estret del Pas de l'Ase, fins a la serra de la Figuera.

Un dels valors naturals i ecològics amb més interès d'aquest EIN és el sector de l'estret del Pas de l'Ase, on la presència del riu Ebre permet l'aparició de vegetació de ribera, formada per alberedes i pollancredes, així com de tamarigars. La presència d'unes formacions exuberants vora el riu contrasta fortament amb la migrada població vegetal que recobreix els cingles que es despengen des del Tormo, al nord, i el pic de l'Àguila, al sud, vers el riu.

A l'extrem sud de la unitat, hi ha 756,7 ha que han estat incloses, amb la darrera delimitació de la xarxa Natura 2000, a l'EIN Serres de Pàndols-Cavalls, que continua vers el sud-oest, ja a la unitat de paisatge del mateix nom.

Un petit fragment (65 ha) de l'EIN Riu Siurana i Planes del Priorat, el corresponent al tram final del riu Siurana en el seu aiguabarreig amb el riu Ebre, queda inclòs en aquesta unitat de la serra del Tormo.

A més, l'aiguabarreig entre el Siurana i l'Ebre és inclòs a l'Inventari de zones humides de Catalunya. Aquest espai, de 9,3 ha, es caracteritza per presentar unes terrasses fluvials importants i un tram final del Siurana gairebé sempre inundat. La vegetació dels marges està formada per canyissar i arbres de ribera més o menys aïllats. Més allunyat de l'aigua, el bosc de ribera està més ben constituït i s'hi localitzen espècies com el tamariu (*Tamarix sp.*), el freixe (*Fraxinus angustifolia*) i el salze (*Salix sp.*). L'expansió dels conreus adjacents en detriment de la vegetació dels riberals va motivar-ne la inclusió a l'inventari.

En l'àmbit dels valors històrics, cal destacar que el conjunt de la serra del Tormo va ser escenari de la batalla de l'Ebre. Al sector nord de l'estret del Pas de l'Ase, hi ha un conjunt de trinxeres que va construir l'exèrcit republicà, i que es troben a uns 500 m de l'ermita de Sant Pau de la Figuera. Aquest indret va ser, durant

Tram final del riu Siurana; al fons, la serra del Tormo. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

un temps, el lloc d'observació i de comandament de la batalla de l'Ebre per part de l'exèrcit republicà.

Cal esmentar, també, com a valors històrics, la riquesa en construccions rurals de pedra seca i de masos, que evidencien la intensa activitat agrícola i forestal de fins a mitjan segle passat, quan fins i tot els indrets més aspres i rocallosos eren conreats. Aquests valors, sobretot, es concentren al sector sud de la unitat.

La presència de diversos assentaments de l'època ibera mostra que aquest territori té una llarga història d'humanització. El jaciment més estudiat i conegut és el poblat iber de Sant Miquel (Vinebre), del segle I aC, que s'alça a la riba esquerra del riu Ebre a sobre del Pas de l'Ase, i en el qual es conserven restes d'un conjunt d'estructures que podrien correspondre a una espècie de fortí, amb una funció defensiva i de control de l'estret del Pas de l'Ase. Altres assentaments ibers, històricament importants per bé que menys estudiats i coneguts, són el poblat de la Roca del Sol (Garcia), diversos hàbitats ibers aïllats (els Mugrons i Barber Medina, tots dos al municipi d'Ascó), així com un punt de guaita de la mateixa època (Roca de l'Ortiga, a Ascó).

De l'època romana hi ha restes de les vil·les romanes d'Asclines (Ascó) i de Garcia (Garcia).

Entre els valors religiosos i espirituals de la serra del Tormo destaquen, a més de l'ermita de Sant Pau (al municipi de la Figuera), les ermites de Santa Madrona i Sant Jeroni i el seu entorn, al municipi de Móra d'Ebre. L'ermita de Sant Jeroni, d'origen medieval, va ser construïda al damunt d'una font i, de fet, l'altar queda perpendicular a la pedra d'on brolla l'aigua. A tan sols un metres, separada per un passeig de xiprers centenaris, s'erigeix l'ermita de Santa Madrona. A la part nord del riu Ebre hi ha, en contacte amb la unitat costers de l'Ebre, les ermites de Sant Miquel, a Vinebre, reconstruïda pels cartoixans de Scala Dei l'any 1680 damunt d'unes ruïnes d'origen templer del segle XII, i l'ermita de Sant Antoni de Pàdua, a la Torre de l'Espanyol. Al bell mig del subsector nord de la unitat, hi ha l'ermita de Santa Magdalena a Garcia, on cada disset dies després de Pasqua s'hi realitza una romeria des del poble.

Vinculada amb la dominació templera, destaca l'ermita de Sant Bartomeu, a les Camposines (la Fatarella), situada al límit amb la unitat de l'altiplà de la Terra Alta.

En relació amb els valors simbòlics i identitaris destaca el perfil emblemàtic que representa el conjunt de la unitat, tant per als habitants dels costers de l'Ebre, com dels de la cubeta de Móra, els del baix Priorat i els del Priorat històric, per als quals aquesta serra forma part del seu espai quotidià. D'aquest conjunt ressalten amb un major simbolisme la Picossa i el cim de Santa Magdalena (Móra d'Ebre), i el Tormo (la Torre de l'Espanyol / Garcia).

També destaca el poble de la Figuera, un nucli estructurat en forma de paller, amb el campanar a dalt de tot. El seu perfil és molt característic i és un referent identitari per a la població de la part més oriental de la serra del Tormo.

Associat als valors simbòlics i identitaris de l'àmbit fluvial de l'Ebre, s'han identificat l'estret del Pas de l'Ase, el camí de sirga, i les sènies de Garcia.

Amb relació als valors d'ús social s'han identificat les activitats relacionades amb la navegabilitat del riu Ebre, les àrees de lleure de l'ermita de Sant Antoni (la Torre de l'Espanyol), l'ermita de Santa Magdalena (Garcia) i de Sant Jeroni (Móra d'Ebre), on cada any se celebren diversos aplecs i trobades, i sis rutes per fer a peu o amb bicicleta.

Els valors productius del paisatge de la serra del Tormo es relacionen amb les activitats turístiques vinculades a la navegabilitat del riu, al camí de sirga i als escenaris de la batalla de l'Ebre, tot i que encara no estan suficientment desenvolupades. També són un valor productiu els conreus de fruita dolça a les terrasses de l'aiguabarreig del riu Ebre i del riu Siurana, les vinyes a la vall del riu Siurana en contacte amb el baix Priorat i els fragments de conreu d'olivera a l'entorn de Garcia i a les obagues del sector sud-oest de la unitat.

Amb relació als valors estètics del paisatge, destaca el perfil emblemàtic que genera el conjunt de la serra del Tormo, juntament amb els contrastos de roca i vegetació que es creen a l'estret del

318

L'ermita de Sant Antoni de Pàdua, al municipi de la Torre de l'Espanyol, és un dels elements amb valors religiosos i espirituals de la serra del Tormo. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Pas de l'Ase, que també conté fragments de bosc de ribera, i als cingles del Tormo, així com els boscos a les obagues de Vinebre a la Torre de l'Espanyol i a les obagues del sector sud-oest de la unitat. Els pendents emboscats que contacten la cubeta de Móra i el baix Priorat i que donen pas als cingles calcaris contribueixen d'una manera important a la diversitat paisatgística.

La visió més aspra, que es té des de l'oest i des del nord, de les zones ocupades majoritàriament per brolles, es veu compensada per la presència de geofomes interessants al Tormo, a l'estret del Pas de l'Ase i a la Picossa i el cim de Santa Magdalena.

Un valor estètic singular d'aquesta unitat és la boira que en els mesos hivernals apareix a l'estret del Pas de l'Ase, que genera paisatges espectaculars quan penetra cap a la cubeta de Móra.

La presència de la làmina d'aigua que forma el riu Ebre al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase atorga a aquesta unitat una particularitat especial. El contrast entre l'aigua i la vegetació de ribera associada amb els grisos de la roca calcària esquitxada de petits verds de la vegetació rupícola o fragments de brolles dóna lloc a una variabilitat paisatgística que, en tot l'àmbit de les Terres de l'Ebre, només es torna a repetir a la unitat de Barrufemes.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Amb relació als punts d'observació del paisatge, per la seva relativa accessibilitat i popularitat, destaquen el de l'ermita de Sant Pau i el de la punta del Guixar, ambdós propers al poble de la Figuera; els situats a l'entorn de la C-12 al costat del poblat iber de Sant Miquel, habilitats pel Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya, i el de l'ermita de Sant Jeroni.

La punta del Guixar o l'Escambellet és el vèrtex més alt de la serra de la Figuera, a menys d'un quilòmetre del poble. S'hi pot arribar per un camí rural que parteix de la carretera T-730, sortint de la Figuera en direcció al Molar. L'indret, típicament carener, s'identifica per la presència de torres de comunicacions. La panoràmica que s'hi divisa és pràcticament circular però destaca, en especial, la vista sobre la comarca del Priorat en direcció est. Des d'aquest punt es poden identificar molts dels pobles de la comarca.

La punta de Sant Pau és un dels indrets amb vistes més espectaculars del Priorat. Malgrat la seva altitud discreta (628 m), gaudeix de vistes circulars a tot el voltant de l'ermita de Sant Pau, ubicada al punt culminant. Popularment s'anomena el mirador de les Set Províncies, perquè es diu que s'albiren terres de les demarcacions de Barcelona, Tarragona, Lleida, Osca, Saragossa, Terol i Castelló. L'accés, senyalitzat, és un camí sense asfaltar que surt de la carretera T-730, entre la Figuera i el coll de la Torre. A més de l'ermita, a 500 m en direcció sud-oest es poden visitar les trinxeres que l'exèrcit republicà va bastir durant la Guerra Civil.

Els punts d'observació situats a l'entorn de la C-12 al costat del poblat iber de Sant Miquel van ser habilitats pel Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya, en el marc de

les obres de condicionament de la C-12, al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase. Des d'aquests miradors sobretot es pot contemplar el conjunt que forma el riu Ebre i els cingles calcaris, conjuntament amb fragments de bosc de ribera.

El punt d'observació de l'ermita de Sant Jeroni és interessant perquè ofereix panoràmiques sobre les unitats de cubeta de Móra i baix Priorat, i en dies clars fins i tot més enllà (muntanyes de Tivissa-Vandellòs, serra de Llaberia i Priorat històric).

Hi ha diverses rutes per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat. Totes les carreteres que hi circulen ofereixen unes perspectives molt interessants:

—Del coll de la Torre al Molar, passant per la Figuera, per la T-730, que permet contemplar una de les característiques principals del paisatge de la serra del Tormo, que és la diferència existent en la coberta vegetal de les obagues, poblades de pinedes de pi blanc i alguns retalls d'alzinar, en contrast amb les solanes, caracteritzades pel predomini de les brolles que s'han originat a partir dels incendis de les dècades de 1980 i 1990. Aquest recorregut, a més, permet l'accés als miradors de Sant Pau i de l'Escambellet.

—L'Eix de l'Ebre (C-12), entre Garcia i Vinebre, a través dels estrets del Pas de l'Ase, resseguint el curs fluvial de l'Ebre i els seus retalls de bosc de ribera, que queden escanyolits enmig dels cingles que descendeixen a banda i banda.

—Del Molar a Garcia, per la T-731, on es pot contemplar el pas dels conreus de regadiu de la vora del riu Siurana fins a les vinyes i les brolles de l'entorn del Molar, passant per conreus de secà abandonats i ocupats per bosquines esclarissades de pi blanc. A la vegada, des d'aquesta ruta es pot contemplar el sector meridional de les unitats Priorat històric i baix Priorat, i, en dies clars, fins a la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i les serres de Cardó-Boix.

—L'N-420, al seu pas pels estrets del riu Sec, on es poden contemplar les bosquines dels vessants meridionals de la serra del Tormo.

Un nombre important de senders arranats amb diversos programes de senyalització turística del medi rural permeten rutes a peu de dificultat baixa o mitjana, amb molts al·licients paisatgístics. Les que s'integren totalment o parcialment en la unitat són el sender de la Vilella Baixa a la Figuera, el sender del Peu de la Roca, el sender de la Figuera a Cabacés i el sender de la font del Minfami. Sobretot, però, destaca el GR-171, que permet creuar la unitat de sud a nord pel vessant sud.

Possible evolució del paisatge

És previsible que els incendis forestals seran els agents principals en l'evolució del paisatge. Al mateix temps, mentre no es produeixin incendis, la reconstrucció de la vegetació i la formació de bosquines i boscos, més estructurats i densos amb el pas del temps, haurien de ser els processos dominants.

Les característiques topogràfiques, d'altra banda, fan que qual-sevol infraestructura o instal·lació de nova creació, ja siguin torres de comunicacions, dipòsits d'aigua o construccions en general, tinguin una elevada visibilitat des d'un ampli marc territorial. Per aquesta raó, és especialment important dur a terme aquestes actuacions amb una cura extrema.

Per altra banda, si se segueixen els mateixos paràmetres demogràfics i socioeconòmics que en els darrers anys, és previsible que urbanísticament el paisatge de la serra del Tormo no canviï substancialment, perquè no es preveuen variacions significatives en la localització residencial ni en la d'activitats econòmiques. En el cas del nucli urbà de Garcia, el creixement futur de nucli sembla que es farà sobretot en la part sud o sud-oest de la població, al llarg d'una de les vies més importants de la població.

D'altra banda, serà interessant observar l'evolució futura dels conreus, considerant que es tracta d'una zona de baixa incidència vitivinícola i de conreus de fruita dolça, amb relació al nucli central del Priorat i a la cubeta de Móra, respectivament. Alguns dels conreus tradicionals, com les oliveres, es troben precisament en perill, ateses les seves condicions econòmiques actuals.

La implantació de nous conreus, incentivats per la Denominació d'Origen Montsant, pot representar un impacte paisatgístic més o menys intens en funció de la localització d'aquests nous conreus, de les metodologies utilitzades per a la rompuda i de l'organització de l'àmbit agrícola. Així mateix, l'expansió del regadiu pels vessants propers a Garcia poden comportar canvis de conreus i noves rompudes, i algunes transformacions tant en l'estructura com en l'aspecte del paisatge actual.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El foc és un dels principals agents modeladors del paisatge, a causa de l'alt risc d'incendi forestal que afecta el conjunt de la serra del Tormo. Els canvis en el paisatge que provoquen els incendis són importants i a vegades persistents.
- L'abandó de l'agricultura ha provocat una densificació de les masses forestals que dificulta la posada en valor dels marges i d'altres formes d'arquitectura de la pedra seca.

Amenaces

- La implantació de parcs eòlics, en funció de les mesures d'integració paisatgística aplicades, pot modificar el paisatge del conjunt de la unitat i d'algunes unitats veïnes, no només per la presència dels aerogeneradors, sinó per les esteses de línies elèctriques i per l'obertura de les vies d'accés.

Fortaleses

- La incorporació de bona part de la serra dins el Pla d'espais d'interès natural ha de permetre una gestió de l'entorn de manera que es puguin preservar els valors naturals i patrimonials.

Pas de barca del riu Ebre a Garcia. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

320

- La presència de miradors excepcionals sobre els paisatges del Priorat i la Ribera d'Ebre (l'ermita de Sant Pau o el balcó del Priorat), amb grans perspectives, suposen uns elements molt importants per al gaudi paisatgístic del territori de la Catalunya meridional.
- L'escassa pressió antròpica actual pot tenir efectes positius en la preservació del paisatge de la serra. Si l'acció humana s'orienta cap a activitats com el turisme, que necessiten un patrimoni cultural i natural, els resultats poden ser molt favorables per al desenvolupament local de les poblacions de la serra.

Oportunitats

- La gran importància que té la serra del Tormo com a connector ecològic entre la serra del Montsant i el Port representa una oportunitat per mantenir-ne els valors naturals.
- L'èxit de la navegabilitat del riu Ebre pot repercutir positivament en la revaloració dels elements del paisatge propers al riu.
- Les trinxeres i altres elements relacionats amb la batalla de l'Ebre poden convertir-se en una oportunitat per recuperar el valor del paisatge de la unitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 3.1

Un paisatge natural ben conservat, amb qualitat paisatgística, i amb el manteniment dels valors simbòlics i identitaris que conté, posat a l'abast de la ciutadania perquè en gaudeixi

La serra del Tormo és un paisatge de baixa muntanya mediterrània amb un relleu abrupte, amb altituds moderades que no arriben als 700 m i que forma uns vessants i unes cingleres que són visibles des de molts punts del Priorat, des de la cubeta de Móra i des dels costers de l'Ebre. Constitueixen, a més, una de les façanes paisatgístiques principals de la Ribera d'Ebre, amb elements geològics emblemàtics com el Tormo o la Picossa.

Vinculat a la geologia de la zona, a l'entorn del Molar hi ha restes d'edificacions d'antigues explotacions mineres, l'origen de les quals es remunta a ben antic, i que actualment es troben en procés de degradació.

Els valors ecològics queden reconeguts en la inclusió de bona part de la unitat en l'EIN Pas de l'Ase, sobretot pel paper que té de connector biològic entre el Montsant i les serres de Pàndols i de Cavalls, i el Port.

La superfície forestal representa el 81% de la unitat, sobretot amb brolles de romaní que ocupen grans extensions del territori, a vegades recobertes per pinedes de pi blanc. Només a les obagues dels vessants septentrionals i occidentals hi ha clapes d'alzinars. Es tracta d'una unitat molt afectada per grans incendis forestals a les dècades de 1980 i 1990.

L'espai agrícola està restringit sobretot als vessants orientals, en contacte amb la cubeta de Móra i el baix Priorat, o bé a l'entorn dels nuclis urbans del Molar i la Figuera, i principalment s'hi conreen ametllers, oliveres i vinya. Associat a aquesta activitat, la unitat presenta diversos elements de l'arquitectura rural de la pedra seca, actualment abandonats.

Històricament, sobretot a l'entorn del riu Ebre, el territori havia estat poblat amb diversos assentaments ibers, que actualment es troben en procés de deteriorament, a excepció del poblat de Sant Miquel, a Vinebre, on s'han fet diverses intervencions.

L'existència de diverses ermites confereix a la unitat de paisatge un conjunt de valors religiosos i espirituals, a més de valors d'ús social, sobretot per als habitants dels nuclis de la unitat mateixa, així com d'unitats veïnes.

La presència del riu Ebre a l'estret del Pas de l'Ase és un dels paisatges més interessants i el més vist d'aquesta unitat, ja que la carretera C-12 (Eix de l'Ebre) creua aquesta serra als peus del Tormo.

Criteris

- Gestionar i ordenar les masses forestals del nord i oest de la unitat per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant

el risc d'incendis forestals, i garantir alhora un paisatge natural amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.

- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles que romanen als vessants de les serres, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Evitar les actuacions agressives en vessants de pendent excessiva i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Preservar els cingles i els perfils emblemàtics contra actuacions agressives i elements artificials que en dificultin o distorsionin la visió i la contemplació, mantenint d'aquesta manera la seva condició de referent estètic, simbòlic i identitari per a una part dels habitants del territori.
- Recuperar i revalorar el patrimoni històric vinculat a la cultura ibera i a la mineria.
- Gestionar integralment i adequadament els marges fluvials de l'Ebre al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase, afavorint la recuperació de la vegetació de ribera, per tal de millorar-ne l'estat ecològic i l'aportació a la diversitat paisatgística.

Accions

- Elaborar un pla de prevenció d'incendis forestals (PPI) integral per a tota la unitat de paisatge, partint de la base d'una gestió i ordenació sostenibles de les masses forestals i aprofundint en el paper de la ramaderia extensiva per millorar-ne l'estructura i per fer-les més resistents als incendis forestals.
- Dur a terme un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la serra del Tormo per tal de garantir-ne la conservació i de posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en tregui un rendiment econòmic.
- Elaborar un projecte de restauració integral dels assentaments ibers que conté la unitat, així com del patrimoni industrial de la mineria de l'entorn del Molar, per tal d'aportar nous elements en el paisatge que permetin explicar-lo i entendre'l millor.
- Estudiar el nou disseny de les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que travessen l'interior de la unitat per tal de fer-les menys visibles, especialment les que passen a prop de l'estret del Pas de l'Ase.
- Consolidar els voltants de les ermites de Sant Pau, Santa Madrona, Sant Jeroni, Sant Miquel, Sant Antoni de Pàdua i Santa Magdalena a Garcia per a l'ús públic entre els habitants de la zona que s'hi acosten.

- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, els miradors de Sant Pau de la Figuera, de la punta del Guixar, els situats als marges de la C-12 i el de l'ermita de Sant Jeroni, i senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:

- a) Garcia-el Molar-la Figuera-coll de la Torre
- b) El Masroig-el Molar-el Lloar-Gratallops
- c) Garcia-Vinebre

QQP 3.2

Uns nuclis urbans petits i compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais forestals, que mantinguin en el seu desenvolupament els trets identitaris propis de l'arquitectura rural del lloc

La serra del Tormo es caracteritza per ser un territori poc habitat on la població es concentra en els pobles del Lloar, el Molar i Garcia, en una localització perifèrica respecte a les serres, així com a la Figuera, situada al nord de la unitat. L'existència d'aquests nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis permet mantenir l'essència d'aquest paisatge, i haurien de mantenir un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics i patrimonials, amb tipologies pròpies del lloc, i evitar la dispersió d'elements urbans construïts a la perifèria.

Críteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants en cada nucli urbà.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació, amb alçades i tipologies no concordants, en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de conservar i, si s'escau, restaurar integralment la façana urbana dels nuclis de Garcia i el Molar, i millorar-ne estèticament els accessos i els límits urbans.

4. Riberes de l'Algars

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Terra Alta.

Superfície:

14.173,4 ha.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis: el terç occidental de Batea, la totalitat de Caseres, la meitat nord-occidental d'Horta de Sant Joan i el terç nord d'Arnes.

322

Plantació d'oliveres joves a prop d'Horta de Sant Joan. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge modelat pels relleus terciaris i per l'encaix de la xarxa hidrogràfica estructurada pel riu d'Algars, que fa de límit oest de la unitat i al qual menen els diversos barrancs i valls que descendeixen del tossal de Mudèfer i de la serra dels Pesells, i que conjuntament li confereixen un aspecte de suaus ondulacions que es repeteixen de cap a cap de l'altiplà.
- Al sud hi apareixen uns plans, els plans d'Horta, intensament aprofitats per l'agricultura de secà, i on encara es pot observar el tradicional paisatge de la trilogia mediterrània, amb conreus de cereal, vinya i olivera (i també ametller).
- Els barrancs i fondos del sector nord de la unitat, generalment reblerts per a l'aprofitament agrícola amb conreus majoritàriament de vinya, que s'encaixen en el relleu.
- Paisatge eminentment agroforestal, amb diversitat de conreus de secà on recentment ha pres protagonisme el conreu de la vinya adscrit a la Denominació d'Origen Terra Alta, tot i que hi ha sectors que mantenen la trilogia mediterrània.
- Els nuclis urbans mantenen la seva fesomia rural a causa de l'escàs dinamisme urbanístic de la zona, que s'ha centrat en la rehabilitació i en la construcció de nous equipaments turístics de baixa densitat. Els nuclis d'Arnes i Horta de Sant Joan destaquen pels seus valors històrics i estètics.

Mirador

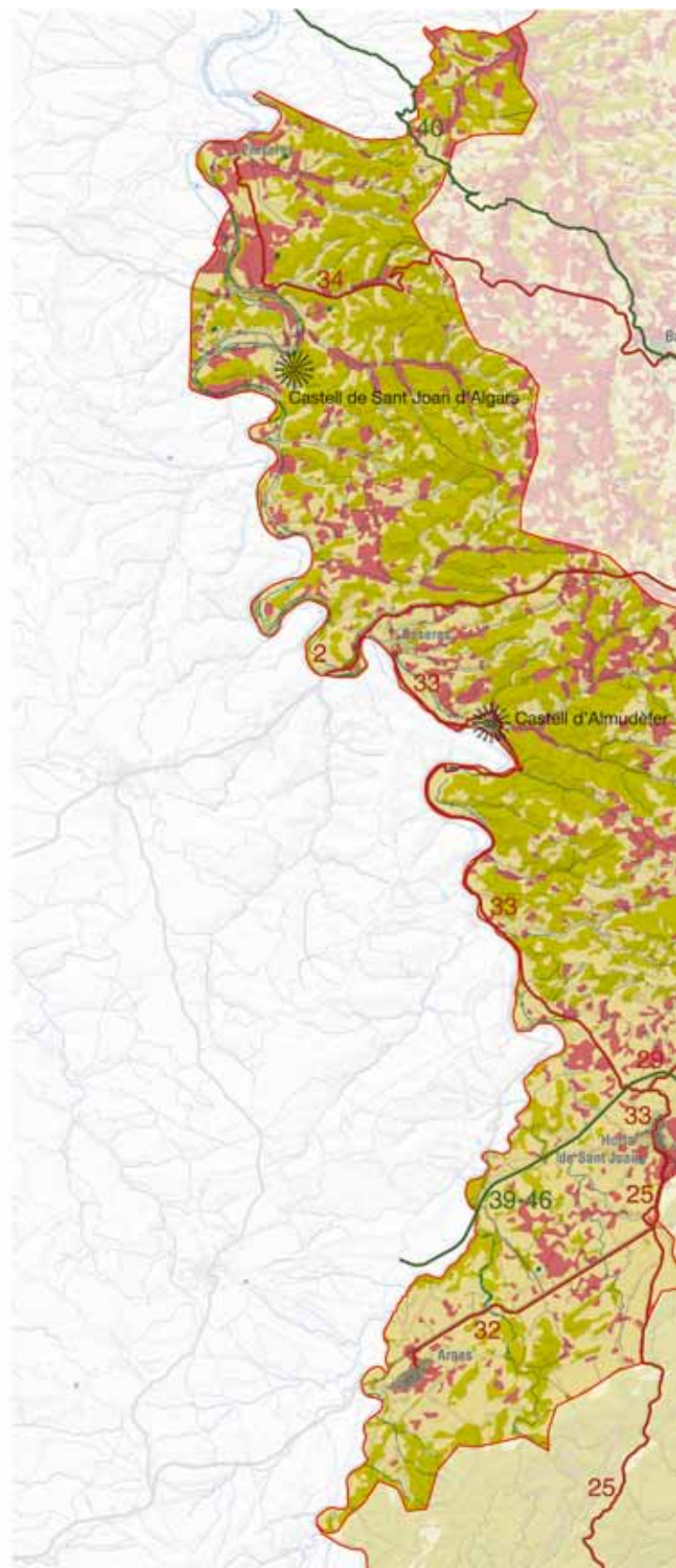
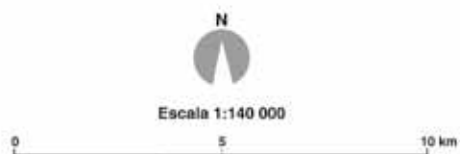
Itinerari motoritzat

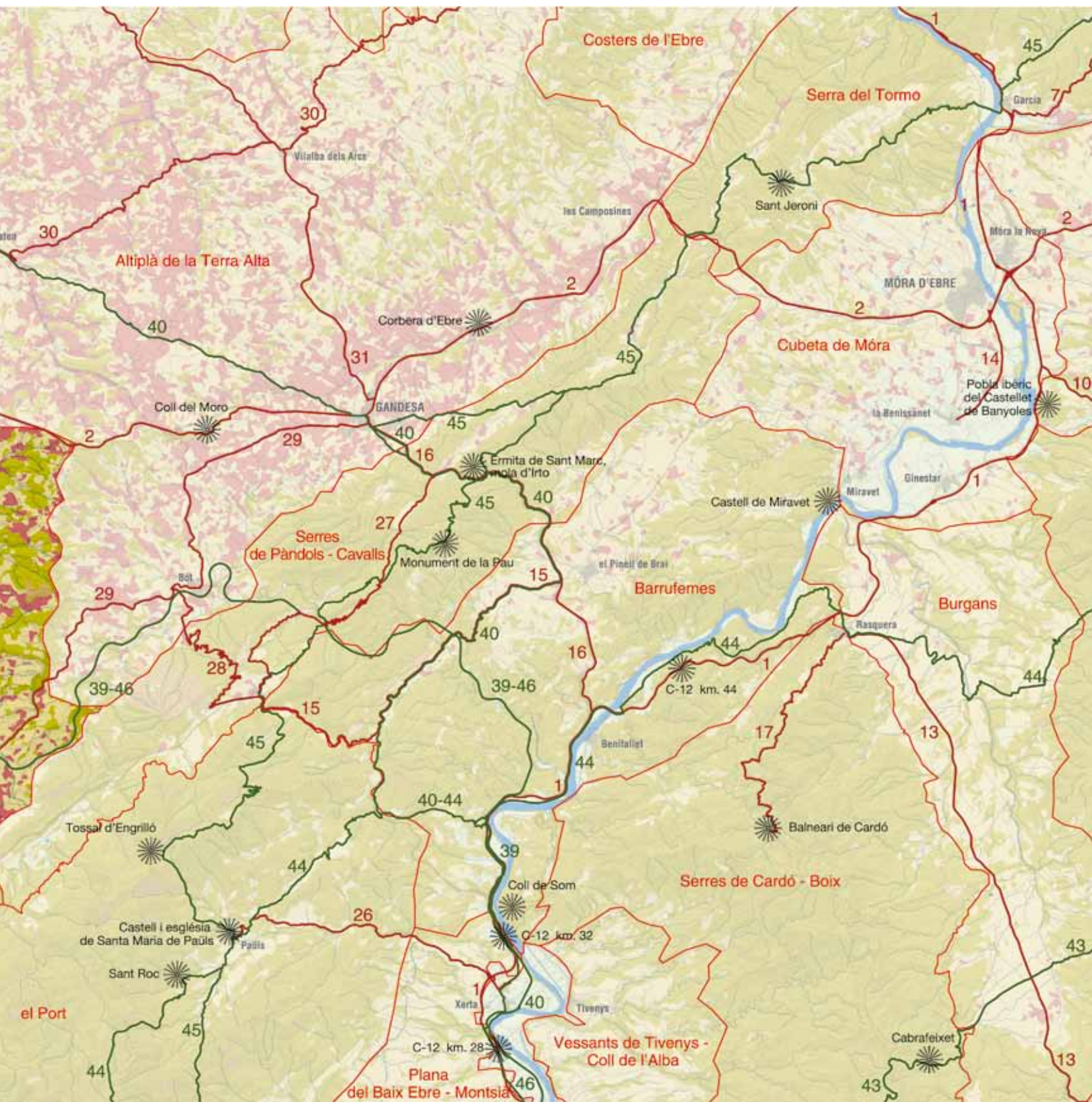
- 2 N-420, entre Caseres i Falset
- 25 Camí d'Horta de Sant Joan al mas de la Franqueta
- 29 TV-3531, T-334, de Gandesa a Horta de Sant Joan
- 32 T-334, T-330, d'Horta de Sant Joan a Arnes
- 33 TV-3341 i camí rural, d'Horta de Sant Joan a Caseres
- 34 C-221 i camí rural, de Batea a Pinyeres

Itinerari no motoritzat

- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 46 GR-99

324

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Les riberes de l'Algars es caracteritzen per un relleu lleugerament abrupte generat per la presència de nombroses rieres i torrents, sobretot a l'extrem nord i central de la unitat. Al sud, entre Horta de Sant Joan i Arnes, el relleu és menys marcat i els pendents menors, en un sector conegut com els plans d'Horta.

El riu d'Algars fa de límit administratiu entre Catalunya i Aragó, però a l'altre costat del riu hi ha un paisatge semblant al de la banda administrativa catalana. En els marges d'aquest riu predominen les graves, les sorres, els còdols i els llims, i localment també s'hi localitzen blocs.

Des del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells descendeixen, gairebé paral·lelament, un seguit de barrancs de poc recorregut i de perfil mitjà. Els materials geològics d'aquesta unitat, que en conjunt són tous i poc resistents a l'erosió, han donat lloc a una forma general caracteritzada per relleus ondulats per l'erosió fluvial.

El clima que predomina a tota la unitat és el mediterrani subàrid, amb una temperatura mitjana anual al voltant dels 15 °C i una humitat relativa compresa entre el 65% i el 70%. La mitjana pluviomètrica se situa a l'entorn dels 650 mm anuals, i les estacions més plujoses són la primavera i la tardor. L'època estival es caracteritza per ser la més seca i el mes més plujós acostuma a ser el maig. El vent predominant és de direcció oest, o de ponent, en tractar-se d'un relleu obert cap a la depressió de l'Ebre i tancat per la banda de mar pel massís del Port.

326

La hidrografia està caracteritzada per la presència del riu d'Algars, que estructura la unitat i al qual tributen tot un seguit de barrancs, o fondos, de petit recorregut. Mentre que el riu d'Algars, en néixer al Port, acostuma a portar aigua bona part de l'any, per bé que cap cabal espectacular a excepció dels períodes de pluges fortes, els barrancs que hi menen són completament secs. És més, des de les capçaleres fins al tram final, quasi sempre són ocupats per conreus, atès que és aquí on s'acumulen les millors terres en gaudir d'una certa disponibilitat d'aigua freàtica per mitjà de pous i sínies.

El riu d'Algars s'origina al vessant nord del mont Caro i és afluent del Matarranya per la dreta, prop de Nonasp, a la comunitat d'Aragó. El territori també és travessat per nombrosos barrancs que després de fortes pluges enriqueixen el cabal del riu d'Algars, juntament amb les aigües del riu dels Estrets.

Entre els barrancs destaquen, al sud, el riu dels Estrets, el barranc de les Vinyasses i el dels Vilans; al centre, el barranc de Mala-rama, el de vall de Bot i el de vall de Gandesa; i al nord, la vall de les Torres, i els barrancs dels Plans, el de Sant Joan, el de l'Aubanell, la vall de les planes de Pinyeres i la vall de la Mascarosa, que tanca la unitat pel nord i és el límit administratiu amb l'Aragó.

La unitat de les riberes de l'Algars es troba esquitxada bàsicament per dos tipus de vegetació, ja sigui natural o de tipus agrícola. La vegetació natural està constituïda per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), amb sotabosc de màquies i garrigues o bé de brolles calcícoles. Pel que fa a la vegetació agrícola, predomina sobretot la vinya (23% de la unitat) i els fruiters de secà (30%), principalment olivera (*Olea europaea*) i ametller (*Prunus dulcis*).

El riu d'Algars fa de límit administratiu entre Catalunya i Aragó. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Evolució històrica del paisatge

Diverses restes històriques constaten la presència humana en aquesta unitat des de molt antic. Les restes de poblats trobats fins ara marquen una distribució dels assentaments seguint l'eix del riu d'Algars, que proveïa les poblacions d'aigua, i això constituïa, segons diversos estudis, un dels territoris amb una implantació més antiga de les tribus iberes. Algunes d'aquestes restes s'han localitzat a la Gessera (Caseres) i al tossal del Moro-Pinyeres (Batea), per la banda catalana, i a Castellans (Cretes), Escodines Altes i Escodines Baixes (Massalió), Sant Cristòfol (Massalió) i Sant Antoni (Calaceit), per la banda aragonesa.

Aquests primers assentaments fixos sobre el territori van iniciar les primeres rompudes per a l'establiment d'una agricultura fixa, bàsicament de vinya, olivera i cereal. L'agricultura es practicava a les àrees més properes als assentaments de població i ocupaven extensions força modestes. Les masses forestals s'utilitzaven com a zones de pastura, per extreure'n llenya i fusta, fruits silvestres, i també peces de caça. La minsa activitat agrícola no va significar transformacions profundes en el paisatge preexistent, ja que ocupava poca extensió, i els poblats eren rudimentaris, reduïts i integrats en els paisatges naturals preexistents.

A l'època islàmica els diversos episodis bèl·lics van fer que les riberes de l'Algars es convertissin durant algunes etapes en una terra de ningú, amb la qual cosa es pot imaginar un territori que anà modificant els seus paisatges en funció d'un grau d'humanització del territori més elevat o menys.

A partir del segle XII, les tropes cristianes començaren a poblar part d'aquest territori, tot i que fins al segle XVII es documenta l'existència de població musulmana en aquestes contrades, que convivia amb els pobladors cristians, procedents sobretot de les terres de Lleida. Aquesta situació fa suposar que es recuperà la intensificació dels conreus amb la proliferació de més sistemes de reg. Les riberes de l'Algars van ser territoris poblats pels templers, la

Pinyeres és un dels tres nuclis deshabitats presents a les riberes de l'Algars. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

qual cosa va donar origen als nuclis actuals d'Horta de Sant Joan, Arnes, Caseres, Mudéfer, Pinyeres i Algars (aquests tres darrers avui dia despoblats). Al segle XIV i al XV els pobles d'aquesta unitat ja eren els actuals.

Les característiques més rellevants del paisatge de les riberes de l'Algars a començament del segle XVIII estan relacionades amb una feble comercialització dels productes del camp, un autoconsum elevat i uns rendiments escassos, com succeïa arreu de les Terres de l'Ebre. Al llarg del segle XIX, a causa de l'increment de la demanda com a conseqüència de l'augment de la població, els conreus es van estendre per bona part dels vessants dels barrancs, indrets fins llavors no conreats. Aquest fou el període d'expansió del conreu de l'olivera i de la vinya, els dos principals conreus de les riberes de l'Algars. Els conreus de cereals, presents en aquella època, s'alternaven entre files d'oliveres i ametllers. Aquest paisatge agrari de secà es presentava en forma de bancals esglaonats amb marges de pedra seca que remuntaven pels vessants adaptant-se a les irregularitats del terreny. Els conreus dels diversos productes s'anaven alternant segons el criteri del pagès o de les necessitats de cada etapa; com s'ha dit, sovint es distribuïen sembrats enmig de tires d'oliveres, o bé les tires de vinya se situaven encerclant sembrats i camps de llegums. Els fons dels barrancs i de les petites valls, més fàcils de treballar, estaven conreades per oliveres o vinyes, segons l'altitud i la humitat. A més, els fons dels barrancs era on es construïren sènies, normalment als trams intermedis i baixos de les valls. Els espais forestals van ser explotats fins a extrems de pràctica desforestació, la qual cosa va generar processos erosius de certa magnitud, especialment en aquest sector on el material geològic és fàcilment erosionable i els pendents són pronunciats als vessants.

Al final del segle XIX, per l'increment dels preus que es produí com a conseqüència de la davallada en la producció vitivinícola francesa, a les riberes de l'Algars, com a altres sectors de l'interior de les Terres de l'Ebre, el conreu de la vinya és el que agafà protagonisme, per bé que es van continuar mantenint els conreus d'olivera i ametller.

Durant la primera dècada del segle XX, les riberes de l'Algars es veïeren perjudicades per l'arribada de la fil·loxera, que provocà l'abandonament progressiu de bona part dels conreus de les zones de vessants més costeruts. Aquests terrenys van ser ocupats progressivament per brolles i bosquines, de manera que es va tornar a generar un paisatge similar al que hi havia abans de l'aparició del monocultiu de la vinya en aquests sectors.

En els sectors menys costeruts i amb una accessibilitat més bona es va mantenir el conreu, això sí, amb nous tipus. És aleshores quan proliferen els conreus d'ametller i sobretot d'olivera. Així doncs, aquesta situació va configurar durant els anys successius uns paisatges que recuperen, en certa mesura, una organització semblant a la que havien tingut durant el segle XVIII: els mosaics agroforestals constituïts per diversos conreus, amb unes zones forestals als vessants, que, si bé en menor intensitat, continuen sent aprofitades, i uns fons ocupats per conreus (olivera, ametller, cereal), entre els quals progressivament s'hi introduí de nou la vinya (amb peus americans resistents a la fil·loxera).

La Guerra Civil (1936-1939), juntament amb anys de males collites per culpa de la sequera, i la progressiva demanda de mà d'obra d'altres sectors de Catalunya que s'estaven industrialitzant, van provocar que importants contingents humans emigressin de les riberes de l'Algars.

Davant aquesta situació, van aparèixer diverses iniciatives i variants. Com a complement de l'activitat agrícola, s'inicià la construcció de granges d'aviram, sobretot a l'entorn dels nuclis urbans. Les noves plantacions de vinya així com la replantació o recuperació d'oliveres van ser les dinàmiques que marcarien la transformació paisatgística d'aquesta unitat, especialment cap al final de la dècada de 1950. És en aquest període que en aquesta unitat la població disseminada disminuí fins a pràcticament desaparèixer, mentre els nuclis urbans continuaven estancats i sense grans canvis, a excepció de l'aparició de les granges d'aviram.

A partir de la dècada de 1960, per una banda continua l'èxode rural que en successives onades va buidar de població les riberes de l'Algars i, per l'altra, gradualment l'agricultura va entrar en un mercat cada cop més globalitzat. Això va significar que el pagès acabava conreant allò que resultava més ben pagat pel mercat. D'aquesta manera s'explica la proliferació del conreu de la vinya a costa sobretot de l'ametller i els sembrats, que entren en recessió, a excepció dels plans d'Horta, on encara se'n conservava una mostra representativa. El parc edificat es va mantenir sense canvis durant aquesta etapa.

328

A la darrerria de la dècada de 1990 es detecta una certa estabilització, fins i tot recuperació, de la població, sobretot a Arnes i Horta de Sant Joan. Aquesta dinàmica es deu a un incipient procés d'immigració vinculat sobretot al turisme. Aquests dos municipis iniciaren una sèrie d'actuacions encaminades a la consolidació d'un turisme rural capaç d'atreure població interessada en els recursos naturals (el Port), la tranquil·litat de l'entorn i la figura de Picasso (a Horta de Sant Joan). De fet, aquests dos nuclis tenen el 67% de les places turístiques del conjunt de la comarca de la Terra Alta, i des del 2001 fins al 2006 van augmentar lleugerament la població.

És així com la zona de les riberes de l'Algars, que durant molts anys va estar en una situació de regressió econòmica i demogràfica, ha experimentat en els últims temps una certa estabilització socio-econòmica, vinculada sobretot al desenvolupament del turisme rural, que ha significat la revaloració dels paisatges agroforestals i el manteniment dels nuclis urbans.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de les riberes de l'Algars és un gran mosaic agroforestal on es combinen, amb diferent intensitat, els cultius de secà (majoritàriament de vinya, oliveres, ametllers i cereals) amb la gariga, brolles i bosquines de pi blanc ubicades en els vessants de més pendent. Els diferents tipus de conreus, fruiters de secà (bàsicament ametller), l'olivera, la vinya, el cereal i el conreu de fruita dolça es troben més o menys igualats pel que fa a la superfície que ocupen.

Conreu d'ametllers a prop d'Arnes. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Tanmateix, aquest mosaic no és uniforme arreu de la unitat, ja que els conreus i les formes són diverses segons l'orografia. Així, en els sectors més planers del sud, als plans d'Horta, els conreus dominen arreu. En els sectors on el relleu es més trencat, al sector central, els conreus d'olivera, vinya i ametller es localitzen al fons dels barrancs, aprofitant els terrenys més planers i fèrtils. Les bosquines de pi blanc, localitzades en els vessants dels barrancs, hi són més abundants. Al sector nord, el paisatge presenta un aspecte força similar al del sector central, tot i que el conreu de vinya és el que domina el fons dels barrancs.

Les principals dinàmiques actuals del paisatge de la unitat estan sobretot relacionades amb l'evolució del sector agrari i amb la incidència de nous conreus en detriment de les masses forestals que han aparegut sobre parcel·les que ja havien estat conreades, vinculades a l'aparició de nous conreus de vinya. És el cas dels municipis de Caseres i Batea, on a més també s'ha plantat fruita dolça. Aquestes noves rompudes a vegades es fan creant bancals més amples que els existents i respectant poc l'estructura tradicional de les finques, la qual cosa ha suposat l'aparició d'alguns terraplens puntualment impactants. Tot i així, amb el pas del temps aquests terraplens la majoria de vegades es veuen revegetats de manera natural, per la qual cosa es dissimula l'alteració.

Es detecta també un cert abandonament de l'activitat agrícola als vessants més abruptes del centre i nord de la unitat que comporta la proliferació i la continuïtat de la massa forestal, i també en alguns sectors planers del sud, que han passat a ser sòl forestal. Això es deu sobretot a la manca de relleu generacional i a la implantació de sistemes de regadiu en terrenys planers, que provoquen l'abandonament dels terrenys més abruptes en ser menys productius.

Arreu, però, els marges de pedra seca i tota l'arquitectura que s'hi associa (casetes de camp, cisternes) marquen el caràcter del territori. Darrerament, tanmateix, s'han fet terraplenaments en els fons dels barrancs que, sense eliminar completament els marges, sí que n'han reduït el nombre per augmentar la mida dels bancals.

Els nuclis urbans d'aquesta unitat són petits i compactes. Mentre que Caseres se situa a la vora del riu d'Algars i respon a una situació de disponibilitat d'aigua i zona de pas entre el Baix Aragó i la Terra Alta, Horta de Sant Joan i Arnes són nuclis urbans encimbellats a dalt de petits promontoris. Aquestes poblacions (incloses en el catàleg de béns culturals d'interès nacional) contenen un ric i valuós patrimoni arquitectònic que contribueix a reforçar el paisatge urbà, especialment en els nuclis antics respectius.

Destaca en aquesta unitat el fet que hi ha tres nuclis de població deshabitats. Al nord hi ha les restes del nucli de Pinyeres. A la vora del riu d'Algars, hi ha les restes de l'antic llogarret del mateix nom, del qual queden visibles les restes de l'església romànica de la Transfiguració i el castell gòtic de Sant Joan d'Algars. Finalment, al sud-est del nucli de Caseres hi ha les restes de l'antic nucli d'Almudèfer, d'origen islàmic, on destaquen les restes de l'antiga església parroquial de Santa Anna i les ruïnes del castell d'Almudèfer.

La major part de la xarxa viària de l'altiplà està formada per diverses carreteres secundàries que tenen un caràcter local. Només l'N-420, que creua les riberes de l'Algars pel sector central, a l'altura del nucli urbà de Caseres, pertany a la xarxa bàsica de carreteres de la Generalitat de Catalunya. Aquesta carretera, quan va ser construïda, va suposar la creació de terraplens i desmunts, actualment revegetats parcialment. Per la seva banda, la remodelació de la C-221 va suposar l'obertura de nous talussos i terraplens al nord de la unitat.

Pel que fa a les infraestructures energètiques, destaca la línia de molt alta tensió de 220 kV, que pel nord de la unitat creua perpendicularment entre la carretera C-221 i el nucli deshabitat de Pinyeres, així com la nova línia construïda entre el tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells per evacuar l'energia elèctrica produïda pel conjunt de parcs eòlics situats en el límit entre aquesta unitat i la veïna de l'altiplà de la Terra Alta (Mudèfer, Mudèfer II, Coll de Moro i Torre Madrina) que, poc o molt, han modificat el paisatge d'aquesta unitat.

Un dels riscos per al paisatge del mosaic agroforestal de l'altiplà són els incendis forestals que poden afectar les bosquines de pi blanc que s'estenen pels vessants del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, on la massa forestal és més contínua. Segons com evolucioni l'activitat agrícola, i si es produeixen més abandonaments de camps de conreu, aquest procés probablement afectarà els indrets de més pendent, afavorirà la continuïtat de la massa forestal i, consegüentment, incrementarà el risc d'incendis forestals.

Expressió artística del paisatge

Per l'impacte no només en l'àmbit català, sinó internacional, mereix un reconeixement especial el pintor Pablo Picasso (Màlaga 1881-Mougins 1973) i la seva vinculació a Horta de Sant Joan, poble i paisatges que l'artista va situar internacionalment en vincular-se el naixement del cubisme amb les seves estades en aquesta població de les riberes de l'Algars.

El Centre Picasso d'Horta de Sant Joan acull reproduccions de l'obra que l'artista va crear a Horta i amb les quals va immortalitzar aquest poble. Centre Picasso

Les seves breus però intenses estades a Horta de Sant Joan (1898-1899, i de maig a agost de 1909) van marcar l'inici del cubisme, que va esdevenir un punt i a part en el desenvolupament de les avantguardes pictòriques del segle xx. L'any 1898, el jove Pablo Picasso, que en aquell moment només tenia setze anys, va visitar Horta de Sant Joan acompanyat pel seu company d'estudis Manuel Pallarès. Hi va passar vuit mesos. Prou temps per conèixer el dia a dia de la vida rural, per dibuixar-la i pintar-la. Els pagesos segant, els llenyataires o el procés de producció de l'oli són algunes de les escenes que va immortalitzar. Onze anys més tard, ja consolidat com a artista, tornava a Horta de Sant Joan per passar-hi l'estiu. Aquesta segona visita coincidirà amb l'inici de la seva gran aventura cubista. Els carrers i l'entorn de la vila van inspirar un bon grapat de quadres traçats amb volums geomètrics, actualment dispersos per museus de Nova York, Moscou, São Paulo, París o Frankfurt.

Aquests paisatges van influenciar tant l'autor que, anys més tard, va afirmar: "Tot el que sé ho he après a Horta". Per preservar i promoure el llegat que el pintor malagueny va deixar en aquest municipi, el Centre Picasso d'Horta exposa reproduccions facsímil de gairebé dues-centes obres realitzades en les dues estades que l'artista va fer a la vila, i també altres quadres pintats a Barcelona o a París, però inspirats en el paisatge d'Horta. Entre aquestes pintures destaquen *La fàbrica d'Horta d'Ebre*, *Cases sobre el turó*, *Horta d'Ebre* o *L'estany*, coneguda també com *La bassa d'Horta d'Ebre*, que se situen en el cubisme geomètric.

Hi ha altres autors que també han deixat reflectits aquests paisatges en la seva obra, com ara Josep Maria Espinàs a *A peu per la Terra Alta* (1989). En el seu acostament al nucli de Caseres l'autor deixà escrita una reflexió en què elogia el paisatge històric que s'hi contempla:

"La carretera va carenant la serra, i el panorama és ampli i té l'aus-
tera grandiositat del paisatge de secà, una grandiositat o majestat
—majestat dura i antiga— que es fa visible des de l'altura, perquè
prou sé que anant pels barrancs i els fondals la sensació és una

altra. Quan l'horitzó és a prop, quan els turons repetits i les valls estretes fan un paisatge trencat, i se salta del camp a la vinya i de la vinya a l'olivar, la impressió que estem enganxats a una terra trepitjada i treballada mil·lenàriament amb fatiga és molt forta. La impressió de grandesa ja no ens ve, quan caminem enclotats, de les llargues ondulacions que veuríem des d'un cim, de la distància, de la geografia general, sinó de la 'distància humana', de la tosuda continuïtat de vida i d'esforç en aquesta terra alta. Avançant pels camins pedregosos i esquerps, he pensat més d'una vegada en l'home ibèric, aquell home que ja aleshores, com l'home d'ara, vivia aquí del blat, de la vinya i de l'olivera. Vistos ara de lluny, des de l'enlairada carretera per la qual avanço, les vinyes i els camps d'oliveres fan molt bonic. Vistos de prop, quan hi seus, cansat, al costat, una olivera i un cep fan molt de respecte." (Espinàs, 1989: p. 115)

Així mateix, fa una descripció de Caseres i del paisatge del seu voltant:

"Hi ha un encreuament, perquè la carretera segueix, i agafem el ramal que duu al poble, sempre baixant. A distància, vist des d'aquesta banda, Caseres té un aspecte menys plàstic que Batea, però almenys no s'amaga." (Espinàs, 1989: p. 116)

"Des de la finestra del restaurant veig allà baix, al barranc, uns arbres molt alts, alts i verds, que em semblen pollancre. Fins ara només hem vist, pràcticament, alguns pins poc ufanosos i sobretot ametlles i oliveres, arbres de secà, bonics per la seva musculatura endureda, però gens esvelts, molt agafats a la terra. Aquests pollancre són una novetat, i mouen les fulles altes amb una gràcia lleugera gairebé femenina." (Espinàs, 1989: p. 121-122)

"El riu, Algars, i l'aigua en general, és el gran trumfo de Caseres, l'únic poble de la Terra Alta que té aquest privilegi. És clar que el riu fa una frontera, aquí, i Caseres és la porta, per ponent, de la comarca. La situació és excèntrica, doncs, i l'abundor d'aigua també és una raresa." (Espinàs, 1989: p. 122)

El paisatge dels voltants de l'antic poble d'Almudèfer queda reflectit així:

"En aquest punt, però a la banda del riu que hem deixat, la catalana, hi ha un turó, o un puig bastant alt, que és l'indret on hi havia hagut Almudèfer, o Mudèfer, petit i antic nucli habitat. Almudèfer sembla que prové de l'àrab *Almuzzafar*, que significa 'el victoriós'. Potser un cabdill àrab ho era, de victoriós, però el pas del temps n'ha derrotat els vestigis. A Caseres m'han dit que del castell no en queda altra cosa que un munt de runes. Que ara només hi ha una capella, a Almudèfer, i que hi viu un home estrany." (Espinàs, 1989: p. 137)

De la situació i aspecte de poble encimbellat d'Horta de Sant Joan, així com de la vinculació d'aquest nucli amb Picasso, Espinàs en deixa també constància:

"Tornem a la carretera, on comencen les cases, i comprovo, ara de prop, que Horta és una vila molt aturonada, i que no gaire lluny d'aquest turó el terreny també és accidentat. No és estrany que

el seu emplaçament l'hagi convertit, en altres segles, en un indret estratègic i en un camp de batalles, militars i polítiques." (Espinàs, 1989: p. 148)

"Cal enfilarse més per arribar al nucli més antic d'Horta, fet de carrers estrets que s'entortolliguen. S'estrenyen, puguen i baixen, on s'hi veuen cases en mal estat i d'altres refetes sense massa respecte, potser, al caràcter tradicional. Però qui sap si això és la tradició, precisament: anar fent sense programa gaire. Al capdavall, el vell poble d'Horta devia néixer, si observem la configuració d'aquests carrers, amb la clàssica espontaneïtat de qui va acumulant cases i no sap que ha de fer urbanisme. No és estrany que l'amuntegament de volums hagués interessat Picasso." (Espinàs, 1989: p. 149)

"Picasso va viure dues temporades a Horta de Sant Joan, una just abans d'acabar el segle, entre 1898 i 1899, i una altra el 1909, que coincideix, sembla, amb l'aparició del cubisme en la seva pintura. Quan m'acostava a Horta, aquest matí, des de la recta m'ha impressionat al lluny la visió del poble, que a contrallum em semblava que es "cubitzava", com si s'adaptés al quadre. Des d'aquí, en canvi, res no em recorda la pintura de la bassa d'Horta." (Espinàs, 1989: p. 157)

Les vistes que es poden contemplar des d'Horta de Sant Joan són descrites de la manera següent:

"El sol ja ha baixat molt, però el crepuscle, d'aquí dalt estant, és lentíssim, tant que tot arriba a semblar pintat i immòbil, el sol lil·lós com un gerd madur, el teló de les muntanyes que han perdut el relleu, la vall, als peus, més una maqueta que un paisatge real. És com si algú hagués cridat, de sobte, 'stop!'. És el dia que es queda absolutament aturat, durant uns minuts, potser per fer més fàcil la invasió de la fosca." (Espinàs, 1989: p. 163-164)

Valors en el paisatge

Els valors ecològics d'aquesta unitat estan continguts principalment en els àmbits inclosos al Pla d'espais d'interès natural. El principal EIN és el de la Ribera de l'Algars, amb una extensió total de 2.128,21 ha. Aquest presenta dues àrees d'unes mil hectàrees cadascuna separades entre si per uns dotze quilòmetres, al nord, a l'entorn de l'antic nucli de Pinyeres, i al centre, entre Caseres i Horta de Sant Joan. Així mateix, el riu d'Algars i les seves ribes immediates, que també formen part del PEIN, estan catalogades com a Reserva Natural Parcial d'Algars, amb 68,4 ha, des d'Arnes fins a Caseres, just allí on aquesta ribera és creuada per la carretera N-420. Cal afegir que, a més d'aquests espais, al sud de la unitat hi ha una petita franja d'EIN, de 792,7 ha, corresponent al Port.

La resta de mosaics agroforestals de la vinya, l'olivera, l'ametller i el cereal, repartits arreu de la unitat, també susciten interès ecològic per la seva contribució a la biodiversitat i per ser espais oberts de caça per a les aus rapinyaires.

Alguns espais urbans estan considerats béns culturals d'interès nacional (BCIN) pel valor històric que tenen. Per la seva abundància

L'edifici de l'Ajuntament d'Arnes, que fou construït al segle XVI, és una de les construccions més destacades del municipi. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

cia i pel conjunt destaquen els nuclis d'Arnes (que conté un important conjunt renaixentista i un ajuntament singular) i Horta de Sant Joan (amb un conjunt renaixentista al nucli antic).

També destaca el conjunt de marges de pedra seca que ocupen gairebé tota la unitat, una part important dels quals actualment està recoberta de vegetació natural.

Un bon nombre dels elements que doten el paisatge de valor històric tenen la categoria de BCIN i BCIL i es concentren a la vora del riu d'Algars. Aquest és el cas de l'ermita de Santa Magdalena (gòtica dels segles XIV-XV), a Arnes; els molins de Don Pedro i el de la Bellida, al municipi d'Horta de Sant Joan; el castell d'Almudèfer, el mas de l'Hort Tancat, la Venta, i el forn de Teules i les eres de Trillar, a Caseres; el mas del Negre, el mas de la Cova, la capella i mas de Santa Càndia, el castell i l'ermita de Sant Joan d'Algars, el molí d'Algars, la venta de Sant Joan, l'església de la Transfiguració del Senyor i Casa Forta (Pinyeres), al municipi de Batea.

A Arnes també hi ha dos masos, el mas Nou de Santa Pau i el mas de Manresa, situats al sud del municipi, i un pou de gel, just al límit oest del nucli urbà.

Repartits arreu dels fons dels barrancs que descendeixen des del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, hi ha un seguit de pous i sènies, que servien (moltes ara estan gairebé en desús) per fer petites hortes.

També destaquen puntualment, però tenen una representativitat quant al valor històric, les oliveres singulars i monumentals identificades en el catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre. En aquesta unitat se n'han identificat un total de set, repartides a l'entorn dels tres nuclis urbans de la unitat. N'hi ha una, a més, lo Parot, inclosa dins el catàleg d'arbres monumentals de Catalunya. En aquest catàleg també hi ha el pi blanc de Balija, a la serra dels Pesells.

Amb relació als valors religiosos i espirituals del paisatge de les riberes de l'Algars, aquests s'identifiquen amb un conjunt d'edificis religiosos que es troben a la vora del riu d'Algars. De sud a nord, hi ha l'ermita de Santa Magdalena, l'ermita de Santa Anna, la capella del Portal, les capelles del Calvari de Caseres, l'ermita de Sant Joan d'Algars, la capella de Santa Càndia i l'església de la Transfiguració del Senyor. Al sud del nucli urbà d'Arnes, a més, hi ha lo Calvari.

A l'ermita de Sant Joan d'Algars la població de Batea hi acudeix en romiatge el 24 de juny, a través del camí del barranc de Sant Joan.

El més important dels valors simbòlics i identitaris que conté aquesta unitat són els paisatges picassians que formen el nucli urbà d'Horta de Sant Joan i els seus voltants, i que el pintor va reflectir en alguns dels seus quadres. L'obra de Picasso va donar a conèixer el poble arreu del món.

Un altre valor que cal destacar està relacionat amb el fet que aquesta unitat és un territori de frontera administrativa que es remunta a l'establiment dels ordes del Temple i de l'Hospital. Al segle XII, el límit s'estabilitzà al riu d'Algars entre el territori de Miravet, dels templers (establert el 1153), i el d'Alcanyís, de l'orde de Calatrava (establert el 1157 i ampliat amb la conquesta de tota la ribera del Matarranya entre 1168 i 1169). Així doncs, Horta de Sant Joan i el seu territori (1192) i Algars (1181) foren donats a poblar als templers. Des de la proclamació dels *Costums* de Miravet, el 1318, el riu d'Algars esdevingué igualment el límit entre el territori de dret barceloní i el de dret aragonès. Sota el domini templer, el 1296 es van redactar els *Costums d'Orta*, que contenia la legislació local d'Horta de Sant Joan i el seu terme, format en aquells moments pels actuals municipis de Bot, Caseres, Arnes i Prat de Comte. El rei Jaume I (1208-1276) va ser al castell d'Horta i en va deixar constància en el seu *Llibre dels feits*. El 1317, suprimí l'orde del Temple, els seus béns van passar a mans de l'orde militar dels hospitalers, i la Comanda d'Orta va quedar sota la jurisdicció de la Castellania d'Amposta, fins que va ser extingida el 1851.

Un altre paisatge que s'ha identificat amb valor simbòlic i identitari és la serra dels Pesells, en formar part de l'entorn més immediat del nucli d'Horta de Sant Joan, just al nord de la població.

Els paisatges de la vinya, localitzats sobretot als fons dels barrancs que descendeixen des del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, a l'extrem nord de la unitat entorn de Pinyeres, i al sud, entorn d'Horta de Sant Joan, també s'han identificat com a valor simbòlic i identitari, igual que els conreus d'olivera i ametller de l'entorn d'Horta de Sant Joan i dels fons dels barrancs del sector comprès entre Caseres i Pinyeres, amb l'afegit de la floració de l'ametller, cap als mesos de febrer i març.

Els paisatges que s'il·luminen amb les postes de sol també són valorats per la població de l'altiplà com a paisatges simbòlics que formen part de la identitat d'aquest territori.

Els valors d'ús social de les riberes de l'Algars es concreten en l'existència de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que creua pel sud de la unitat, entrant pel mig de la serra dels Pesells i la muntanya de Santa Bàrbara fins al límit oest de la unitat, un cop arriba al riu d'Algars. La via verda és visitada anualment per més de vint mil usuaris.

A més, dins el marc de la política turística del Consell Comarcal de la Terra Alta, en els darrers anys s'han impulsat itineraris, tant per fer a peu com amb bicicleta. En el cas de les riberes de l'Algars, se n'han identificat un total de vuit. El més important és el que creua bona part de la unitat de sud a nord, des d'Arnes fins a Caseres, seguint la ribera del riu d'Algars. Altres itineraris interessants són el que va d'Horta de Sant Joan a Arnes per la zona dels Viarnets, o el que va de Bot a Caseres creuant la serra dels Pesells. La resta són fragments petits d'itineraris que van més enllà de la unitat.

També són interessants els equipaments que permeten conèixer millor l'entorn paisatgístic de les riberes de l'Algars. En aquest sentit s'ha identificat l'àrea de lleure de l'ermita de Santa Madrona i el punt d'informació el Molí d'Oli, a Arnes, i l'Ecomuseu i el Centre Picasso, a Horta de Sant Joan.

Pel que fa als valors productius de les riberes de l'Algars, estan sobretot relacionats amb l'activitat turística que se sustenta en bona mesura en el gaudi dels actuals paisatges rurals que caracteritzen aquesta unitat o bé amb l'obra de Picasso. A Arnes i Horta de Sant Joan hi ha una important oferta d'allotjament turístic, i entre els dos municipis tenen unes vuit-centes places entre hotels, cases rurals i un càmping.

Un altre paisatge amb valor productiu és el de la vinya i la seva vinculació amb la Denominació d'Origen Terra Alta. Igual que en el conjunt de la comarca, des del sector vitivinícola s'està treballant per integrar el paisatge característic de la Terra Alta en l'elaboració d'uns vins de qualitat. És a dir, es pretén associar el vi amb el paisatge de manera que la qualitat del paisatge sigui un valor afegit al vi que es produeix.

Altres paisatges que representen valor productiu, tot i que insuficientment valorat, encara, són el conjunt de paisatges agrofores-

tals que, a banda de tenir un paper clau en l'atracció i la fixació de turisme rural, estan vinculats a la Denominació d'Origen Protegida Oli de Terra Alta.

Els valors productius dels paisatges urbans són evidents en el cas dels nuclis d'Horta de Sant Joan i Arnes, ja que tots dos tenen un atractiu pel seu patrimoni arquitectònic reconegut en el catàleg dels BCIN. En el cas d'Horta de Sant Joan, s'hi ha d'afegir a més, l'atractiu dels paisatges urbans que es vinculen a les estades de Picasso en aquesta localitat.

Amb relació als valors estètics de les riberes de l'Algars, aquests valors estan reconeguts en el conjunt del mosaic agroforestal. La disposició de les feixes de pedra seca que contenen diversos conreus, els cicles vegetatius dels conreus (especialment els de la vinya i el cereal, així com la florida de l'ametller), la presència dels ambients humits propis de l'entorn del riu d'Algars, la disposició de les bosquines de pi blanc arreu dels vessants, la posició i rellevància dels nuclis urbans i la tranquil·litat i ordre que infon aquest paisatge doten el conjunt d'una gran bellesa estètica reconeguda per la gran quantitat de visitants que rep la zona, especialment el sector sud de la unitat.

Així mateix, la unitat presenta dues singularitats des del punt de vista estètic: per una banda els conreus, sobretot de vinya, en fons de barrancs, que formen veritables rius de vinya; i per l'altra, els mosaics cerealístics d'Arnes, que indiquen a l'observador la proximitat d'aquest territori al Baix Aragó i la influència de la continentalitat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

A l'interior de la unitat s'han identificat tres miradors. Un primer, al castell de Sant Joan d'Algars, des del qual es poden tenir visuals del sector nord de la unitat. Un altre, al castell d'Almudèfer, que permet contemplar els paisatges del sector central, a l'entorn del nucli urbà de Caseres. I finalment, el que està situat al terrat de l'Ecomuseu d'Horta de Sant Joan, a l'interior del nucli urbà, que, a més d'oferir unes magnífiques vistes sobre el Port, permet contemplar els plans situats al sector sud de la unitat, des del mateix nucli fins a Arnes i més enllà.

Amb relació als itineraris motoritzats, hi ha tres carreteres que recorren la unitat d'est a oest per tres punts diferents. Al nord, hi ha la C-221 que, des de l'altiplà de la Terra Alta a l'alçada de Batea, descendeix per un dels fondos que caracteritzen el paisatge d'aquest sector de la unitat. Un cop s'arriba al riu d'Algars, i per una pista forestal, es pot accedir a l'antic nucli urbà de Pinyeres. Al centre de la unitat, al sector del tossal de Mudèfer, l'N-420 descendeix cap a l'Algars passant per Caseres. Al sud, hi ha les carreteres T-334 i T-330, que permeten accedir a Horta de Sant Joan des de les unitats altiplà de la Terra Alta o des de les serres de Pàndols-Cavalls, respectivament, i, des d'aquí, continuar pels plans d'Horta fins a arribar a Arnes. En aquest darrer tram es travessen uns plans on encara es manté el mosaic propi de la trilogia mediterrània del blat,

Camí que va d'Arnes al Port. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

la vinya i l'olivera, amb els contraforts continentals del Port que acompanyen el recorregut. Finalment, s'ha identificat un recorregut que permet anar d'Horta de Sant Joan a Caseres per la TV-3341 i per un camí, tot resseguint les terrasses fluvials i la ribera del riu d'Algars, enmig de conreus de vinya i algunes hortes, i passant per les restes de l'antic nucli habitat i castell d'Almudèfer.

Els itineraris no motoritzats identificats formen part de dos recorreguts de molt més abast que el de la unitat mateixa i que tenen un reconeixement i un ús importants. Es tracta, per una banda, de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que avança per l'antiga via del tren que conduïa des de Tortosa fins al Baix Aragó, passant per l'interior del Baix Ebre i creuant la Terra Alta pel sector sud. El tram que travessa la unitat ho fa pel sud, entrant des de l'altiplà de la Terra Alta amb el límit amb la serra de Pàndols. És possible contemplar els paisatges dels mosaics agroforestals de la vinya, l'olivera i el cereal dels plans d'Horta, així com fragments de la ribera del riu d'Algars. També són interessants els paisatges construïts que formen les antigues estacions de ferrocarril d'Horta i Arnes, ara en un estat d'abandonament i deteriorament progressiu.

Per altra banda, just pel límit nord de la unitat, prop del nucli deshabitats de Pinyeres, hi passa el camí de Sant Jaume de l'Ebre, que seguien el pelegrins procedents dels països riberecs de la Mediterrània en arribar als ports de la Corona catalanoaragonesa situats a les Terres de l'Ebre, per tal de fer via cap a Santiago de Compostel·la.

Possible evolució del paisatge

L'evolució futura del paisatge del conjunt del mosaic agroforestal anirà molt lligada al futur del sector agrari. Fins ara s'ha pogut constatar que a mesura que va desapareixent la pagesia, augmenta la superfície de conreus abandonats, tot i que en els darrers deu o quinze anys a les riberes de l'Algars també s'ha produït un procés de noves rompudes que ha mantingut el paisatge agroforestal

en una certa estabilitat, per bé que amb peces més grans. Sembla que la tendència per als propers anys serà la mateixa, i es mantindran conreades només les terres més bones i productives, on es podria produir alguna nova rompuda. A més, es probable que es tendeixi a una homogeneïtzació dels tipus de cultius a partir de la vinya i la fruita dolça, i a l'abandonament dels sectors de conreu més marginals des del punt de vista del pendent o l'accessibilitat. Això podrà comportar un augment de la superfície forestal al llarg dels vessants de les dues serres principals, el tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, i una pèrdua de les discontinuïtats entre aquestes masses, amb la qual cosa augmentaria el risc d'incendi forestal.

Els nuclis urbans no és previst que tinguin grans creixements, amb la qual cosa es preveu que es mantingui el paisatge urbà actual, caracteritzat per uns nuclis petits i compactes. La tendència sembla indicar que les polítiques públiques en matèria urbanística aniran encaminades, especialment en el cas d'Horta de Sant Joan i Arnes, cap a la rehabilitació i la revaloració del patrimoni arquitectònic existent, amb actuacions orientades cap a la millora del paisatge urbà.

D'altra banda, les polítiques que fomenten el turisme rural, engegades des de fa uns anys pels ajuntaments d'Arnes i Horta de Sant Joan, estan començant a donar fruit, amb l'obertura i la consolidació d'establiments com cases de pagès o hotels rurals, com és el cas del Vilar Rural d'Arnes. En aquest sentit, l'oferta turística d'aquest sector es basa en el recurs paisatgístic associat tant al Parc Natural del Port com als mosaics agroforestals de secà.

Avaluació del paisatge

Dèbilitats

- Algunes de les rompudes forestals per plantar nous conreus de vinya o fruita dolça representen impactes localitzats sobre el paisatge, atès que comporten desmunts en vessants i no sempre respecten l'estructura parcel·l·ària preexistent.
- Els canvis de conreu han transformat alguns paisatges agraris tradicionals de la trilogia del secà mediterrani (vinya, olivera i cereal) en monoconreus de vinya que a vegades no han mantingut l'estructura paisatgística preexistent.

Amenaces

- L'abandonament dels conreus a causa de l'envelliment de la població agrària fa preveure que es transformi progressivament el característic paisatge agroforestal i que tendeixi cap a un mosaic amb peces cada cop més grans de vegetació natural. Aquest fet pot provocar un augment del risc d'incendi forestal, per la constitució de masses forestals cada cop més contínues.

Fortaleses

- La sensibilitat paisatgística de bona part de la població, sobretot als nuclis del sud de la unitat, Arnes i Horta de Sant Joan, juntament amb les polítiques de revaloració del paisatge, prin-

334

La vinya és el conreu dominant d'aquest paisatge, especialment al sector nord de la unitat. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

cialment per la via de l'activitat turística, fa que les dinàmiques progressives de transformació del paisatge siguin mínimes i integrades en el paisatge existent.

- L'existència d'un llegat artístic al voltant de la figura de Picasso i la seva vinculació amb els paisatges d'Horta de Sant Joan i la seva gent fa que els paisatges del sud de la unitat presentin uns valors simbòlics de primer ordre.
- El manteniment d'un mosaic agroforestal representatiu de la trilogia del secà mediterrani, definit per vinya, olivera, cereal i també per ametllers i bosquines de pi blanc, i estructurat a partir d'un ric i divers patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca, com els marges, les cabanes o les sínies, atorga al paisatge una gran singularitat.
- Des del punt de vista social, el paisatge de les riberes de l'Algars té cada vegada més arrelament en el sentiment col·lectiu de les poblacions, sobretot a l'entorn d'Horta de Sant Joan i Arnes. En aquest sentit, és positiva l'existència de col·lectius que fan una reivindicació del territori i del paisatge difonent-ne els valors.
- L'abundant i divers patrimoni històric i arquitectònic inclòs dins el catàleg dels BCIN, sobretot a l'interior dels nuclis urbans d'Horta de Sant Joan i Arnes, però també a l'espai rural, com

els castells de Sant Joan d'Algars i d'Almudéfer o el poble de Pinyeres i la seva església, és un element que contribueix a millorar la qualitat de vida dels ciutadans i a la vegada que possibilita l'aprofitament turístic d'aquests recursos.

- L'existència de la via verda, que passa pel sud de la unitat, possibilita l'accessibilitat al paisatge, alhora que s'extreu un rendiment econòmic a partir del turisme que s'hi vincula.

Oportunitats

- El ric i divers patrimoni històric i arquitectònic, el mosaic agroforestal característic del secà mediterrani o els paisatges picassians són paisatges que cada cop tindran més reconeixement i més projecció social fora de l'àmbit territorial, amb la qual cosa es podran anar potenciant aquests elements per mitjà de les activitats turístiques o de comercialització dels productes agroalimentaris, i se'n garantirà a la vegada la preservació.
- La vinya és el conreu dominant, especialment al sector nord de la unitat, i tot i estar sotmesa a les dinàmiques de la política agrària i de l'evolució del mercat dels vins, té el recolzament d'una denominació d'origen (DO), que li permet establir estratègies pròpies de comercialització. També gaudeix d'una

denominació d'origen protegida per a la producció d'oli d'oliva. Aquests fets poden afavorir el manteniment dels actuals conreus de vinya i olivera a les riberes de l'Algars.

- El mercat català pot donar sortida a aquestes produccions de qualitat certificada, així com a altres produccions agràries ecològiques, en diferents tipus de cultiu o productes agraris, com la mel d'Arnes.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 4.1

Un paisatge de mosaic agroforestal i amb ambients propis dels sistemes fluvials, ben conservat i representatiu del paisatge rural de mosaic, propi de la trilogia del secà mediterrani (vinya, oliveres i cereal)

Les riberes de l'Algars mantenen un dels darrers paisatges del mosaic agroforestal propi de la trilogia mediterrània. Malgrat la proliferació de les noves plantacions de vinya que han simplificat el mosaic, encara és possible contemplar en bona part de la unitat, sobretot en el sector sud, mostres ben conservades d'aquest tipus de paisatge. Aquests conreus estan formats per cereals, vinyes i oliveres, i els trobem acompanyats d'ametllers, alternats amb bosquines de pi blanc, distribuïts en unitats molt parcel·lades i configurades mitjançant marges de pedra seca. Al centre i nord de la unitat, apareixen els conreus, sobretot de vinya, en fondos, que constitueixen un paisatge singular.

Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus i bosquines per tal de garantir la representativitat i singularitat d'aquest tipus de paisatge, a la vegada que s'assegura la viabilitat del mosaic com a àrea rica en biodiversitat i de transició paisatgística entre la depressió de l'Ebre i el Port.

La unitat conté també elements molt interessants del patrimoni arquitectònic, com són el poble deshabitat de Pinyeres i els castells de Sant Joan d'Algars i Almudèfer, que caldria restaurar i donar rellevància en el paisatge, ja que ajuden a interpretar-lo correctament.

La presència del riu d'Algars atorga al paisatge més elements de diversitat, a la vegada que actua de connector biològic entre els sistemes de muntanya del Port i els secans del Baix Aragó.

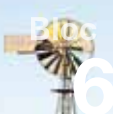
Criteris

- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiu i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.

- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions de vinya, a la vegada que s'afavoreix el manteniment de conreus d'oliveres i ametllers en els límits del bancal.
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Aprofundir en el coneixement del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca.
- Vetllar per la correcta integració dels nous equipaments agraris que es construeixin en l'entorn rural.
- Minimitzar els efectes dels parcs eòlics sobre els fons escènics que formen les serres de la unitat.
- Gestionar integralment i adequadament la conca del riu d'Algars per tal de millorar-ne l'estat ecològic i l'aportació a la diversitat paisatgística.

Accions

- Desenvolupar un projecte de preservació del paisatge del mosaic agroforestal a través de la formulació d'un reglament de moviments de terres, abancalaments i altres actuacions en el territori de la DO Terra Alta.
- Desenvolupar plans de gestió i ordenació de les masses forestals, especialment d'aquelles que presentin una major continuïtat (tossal de Mudèfer i serra dels Pesells), i d'aquelles que formen part del connector ecològic, per tal de millorar-ne l'estructura forestal i reduir el risc d'incendis forestals.
- Establir un protocol arquitectònic per a la correcta integració de les edificacions i instal·lacions en espais oberts, per tal de regular, ordenar i integrar-les en el paisatge rural tradicional.
- Dur a terme un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de les riberes de l'Algars per tal de garantir-ne la conservació i poder posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic.
- Elaborar un projecte de restauració integral de l'antic nucli urbà de Pinyeres i dels castells de Sant Joan d'Algars i Almudèfer.
- Consolidar i millorar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, els miradors del paisatge del castell de Sant Joan d'Algars i del castell d'Almudèfer, i senyalitzar els recorreguts d'interès o els itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) (Batea)-riu d'Algars-Pinyeres
 - b) (Bot)-Horta de Sant Joan-Arnes
 - c) Horta de Sant Joan-Caseres
- Estudiar la creació d'una figura de gestió conjunta entre entitats públiques i privades del riu d'Algars, a fi de garantir el manteniment de l'espai agrícola, de millorar-lo paisatgísticament i d'integrar els diversos valors del paisatge en els productes agrícoles.

OQP 4.2

Uns paisatges picassians dels voltants d'Horta de Sant Joan preservats de qualsevol intervenció agressiva

La vinculació de Pablo Picasso amb Horta de Sant Joan, el seu territori i la seva gent, va quedar palesa amb la plasmació d'aquests paisatges en diversos quadres seus. La seva obra ha servit amb el temps per donar a conèixer, fins i tot a escala mundial, els paisatges d'Horta de Sant Joan i els seus voltants. Caldria emprendre una política de preservació i revaloració d'aquests paisatges que evités qualsevol intervenció agressiva que els desdibuixi.

Criteris

- Preservar els llocs i les visuals que van quedar plasmats en els quadres de Picasso.
- Evitar la incorporació al paisatge rural d'elements no vinculats a l'ús agrícola i de mida excessiva.
- Preservar el caràcter compacte del nucli d'Horta de Sant Joan i vetllar perquè a l'interior les obres de rehabilitació es facin sense trencar l'estètica del conjunt del nucli antic.

Accions

- Realitzar un estudi de detall que vinculi art, identitat i paisatge a l'entorn de l'obra que Picasso va pintar a Horta i garantir normativament la protecció dels paisatges picassians.
- Desenvolupar una campanya de promoció dels paisatges picassians per tal de generar un atractiu turístic potent.

336

OQP 4.3

Uns nuclis urbans amb un patrimoni històric i arquitectònic ric i divers, protegit, restaurat i valorat

Els tres nuclis urbans de la unitat, Caseres, Horta de Sant Joan i Arnes, especialment aquests dos darrers, es caracteritzen per tenir uns conjunts patrimonials arquitectònics remarcables, fet que ha comportat la seva inclusió global en el BCIN. Aquests elements contenen valors històrics, estètics i simbòlics, sobre els quals caldria una estratègia de gestió integral per restaurar-los i valoritzar-los.

Criteris

- Conservar i, si escau, restaurar, els elements patrimonials inclosos en el catàleg del BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Protegir els entorns de cadascun dels elements patrimonials per tal d'evitar que una actuació desvirtuï el context al qual pertanyen.
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar que els nous creixements desvirtuïn l'essència de nuclis rurals ben conservats i integrats en el paisatge.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Realitzar plans de conservació i, si escau, restaurar els elements patrimonials de cadascun dels nuclis urbans de les riberes de l'Algars i de la rodalia corresponent.
- Realitzar un pla integral de valoració i difusió dels elements patrimonials dels nuclis urbans de les riberes de l'Algars.

5. Serres de Pàndols-Cavalls

Comarca:

Ribera d'Ebre i Terra Alta.

Superfície:

8.673,3 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Benissanet, Bot, Corbera d'Ebre, Gandesa, Horta de Sant Joan, Miravet, Móra d'Ebre, Prat de Comte, el Pinell de Brai i la Fatarella.

338

Vista de la serra de Cavalls des del mirador de la cota 705, a la serra de Pàndols. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu abrupte i altituds moderades però amb unes morfologies singulars, com els cims de la muntanya de Santa Bàrbara (749 m), la mola dels Buscarrons (605 m) i el puig Cavaller (707 m).
- Horitzó persistent de la unitat serres de Pàndols-Cavalls, visible des de gran part de la Terra Alta, i de Montsagre d'Horta i Paüls al Port, que donen un perfil harmònic, entre valls, abans d'arribar a les cotes més altes de la unitat veïna (el Port).
- Predomini del paisatge forestal i arbusti amb pinedes acompanyades de les brolles calcícoles de romaní, bruc d'hivern i bufalagues tintòries, que s'alternen amb algunes clapes de garriga.
- El riu Canaletes és un dels únics rius d'aquestes serres per on baixa aigua tot l'any i forma tota una sèrie de paisatges espectaculars en relació amb l'aigua.
- El nucli urbà de Prat de Comte, la seva vall conreada i els horitzons que s'hi perceben són atractius turístics.

Mirador

— Itinerari motoritzat

15 T-333, C-230b, del Pinell de Brai a Prat de Comte

16 C-43, de l'Ebre a Gandesa

27 Camí de la Fonteta a Prat de Comte

28 TV-3301, T-330, de Bot a Prat de Comte

— Itinerari no motoritzat

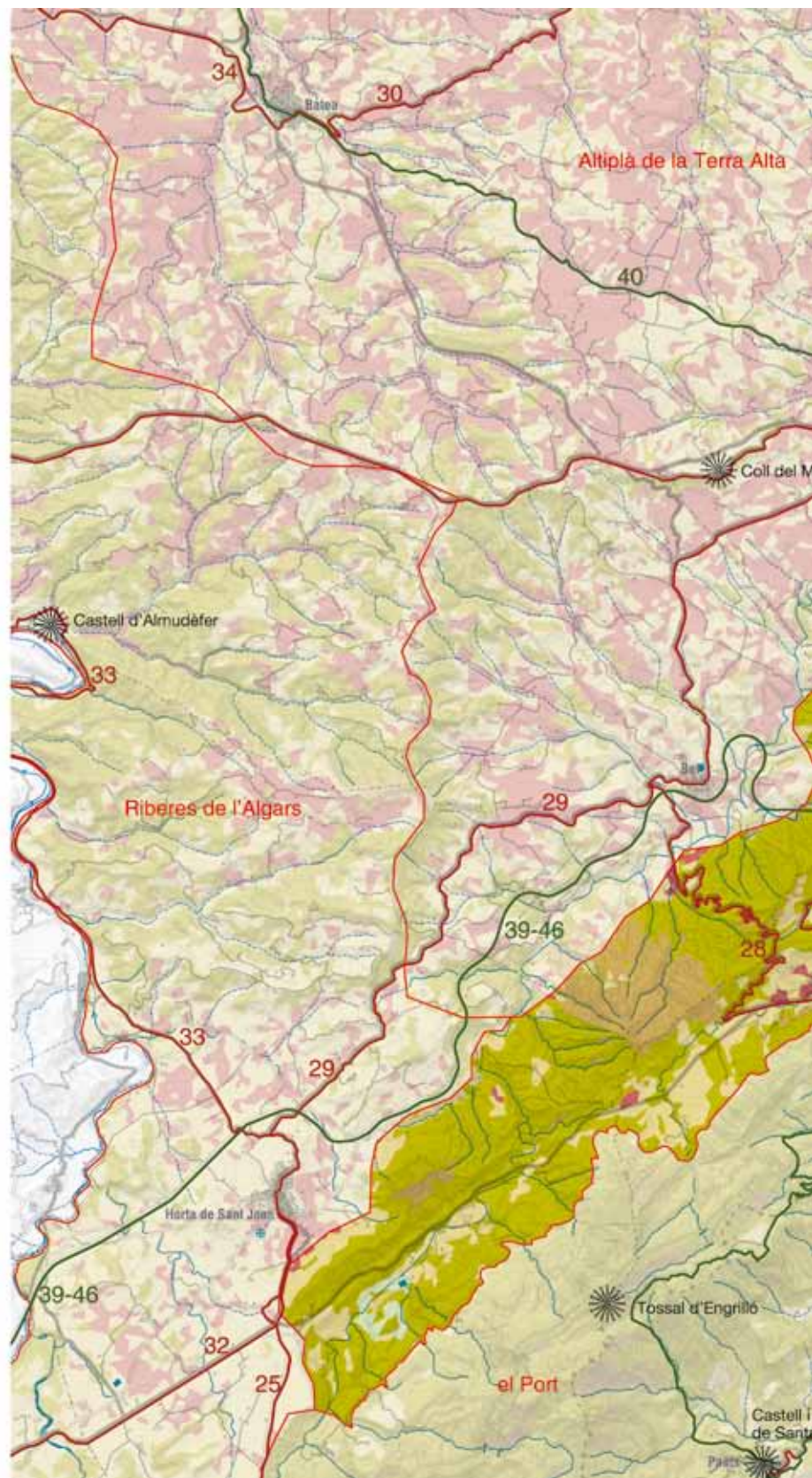
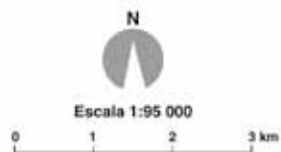
39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre

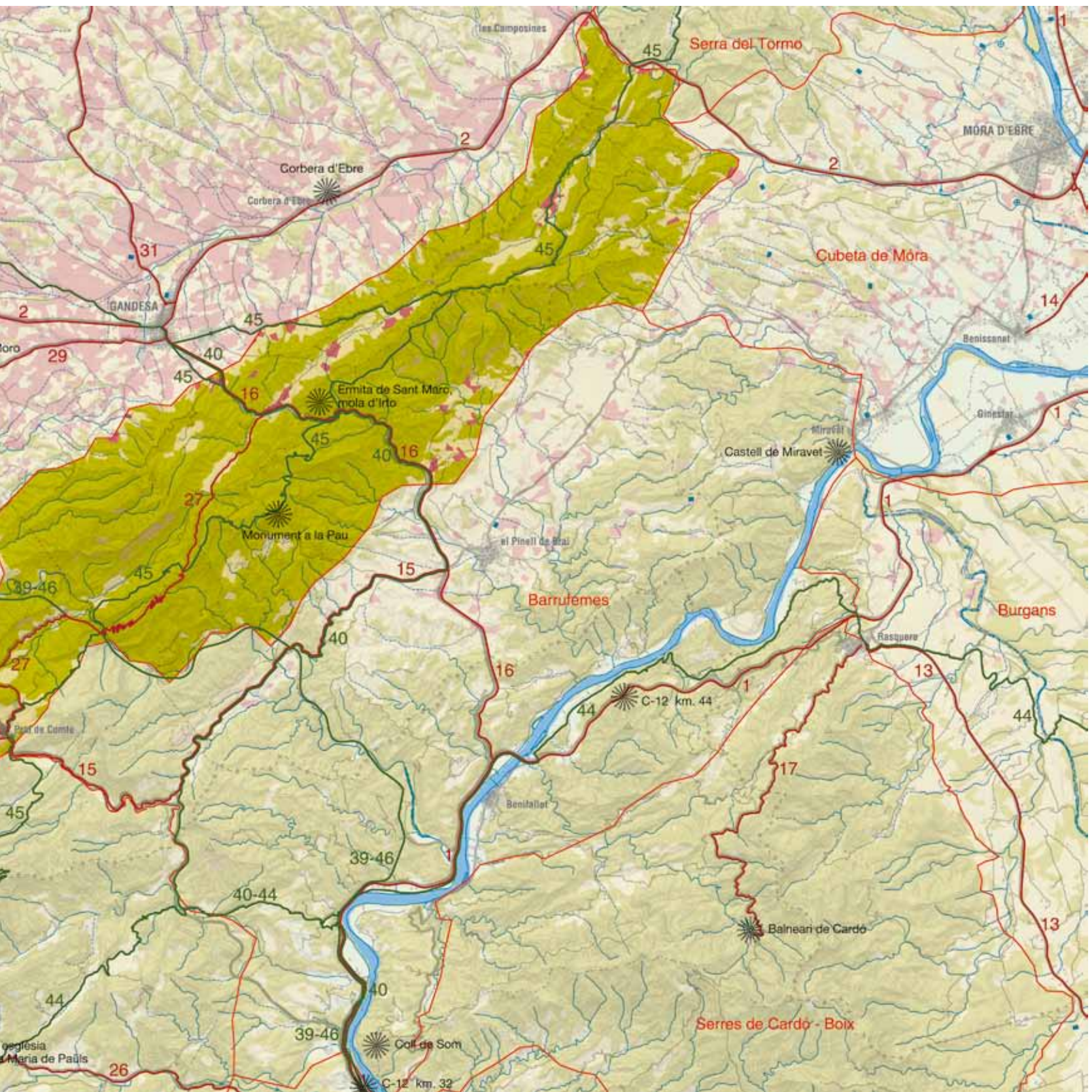
40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre

45 GR-171

46 GR-99

340

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge de la unitat serres de Pàndols-Cavalls es caracteritza per les seves formes geològiques, les quals han generat unes prolongacions de direcció nord-oest fins al sud-oest. Es pot considerar un apèndix del massís del Port, del qual el separen el riu Canaletes i el barranc del Salt, que generen una vall aprofitada agrícolament.

Les serres de Pàndols i de Cavalls tanquen pel sud-oest la cubeta de Móra i posen en contacte les serres prelitorals amb les petites elevacions muntanyoses que clouen la depressió de l'Ebre, com seria el cas de la seva connexió amb la Serra d'Almos pel Pas de l'Ase. Aquestes serres van sorgir com a conseqüència de l'efecte d'una gran falla i presenten un relleu abrupte i esquerp, amb una litologia predominant calcària, que ha determinat la formació de nombroses formes càrstiques, com coves, avenços, etc.

Entre les entitats orogràfiques que cal destacar dintre d'aquest espai, hi ha el puig Cavaller (707 m), a la serra de Pàndols, i la punta Rodona (659 m), a la serra de Cavalls. A l'extrem sud-oest de la unitat hi ha la muntanya de Santa Bàrbara (749 m), antigament coneguda com tossal d'Horta, que no destaca per la seva altura sinó pels plegaments de materials conglomerats que donen lloc a unes formes molt peculiars.

342

La geomorfologia característica d'aquesta unitat la determinen els principals corrents d'aigua de les serres de Pàndols i de Cavalls, que són el Canaletes, el riu de la Fonteta i el riu Sec, que recorre la zona nord del territori. Aquest últim, afluent de l'Ebre, neix a les crestes dels Volendins, aproximadament a una cota de 675 m. El riu Guardiola neix a la serra d'Entrebarrancs i és un afluent del riu Gadesa, el qual ho és al mateix temps del Canaletes.

El riu Canaletes, que neix a la serra de Pàndols, és un dels cursos fluvials més apreciats pel seu valor estètic. Observatori del Paisatge

La conca de Canaletes creua el territori de nord a sud fins que arriba a la zona dels Volendins, on canvia la direcció cap al sud-est. El territori està marcat per nombrosos barrancs, el més important dels quals és el barranc de la Torre i les aigües del qual van a parar al riu Sec.

Les dues valls més importants de la zona són la vall de Carruves i la vall del Frare, que han estat aprofitades per a usos agrícoles.

La unitat serres de Pàndols-Cavalls presenta unes característiques climàtiques mediterrànies. Tot i això, l'altitud, la distància al mar i l'orientació fan matisar aquesta classificació. Les temperatures són mediterrànies amb influències continentals. El Port, pel fet de ser just a l'extrem nord, protegeix les serres de les influències moderadores de la Mediterrània. Les temperatures mitjanes anuals se situen al voltant dels 14 °C i disminueixen amb l'altitud.

El relleu és un altre dels factors que influeix en la quantitat de pluja. A les proximitats dels vessants alts del Port hi ha més precipitacions. En general, aquestes serres resten seques excepte quan reben la influència de les llevantades, pluges provinents de l'est. Així, el règim pluviomètric es caracteritza per un estiu marcadament poc plujós i sec, i una tardor amb precipitacions que poden arribar a ser molt abundants en poques hores.

El substrat calcari i la climatologia han condicionat fortament les característiques del paisatge vegetal. Els sòls són molt prims o inexistent i només en certes fondalades s'acumula un gruix de sòl suficient per permetre-hi l'establiment de conreus. La vegetació que hi predomina és l'arbustiva i, en concret, les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*). Molt localment, es pot trobar alguna obaga humida de pinassa (*Pinus nigra*). En la major part del territori, les pinedes van acompanyades de les brolles calcícoles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), de bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i de bufalagues tintòries (*Thymelaea tinctoria*), que s'alternen amb algunes clapes de garriga.

Els boscos climàtics, com l'alzinar litoral i el carrascar, pràcticament han desaparegut, per la qual cosa només hi ha un bosc mixt d'alzines (*Quercus ilex*) i pins ubicat a l'extrem sud-est de la unitat, que cobreix només l'1,6% del territori.

Evolució històrica del paisatge

Aquesta zona ha estat històricament molt poc poblada, amb un predomini dels elements naturals per sobre dels elements culturals. No obstant això, hi han esdevingut tota una sèrie de fets que atorguen a aquestes serres un paisatge de la memòria, com la batalla de l'Ebre de l'any 1938.

Tot i l'actual poca població que presenta la unitat, els assentaments s'han produït des de ben antic. En aquestes serres i, en concret, a la muntanya de Santa Bàrbara, s'hi han trobat restes de sílex i de ceràmiques. També s'intueixen restes ibèriques a la mola d'Irto, al terme de Gadesa. A més, al convent de Sant Salvador hi ha restes que evidencien la presència romana.

Convent de Sant Salvador d'Horta, amb la muntanya de Santa Bàrbara al fons, a Horta de Sant Joan. Observatori del Paisatge

Aquesta unitat està molt vinculada a la unitat veïna del Port. Hi ha diversos textos àrabs de mitjan segle x que ja parlen d'extracció de fusta de boix i de pi d'aquestes zones per construir vaixells. Probablement, la fusta bona que s'extreia venia de les parts més altes de fora la unitat, però amb aquest esment es reflecteix la importància que van tenir els boscos de la zona des del segle x fins al xx per a l'extracció de fusta i altres aprofitaments.

Durant l'època islàmica es van erigir el castell d'Orta i el de Bene (a les roques de Benet), a l'extrem sud, i el de Miravet, al nord, tots pertanyents a Tortosa. A partir del segle xii i fins al segle xvi, el territori adjacent a la unitat es començà a repoblar. En aquesta zona la població es distribuïa principalment en masos. Així mateix, durant aquests segles s'ampliaren les zones agrícoles i ramaderes. Dels segles xv al xviii se sap que començaren a entrar productes provinents d'Amèrica. En aquesta unitat es conreaven moltes espècies, per exemple, safrà. El safrà d'Horta era considerat entre els de més bona qualitat d'Europa. Altres conreus que s'hi donaven, segons documents de l'Arxiu Històric Municipal d'Horta, eren cereals i olivera. Això ho demostra el fet que al final del segle xviii Horta disposava de tres molins de farina, trulls i basses d'oli.

L'únic nucli urbà de la unitat, Prat de Comte, té el seu origen en el repoblament que van fer els templers durant el període de reconquesta dels cristians en terres de domini àrab. Es va formar després de la restauració cristiana, a l'edat mitjana. L'any 1148 el comte Ramon Berenguer assignà a aquesta rodalia indret de cacera. A les seves rodalies i a les d'Horta de Sant Joan és on, des del segle xv fins a l'actualitat, la presència de conreus ha estat més elevada, si bé es va anar reduint a partir de l'inici del segle xx.

Al segle xix s'assolí el màxim demogràfic en aquesta zona, tot i no arribar mai el procés d'industrialització. Fou l'època en què la població es distribuï de manera més disseminada en masos. Això significa que fou un moment en què augmentà el nombre de terres de conreu en detriment del bosc. Durant aquest segle també es van produir les desamortitzacions de Mendizábal i Madoz, per les quals els béns municipals van tornar a adquirir la condició de béns lliures, és a dir, vendibles. Tot i això, en aquesta unitat l'estructura de la propietat no va canviar gaire, i els conflictes de propietat, gestió i explotació sovintejaven més a les parts més elevades del Port, com a Refalgarí i la mola de Catí. Durant aquest segle hi va haver moltes pastures i es creu que la fil·loxera no influí decisivament en

344

Camp d'oliveres al fons del barranc de la Teuleria. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

l'economia dels pagesos a l'extrem sud de la unitat, perquè hi predominaven els prats, el pinar i l'olivera. En canvi, a l'extrem nord, aquesta malaltia de la vinya va arribar just entrant el segle xx, va arrasar els conreus i va provocar el desplaçament de la població de la zona (Prades, 2002).

Al segle xx l'extracció de fusta començà a perdre pes i pràcticament s'abandonà a mitjan segle. Amb la política forestal duta a terme pels ajuntaments de la zona als anys seixanta es va tornar a explotar la fusta mitjançant la compra prèvia dels enclavaments forestals. Això va ocasionar l'abandonament de la majoria dels masos. Les primeres dades que es tenen de l'únic nucli de població de la unitat són de començament del segle xviii, concretament del 1717, quan Prat de Comte tenia un cens de 85 habitants. Aquesta població començà a augmentar progressivament fins a arribar a un màxim de 896 habitants el 1900. A partir d'aquesta data, el despoblament de la zona ha estat continu, i la població ha descendit fins als 193 habitants de l'any 2007. Això indica que el punt d'inflexió del paisatge de la zona començà al final del segle xix, quan la població que aprofitava els recursos de la serra (fusta, caça, ramaderia i conreus) va començar a disminuir, i, al llarg del segle xx, el despoblament s'agreujà amb la guerra i amb la gelada del 1956. Hi va haver un fort èxode d'habitants cap a altres parts del territori, fet que va suposar un abandó gradual dels conreus d'olivera, sobretot en les zones més inaccessibles.

Un altre fenomen, transversal a través del temps, que ha adquirit una gran importància en relació amb el paisatge són els incendis forestals. En aquestes contrades, es coneixen des del segle xiv quan, d'una manera més rudimentària que l'actual, s'apagava el foc en pocs dies. Aquest fet assenyala la poca virulència i importància que adquirien els focs en aquell període, quan el paisatge es caracteritzava per la presència de mosaics agroforestals. Entrat el segle xix, el bosc estava en retrocés davant dels conreus i les pastures. En el segle xx, i més concretament des dels anys seixanta, amb el gran abandonament del món agrari en zones amb pendent elevada, els incendis forestals augmentaren en nombre i importància com a conseqüència de la massa boscosa contínua. Un dels focs més grans va afectar en concret la serra de Cavalls i va cremar més de 1.400 ha repartides entre els termes municipals del Pinell de Brai, Miravet i Benissanet.

Finalment, dos fets més que han marcat aquest espai van ser la batalla de l'Ebre, el 1938, que ha passat a la història com un dels episodis més rellevants de la Guerra Civil espanyola, i l'arribada del tren de la vall de Zafán, l'any 1939. El tren es va fer arribar primer a Bot per tal de traslladar-hi les tropes franquistes. Quan va finalitzar la guerra, es va fer arribar el traçat a Tortosa fent-lo passar pel bell mig d'aquesta unitat, seguint la vall del riu Canaletes i passant pel santuari de la Fontcalda.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de les serres de Pàndols-Cavalls es caracteritza per un relleu agrest de serres calcàries a l'extrem nord i conglomerats al sud modelats en moles i cingleres. La disposició del relleu ha condicionat que els espais aptes per al conreu siguin escassos i limitats al fons de vall o prop dels nuclis d'Horta de Sant Joan, Prat de Comte i el Pinell de Brai i sempre en pendents inferiors al 30%. També cal destacar les zones conreades que hi ha a les terrasses del riu Canaletes, a la vall del Frare, la vall de Carruves i al barranc de la Torre.

El paisatge de la zona està estretament relacionat amb les dinàmiques pròpies de les muntanyes mediterrànies, caracteritzades pel despoblament dels masos, i de l'únic nucli urbà de la unitat (Prat de Comte, el nucli més petit de la Terra Alta) i per l'abandonament d'activitats agràries en els indrets on el sòl és menys fèrtil o menys accessible. En aquest espai agrícola, l'olivera i els fruiters de secà són els conreus més estesos. Altres usos, com conreus de cereals, vinyes i horta, ocupen superfícies molt poc significatives. Tot i que l'agricultura no té gaire pes en aquest paisatge, es constata que aquestes explotacions es troben en mans d'un sector de població d'edat avançada, que sovint no té un relleu generacional que permeti tirar endavant l'explotació en el futur i, per tant, que asseguri la conservació del paisatge.

Així, l'increment de la massa forestal en detriment del sòl agrícola condiona que els paisatges naturals predominin al llarg de tota la unitat i donin caràcter a l'espai, ja que ocupen grans extensions i configuren masses contínues que converteixen el foc en el principal impacte ambiental, amb una expansió, una extensió i una peridicitat més gran. Alhora, el tipus de bosc que es genera és més piròfit, amb una gran massa de potencial combustible i, per tant, mentre el bosc no sigui madur, el risc d'incendi seguirà sent alt.

La serra de Pàndols es troba separada de la de Cavalls per la carretera C-43. Tot i haver-se considerat com un espai homogeni,

L'avenç de la massa forestal en espais anteriorment conreats contribueix a l'augment del risc d'incendi i a la pèrdua d'elements amb valor històric, com els murs de pedra seca. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

en general, s'hi diferencien dues parts. Des de la serra d'Horta fins a la de Pàndols, hi predominen els materials conglomerats i el relleu es més abrupte amb cingles i penyals. Encara hi és present la vegetació més rica del Port, i s'hi pot trobar algun alzinar. Pel que fa a la part de Cavalls i a causa d'un gran incendi que en va cremar gairebé tota la superfície, les pinedes han desaparegut i han deixat pas a les brolles de romaní i a les timonedes. En efecte, a l'estiu del 2009 es va declarar un incendi que va afectar la zona sud de la unitat, entre Horta de Sant Joan i Prat de Comte. Va calcinar 1.140 ha, 587 de les quals es trobaven dins el Parc Natural del Port. La majoria d'arbres cremats eren pins blancs, amb gran capacitat de regeneració, cosa que ha de facilitar la recuperació d'aquest paisatge.

Tota aquesta unitat presenta uns relleus força prominents, que la fan molt visible des de bona part de les Terres de l'Ebre, cosa que implica que qualsevol actuació que s'hi realitza també sigui molt visible. Aquesta fragilitat visual s'accentua en les parts més elevades, tant de Pàndols com de Cavalls, així com a la cresta formada per l'eix de l'agulla de Bot, la Falconera i Rocamala.

La qualitat visual paisatgística també es pot veure distorsionada per l'adequació d'algunes vies de comunicació, com la T-330 (de Prat de Comte a Xerta) i la carretera C-43 (del Pinell de Brai a Gandesa) on s'observen signes d'erosió.

Expressió artística del paisatge

Des del punt de vista popular i artístic, la unitat serres de Pàndols-Cavalls ha estat apreciada per la seva orografia privilegiada. Un dels artistes més reconeguts d'àmbit internacional que es va fixar en les formes i colors d'aquest paisatge va ser Pablo Picasso, que va pintar els voltants d'Horta de Sant Joan i, en aquesta unitat, la muntanya de Santa Bàrbara. Un altre dels paisatges de la unitat molt valorat artísticament ha estat el riu Canaletes, sobretot al seu pas pel santuari de la Fontcalda.

En el llibre *A peu per la Terra Alta* de Josep Maria Espinàs (1989), hi ha tota una sèrie d'observacions i consideracions al paisatge de la unitat. En concret, defineix Prat de Comte de la manera següent:

“Prat de Comte sempre ha estat un poble de vida modesta i esforçada, i la gent vivia dels petits horts difícilment inventats entre marges de pedra seca. Això és muntanyós i aspre, i és comprensible que n'hagi marxat molta gent [...]

L'aproximació a Prat de Comte és còmoda, i la visió del poble, abans d'entrar-hi, és suggestiva, perquè sembla petit, no esguerrat per construccions modernes, d'aspecte molt rural. La terra té color de casa, les cases tenen el color de la terra.” (Espinàs, 1989: p. 171-173)

Josep Maria Espinàs també fa una descripció dels entorns i de l'antiga estació de tren de Prat de Comte, així com del pas entre les serres per anar del Pinell de Brai a Gandesa i també de la vall del riu Canaletes:

“Quan ja hem baixat molt, i passem a fregar uns roquissars drets i alts, el camí gira i ens duu al davant d'una construcció estranya. Sorpresa: és una vella estació de tren, molt enrunada, solitària en el paisatge. Una altra imatge del Far-West... L'estació conserva un rètol que diu: “Prat de Comte” [...]”

El riu baixa per una escletxa molt estreta entre dues serres, i el seu llit és ple de roques i gorgs. Tirem una mica més amunt, l'indret és salvatge, molt bonic. L'aigua baixa amb vigor, multiplica camins entre les pedres, salta successius desnivells.” (Espinàs, 1989: p. 180-206)

Pablo Picasso, durant les seves dues visites a Horta de Sant Joan, va pintar tota una sèrie d'obres inspirant-se en les formes d'aquestes serres. Durant la seva primera visita a Horta de Sant Joan ja el van colpir els paisatges de les serres i va pintar obres com *Procesó de dones cap al Convent de Sant Salvador* (1898) on reflecteix l'afluència de gent cap a les falades de la muntanya de Santa Bàrbara en busca del ben conservat convent de Sant Salvador. Entre d'altres, també dibuixa tota una sèrie d'esbossos dels costums, de la muntanya de Santa Bàrbara, dels pinars i de les valls de la unitat.

A part de les obres de Picasso, hi ha altres pintors posteriors com Javier Campo que també s'inspiren en el paisatge d'aquestes serres.

346

Valors en el paisatge

Tot i ser una unitat gairebé deshabitada, les serres de Pàndols-Cavalls són un indret altament valorat pels diversos elements morfològics i formals que contenen.

La presència de gairebé el 85% de la superfície total de la unitat dins el Pla d'espais d'interès natural (PEIN), sota el nom Serres de Pàndols-Cavalls, posa en relleu el pes que els valors naturals i ecològics tenen en aquest paisatge. Aquest espai acull una bona mostra dels sistemes naturals de les terres més baixes i més meridionals de les serralades prelitorals. A més constitueix un espai de transició entre el país de l'alzinar litoral i del carrascar continental i presenta algunes singularitats geològiques especialment remarcables.

A més de formar part de la xarxa d'espais protegits, el 45% de la superfície de la unitat es troba catalogada com a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Destaca de manera especial el riu Canaletes, en el qual es pot trobar un important nombre d'espècies animals i vegetals.

La muntanya de Santa Bàrbara, la mola dels Buscarrons, Rocamala i la Falconera destaquen per ser hàbitats d'interès prioritari comunitari, concretament prats i herbassars. També destaca gran part de la serra de Cavalls, amb prats mediterranis rics en espècies anuals, basòfiles.

A part dels valors naturals i ecològics reconeguts de la zona, l'espai compost per la serra de Bot, la mola dels Buscarrons i el coll d'en Gra, la tossa de Prat de Comte i la serra dels Coralls, i la mola Pasqual i la mola Rasa és un corredor biològic. Aquest corredor enllaça les serres de Pàndols-Cavalls amb el Parc Natural del Port. Ambdós espais constitueixen una mateixa unitat geològica i formen un conjunt d'una enorme extensió i d'un gran interès natural a les terres meridionals.

Des del punt de vista geològic s'hi combinen relleus abruptes amb espectaculars plegaments, resultat de les deformacions produïdes durant els períodes d'orogènia alpina. La seva importància geològica ha fet que hagi estat inclosa dins l'Inventari i catàleg de geòtops i geozones de Catalunya. Concretament, tot el sector de la Fontcalda és inclòs dins la Geozona 315 de Prat de Comte i Fontcalda.

Entre els valors històrics del paisatge d'aquest territori s'ha de fer referència d'una manera especial als escenaris de la batalla de l'Ebre. Encara existeixen restes del patrimoni històric i cultural relacionat amb la Guerra Civil, com són les trinxeres, els amagatalls o altres elements.

Uns altres referents de primer ordre són les coves, com la d'en Colom, ubicada en una zona pròxima a Prat de Comte, on abunden i són altament apreciades pels espeleòlegs. També hi ha quatre oliveres monumentals als voltants d'aquest mateix nucli.

Quant als valors religiosos i simbòlics, cal esmentar les ermites repartides al llarg de tota la unitat. En primer lloc, a la serra de Cavalls, prop del cim de la punta Redona, hi trobem l'ermita de Santa Madrona. Tot seguit, al llarg de la serra de Pàndols hi ha tres ermites, que de nord a sud són: l'ermita de Sant Marc, la de Santa Magdalena i el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda. El santuari està documentat des del segle XIV, quan un grup de frares trinitaris hi van iniciar una comunitat conventual que no va prosperar a causa de l'aïllament del lloc. L'església actual és la tercera que ha existit, és del 1753 i es deu a la iniciativa de mossèn Antoni Soler. És d'estil neoclàssic, d'una sola nau amb volta de canó, petit creuer, cúpula i cimbori. El santuari gaudeix d'una forta devoció entre els habitants de la zona, que anualment hi fan processons des de Gandesa i Prat de Comte.

Al sud de la unitat, just a la muntanya de Santa Bàrbara, hi ha el convent de Sant Salvador d'Horta, que forma part del conjunt historicoartístic d'Horta de Sant Joan. L'església original sembla que fou construïda al segle XIII. Al segle XVII s'hi construí el claustre i les primeres estances.

Aquest convent té a prop l'ermita de Sant Pau, la de Sant Onofre, la de Santa Bàrbara i la de Sant Antoni Abat, aquesta última en ruïnes. En aquest indret s'hi realitza una romeria per part dels habitants d'Horta de Sant Joan.

Com a valor identitari i simbòlic d'aquestes serres hi ha l'estreta relació que van tenir amb la batalla de l'Ebre. Així ho mostra el monument a la Pau promogut per la Lleva del Biberó i dedicat a tots aquells que van combatre a la batalla de l'Ebre. Es troba ubicat

El santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda està documentat des del segle ^{xiv} i és el principal valor religiós i simbòlic d'aquest paisatge. ICC, Fons Cuyàs

prop de l'ermita de Santa Magdalena, a la cota 705 m de la serra de Pàndols.

Per altra banda, hi ha tota una sèrie de llegendes al voltant del balneari de la Fontcalda. Una d'aquestes històries explica que el conglomerat monolític de divuit metres d'alçada, en forma de frare monumental i ubicat a la vall del Frare, correspon a la petrificació d'un dels frares del convent de la Fontcalda, el qual, després d'abandonar el convent amb la resta de frares trinitaris, es girà i per l'enyorança es quedà fet pedra.

La muntanya de Santa Bàrbara està considerada per molts com una muntanya màgica o santa, i això justifica, en certa mesura, l'enclavament del convent de Sant Salvador d'Horta. El conjunt de serres forma un perfil emblemàtic, sobretot per a la població de la Terra Alta.

Pel que fa als valors socials, s'ha de destacar l'antic traçat de la via del tren de la vall de Zafán, convertit en la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre. Aquesta via passava pel bell mig de la unitat. Just en aquest tram, la via fèrria necessitava salvar el riu Canaletes, la serra del Crestall i altres entrebancs orogràfics que van fer necessària la construcció de molts túnels i algun pont, que fan d'aquest tram un dels més singulars de tota la via verda.

A part d'aquest camí principal molt freqüentat pels paratges que travessa de fàcil topografia, també hi passen altres senders de gran recorregut com el GR-171, que travessa tota la unitat de nord a sud, i el GR-65-5, el camí de Sant Jaume de l'Ebre. En l'àmbit comarcal i aprofitant els paratges de la zona, s'estan promocio-

nant altres rutes, com la Ruta de la Pau, que passa per la cota 705 m, on es rememoren els espais en què va tenir lloc la batalla de l'Ebre. També cal destacar la xarxa ciclista de la Terra Alta, que en aquestes serres hi ha trobat un espai on desenvolupar-se i on molts aficionats al descens acostumen a passejar-s'hi.

El santuari de la Fontcalda és una àrea de lleure molt utilitzada per passar-hi el dia amb la família, sobretot a la primavera i a l'estiu, quan es poden aprofitar les aigües del riu Canaletes per banyar-s'hi. En aquest sentit, l'aigua com a recurs amb elevat valor social s'escenifica als rius i barrancs, i també a fonts com la Fonteta (font de la Salut).

Les formacions geològiques de l'espai, amb tota una sèrie de parets verticals, permeten practicar l'escalada. L'espai més conegut és l'Agulla de Bot i el tossal d'Horta. Tots aquests són indrets on la gent del territori, en especial de la Terra Alta però també del Baix Ebre, hi van a fer practicar diverses activitats de lleure: buscar bolets, a la tardor, o banyar-se, sobretot a l'estiu.

Els valors productius del paisatge cal cercar-los amb relació als visitants dels senders. En formar part de l'escenari de la batalla de l'Ebre es duen a terme excursions guiades i rutes pedagògiques per rememorar les situacions que s'hi van viure el 1938.

Pel que fa als valors estètics, els entorns de la Fontcalda són els més destacats, ja que el riu Canaletes passa pel mig d'una sèrie d'afloraments força espectaculars (plegaments, anticlinals) i de formes molt capricioses (gorges i crestes). També destaca la bellesa de l'edifici del santuari.

En aquest paisatge, que destaca per les formacions geològiques singulars, es poden identificar uns perfils emblemàtics i fites que ressalten pel seu valor estètic i que són elements clau en l'harmonia visual d'aquestes serres. Aquests perfils són: la muntanya de Santa Bàrbara; el conjunt de l'Agulla de Bot, la Falconera i Rocamala; la serra del Crestall; els Vollandins; puig Cavaller, i la mola d'Irto. Tot i que no formen part de la unitat, s'han de mencionar les roques de Benet, que són un referent visual de la unitat. Aquestes formacions geològiques, caracteritzades per la presència de cingles, contrasten cromàticament amb els fragments de vegetació que s'hi intercalen. Tot aquest conjunt també contrasta amb els conreus d'oliveres de la vall del barranc de l'Hostal, a Prat de Comte, i de la vall de les Carruves, a Gandesa.

Les erosions dels barrancs i rius que hi passen formen uns paisatges espectaculars. Cal esmentar el del riu Canaletes en tot el seu recorregut per la unitat, que crea un dels millors paisatges amb aigua que es poden veure en aquestes serres.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Atesa l'estructura de la unitat serres de Pàndols-Cavalls, aquest conjunt muntanyós no ofereix gaires miradors de fàcil accés que en permetin l'observació dels valors intrínsecs. El principal punt d'observació de la unitat és l'anomenada cota 705 m, on hi ha el

monument a la Pau. S'hi pot accedir en cotxe per la vallada d'en Torner en direcció a l'ermita de Santa Magdalena. Allí hi ha un ampli mirador que ofereix unes vistes molt clares del petit altiplà del Pinell de Brai, de tot l'altiplà de la Terra Alta, del Port i de les formes i conjunts intrínsecs de la unitat. Entre els escenaris més propers, cal destacar les vistes del conjunt de cingles característics de les serres de Pàndols (Agulla de Bot, la Falconera i Rocamala) i la mola d'Irto, a la serra de Cavalls.

Hi ha un altre mirador que també permet focalitzar l'atenció en algunes de les característiques geomorfològiques de la unitat. Aquest mirador s'ubica a la mola d'Irto, concretament, a l'ermita de Sant Marc. Des d'aquí es pot obtenir una visió general de l'escenari llunyà de la Terra Alta i els seus nuclis.

Els itineraris per a l'observació de la unitat serres de Pàndols-Cavalls estan condicionats per l'orografia que, en el cas d'aquestes serres, és molt trencada i de difícil accés. Les principals rutes motoritzades d'observació d'aquest paisatge són:

—La carretera C-43 del Pinell de Brai a Gandesa. És l'itinerari motoritzat amb més trànsit de la unitat de paisatge. El seu recorregut avança entre les dues serres. Des del Pinell de Brai, Pàndols queda a l'esquerra i Cavalls a la dreta. Aquest itinerari permet contemplar la geologia de les serres, ja que la construcció de la carretera, tot

i aprofitar la topografia del barranc de Gandesa, va fer necessari algun tall a les parets. En aquest tram ple de revolts dominen els cingles i, en algun cas, fragments abandonats de camps d'oliveres en pendents molt pronunciats.

—La carretera TV-3301 de Bot a Prat de Comte. És un itinerari caracteritzat per un pendent suau que es va superant a mesura que es ressegueixen les corbes de nivell d'una manera molt ondulada. Al llarg d'aquest itinerari es poden observar els conreus típics de la zona i algunes àrees forestals.

—La T-361 surt de Prat de Comte i s'acaba quan topa amb la via verda. Es pot continuar pel camí de la Fonteta. Aquest recorregut és dels més bells si només tenim en compte els motoritzats. Resseguint el camí es visualitzen les formes i conjunts paisatgístics més espectaculars de la unitat.

Les principals rutes no motoritzades per a l'observació d'aquest paisatge són:

—La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre travessa pocs quilòmetres la unitat de paisatge serres de Pàndols-Cavalls. Tot i això, es pot afirmar que és un dels trams amb més aflluència de gent. El fet que hi hagi el conjunt paisatgístic del santuari de la Fontcalda, el riu Canaletes i formacions geològiques espectaculars fa que aquest tram de via verda sigui dels més valorats.

348

El camí de Sant Jaume de l'Ebre voreja el riu Canaletes, un espai molt freqüentat per a realitzar activitats de lleure. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

—El camí de Sant Jaume de l'Ebre puja des de Benifallet vorejant el riu Canaletes, passa pel santuari de la Fontcalda i, a partir d'aquí, es dirigeix cap a Gandesa pel camí de la vall de Navarro.

—El GR-171 travessa tota la unitat des de Prat de Comte fins al límit nord. Passa pel coll de la Fontcalda, on entra a l'estret que encaixona el riu Canaletes, avança per darrere de la serra del Crestall, puja per Pàndols fins a l'ermita de Santa Magdalena i continua per la serra de Cavalls fins a punta Redona. És aquí on s'uneix al ramal que ve de Gandesa. Continua travessant la vall conreada de la Torre fins a sortir de la unitat a l'altura del collet de les Gandioles.

Possible evolució del paisatge

Si continuen les tendències demogràfiques i socioeconòmiques recents, es preveu que el paisatge de les serres de Pàndols-Cavalls no es transformi significativament. El que sí que pot fer variar el paisatge són els condicionants naturals i sobretot el possible impacte dels incendis forestals. Com a processos més dominants, cal preveure que en les zones on la vegetació no està tan constituïda, a l'extrem nord de la unitat, es vagin formant boscos més estructurats.

Per les característiques topogràfiques de les serres, qualsevol infraestructura, nova o que representi la millora d'alguna de ja existent, té una elevada visibilitat. També es pot enfocar al revés: en el cas d'una construcció o remodelació viàries, es pot veure molt bé el paisatge de la unitat, com ara a la C-43 i T-333. Pel que fa a l'evolució urbana, no es preveuen grans augmentos de sòl construït.

És evident que el turisme rural a les Terres de l'Ebre comença a ser important i que es registren perspectives de creixement. Aquest indret gaudeix d'una qualitat ambiental i paisatgística molt alta i es preveu que serà aprofitada per empresaris de la zona o nous vinguts que s'hi instal·lin per tal de donar resposta a aquesta nova demanda.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Un procés d'abandonament de cultius de secà allà on el pendent és més exagerat i, per tant, s'hi fa més difícil la mecanització.
- Lligat a les infraestructures i, en concret, a la T-333, les obres d'ampliació de carreteres afecten notablement l'estructura territorial. Molts talussos es queden sense vegetació i hi ha evidents signes d'erosió, tot i les mesures correctores que s'hi han establert.

Amenaces

- Pèrdua o abandonament definitiu de l'activitat agrària a l'interior de les serres amb la consegüent disminució de la biodiversitat i del patrimoni arquitectònic rural.

Durant l'ampliació de la carretera T-333, que uneix l'eix de l'Ebre amb la Terra Alta es va generar un gran nombre de talussos. Departament de Territori i Sostenibilitat

- Lligat al punt anterior, el continu augment de massa forestal a les serres, a causa de l'abandonament dels cultius i de la manca de gestió forestal, pot fer augmentar el risc d'incendis forestals.

Fortaleses

- Serres de gran qualitat paisatgística i de molta força identitària que vénen donades per les seves formes geològiques (crestes, moles, plegaments, falles). Un perfil vist des del coll del Moro (altiplà de la Terra Alta) molt genuí.
- Existència d'una densa xarxa de senders i camins amb elevat valor social, molt utilitzats per la gent del territori per practicar-hi esports a la muntanya com la BTT i el senderisme. A aquesta xarxa s'hi han de sumar les rutes i els elements vinculats a la promoció i difusió *in situ* dels fets de la batalla de l'Ebre.
- Els escenaris de la batalla de l'Ebre com a fet contemporani prou remarcable per servir com a focus d'interès turístic i social.
- Un espai amb patrimoni històric i religiós molt ben conservat i amb una alta valoració simbòlica.
- Un patrimoni geològic fàcilment visible i molt valorat per part d'acadèmics de diferents universitats i institucions, tant estatals com internacionals. Així ho demostren els informes del projecte inicial de conservació, valoració i gestió del patrimoni geològic de la Terra Alta (PAGETA) on s'han identificat molts espais de les serres de Pàndols-Cavalls en què la geologia és fàcilment visible.
- El conjunt de la unitat gaudeix d'un paisatge de qualitat, cosa que ha permès que en els darrers anys hagin aparegut algunes cases rurals i altres empreses que ofereixen moltes activitats relacionades amb l'entorn.

Oportunitats

- El turisme rural pot ser una activitat productiva molt important.
- Un paisatge ben conservat amb una qualitat de les aigües i amb un patrimoni geològic excepcional. Tot un conjunt de característiques idònies per generar iniciatives que ajudin a activar econòmicament la zona.
- Una elevada quantitat de patrimoni rural (masos, casetes, refugis, marges) en bon estat de conservació i amb uns atractius elevats. Això es pot aprofitar per tal de divulgar i donar a conèixer tots aquests valors.
- Una xarxa de camins rurals i senders molt extensa que, per bé que utilitzada pels habitants de les Terres de l'Ebre, pot servir per enllaçar i donar a conèixer les característiques i la importància ecològica que té l'espai.
- Disponibilitat d'instruments d'ordenació forestal en les forests públiques. Aquests instruments es poden utilitzar per tal d'inventariar l'estat actual, determinar-ne els usos i planificar cap on ha d'evolucionar. Per tant, aquesta gestió íntegra del bosc pot determinar l'evolució del paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

350

OQP 5.1

Un paisatge de serres i turons, amb valls encaixades, amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris, ben preservats i ben gestionats contra actuacions agressives

La unitat serres de Pàndols-Cavalls inclou un seguit de serres (serra de Pàndols i serra de Cavalls), geofomes (muntanya de Santa Bàrbara, Rocamala, Falconera, Agulla de Bot, Santa Magdalena, serra dels Corralles), valls (del barranc de l'Hostal, del Frare, d'en Torner, de les Carruves i de la Torre), barrancs (riu Canaletes i riu de la Fonteta/barranc de Gandesa) i masses forestals (que ocupen més del 80% de la superfície), que formen conjunts amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris.

Criteris

- Incrementar el nivell de protecció de l'espai d'interès natural de les Serres de Pàndols-Cavalls.
- Afavorir la sensibilització ambiental dels valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris d'aquesta unitat.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que es basin en els valors esmentats.

- Garantir la connexió entre el Parc Natural del Port i les riberes de l'Algars pel sector de la serra dels Pesells.
- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les riberes fluvials del riu Canaletes.

Accions

- Estudiar la possibilitat d'ampliar el Parc Natural del Massís del Port cap a l'EIN de les Serres de Pàndols-Cavalls.
- Potenciar l'àrea recreativa de la Fonteta amb un centre d'interpretació i sensibilització del conjunt de valors que conté aquesta unitat de paisatge.
- Generalitzar la redacció i execució de plans de gestió forestal, orientats a la disminució del risc d'incendi forestal i a la millora de la qualitat de les masses forestals.

OQP 5.2

Uns paisatges amb valor religiós paisatgísticament restaurats i integrats

La unitat serres de Pàndols-Cavalls conté diversos espais amb valor religiós, com les ermites del santuari de la Fontcalda o el convent de Sant Salvador d'Horta, que recullen una elevada mostra de devoció per part de la població local, que hi fa romeries, processons i també diverses celebracions religioses o cíviques. Per tot plegat, caldria conservar-ne les edificacions i els voltants, així com els accessos i itineraris pels quals circulen les romeries i processons.

Criteris

- Proporcionar un tractament integrat als elements patrimonials, el seu entorn i als itineraris que hi donen accés.
- Promoure altres actes culturals o religiosos en l'espai on s'ubiquen aquests elements religiosos.

Accions

- Realitzar un programa de restauració i manteniment dels elements patrimonials referits en aquest objectiu.
- Adequar paisatgísticament els entorns dels elements patrimonials, seguint la línia del Pla de gestió de l'entorn de la Fontcalda impulsat per l'Ajuntament de Gandesa en col·laboració amb la Fundació Catalunya-la Pedrera.
- Redactar un pla d'arranjament i manteniment dels itineraris d'accés a les ermites, convents i santuaris.

OQP 5.3

Uns paisatges rurals amb valor productiu i estètic, constituïts pels conreus de secà, amb presència d'elements d'arquitectura de pedra seca, i el nucli urbà de Prat de Comte, preservats d'elements que en desvirtuïn la visió i la contemplació

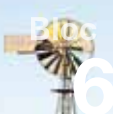
La unitat serres de Pàndols-Cavalls presenta uns espais agrícoles, concentrats especialment al voltant del nucli urbà de Prat de Comte i a les valls interiors, que conserven les estructures del paisatge agrari tradicional, format sobretot per murs de pedra seca i un mosaic de conreus (ametllers, oliveres i vinya). Alguns formen part del conjunt harmònic del corredor Bot-Gandeses-Corbera. Aquests paisatges tenen un valor estètic derivat del contrast que aporten al conjunt abrupte del qual formen part, que caldria mantenir. Per la seva banda, el nucli urbà de Prat de Comte presenta un aspecte compacte integrat en un fons escènic muntanyós que caldria preservar tot mantenint-ne l'aspecte actual i integrant les noves construccions al paisatge preexistent.

Críteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i la continuïtat.
- Proporcionar un tractament conjunt al nucli urbà de Prat de Comte i als fons escènics que formen part tant d'aquest nucli com dels nuclis urbans propers però situats fora de la unitat.
- Evitar, en la mesura que sigui possible, les afectacions i alteracions geomorfològiques o la instal·lació d'estacions de telecomunicacions, parcs eòlics, fotovoltaics o altres elements potencialment distorsionadors, sobre els fons escènics de la unitat serres de Pàndols-Cavalls.

Accions

- Mantenir l'aspecte del nucli urbà i de l'entorn de Prat de Comte mitjançant la inclusió dels valors paisatgístics en el Pla d'ordenació urbanística municipal.
- Mantenir els fons escènics del sector oest de Prat de Comte i dels sectors est de Bot i Horta de Sant Joan, lliures d'elements que en desvirtuin el conjunt.
- Incloure al catàleg de béns del POUM de Prat del Comte les fileres d'arbres que voregen l'entrada a aquesta localitat per la T-333.
- Consolidar i millorar el mirador de la cota 705 —monument a la Pau— i senyalitzar l'itinerari paisatgístic N-420, entre Caseres i Falset, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge.

6. Cubeta de Móra

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Ribera d'Ebre.

Superfície:

6.840,4 ha.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis: la meitat est i sud de Móra d'Ebre, l'oest de Móra la Nova, la part est de Benissanet, el nord i nord-oest de Miravet, la meitat nord de Ginestar i dos petits fragments del sud de Garcia i l'oest de Tivissa.

352

El paisatge de la cubeta de Móra es caracteritza pel predomini dels conreus de regadiu de fruita dolça. Mariano Cebolla

Trets distintius

- Relleu pla en més de la meitat de la unitat, sobretot en els terrenys propers al riu Ebre. El sector oest és suaument ondulat.
- El riu Ebre transcorre pel sector est de la unitat, de nord a sud, des de l'estret del Pas de l'Ase fins a l'estret de Barrufemes. A les proximitats del riu destaca el contrast entre la làmina d'aigua i el bosc de ribera.
- Paisatge plenament agrari, amb predomini dels conreus de regadiu de fruita dolça. Al sector oest hi apareixen conreus d'olivera i ametller en secà, amb alguna pineda de pi blanc i brolles.
- Al sector proper al riu apareix un assentament disseminat, herència de les antigues sènies, un tipus d'explotació agrària característica d'aquest paisatge.
- Nuclis urbans compactes lineals, seguint l'eix del riu, com en el cas de Móra d'Ebre, o seguint l'eix de vies de comunicació, com a Benissanet, Ginestar, Móra la Nova.

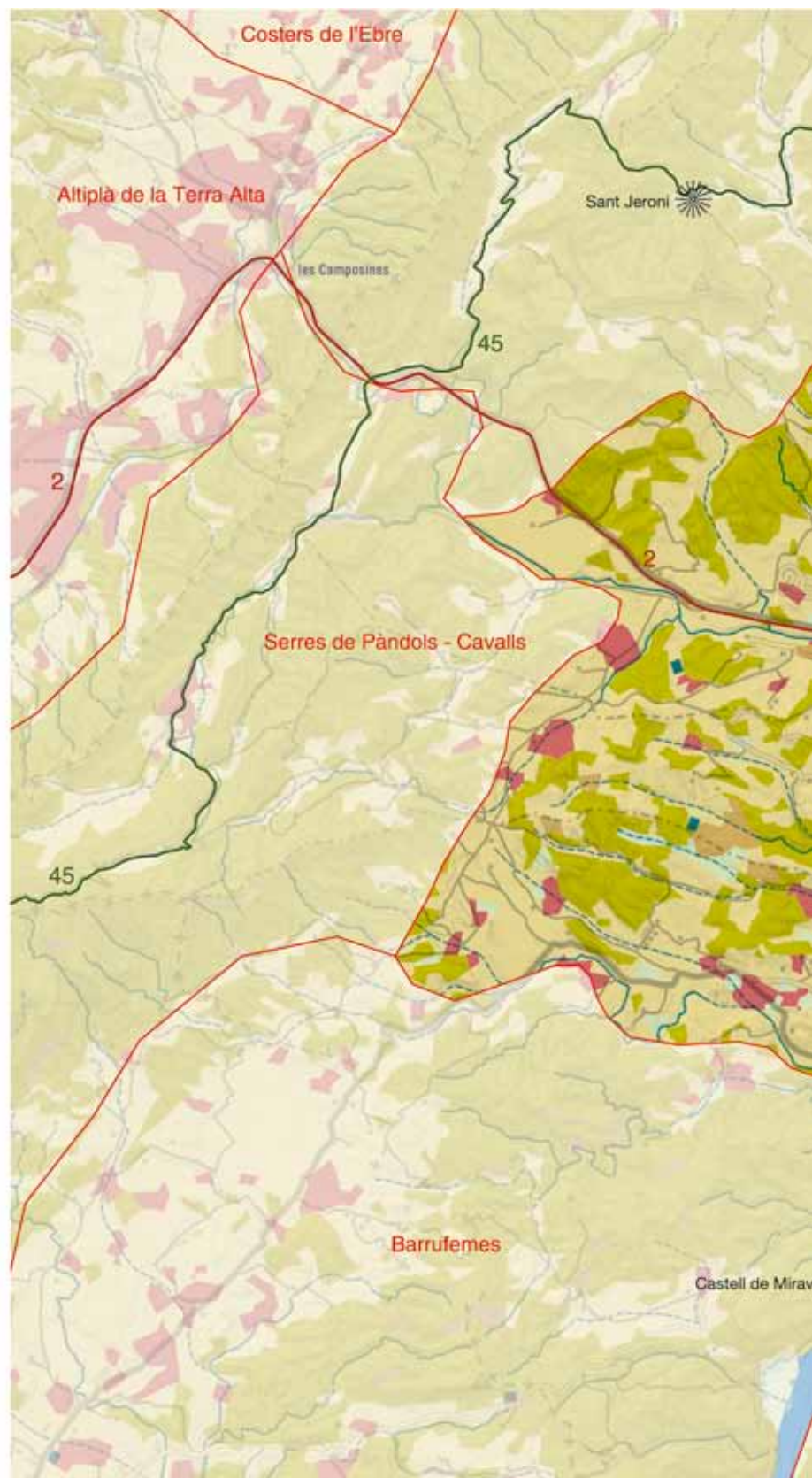
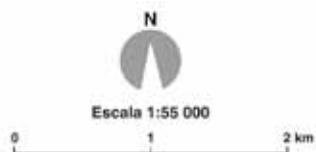
Mirador

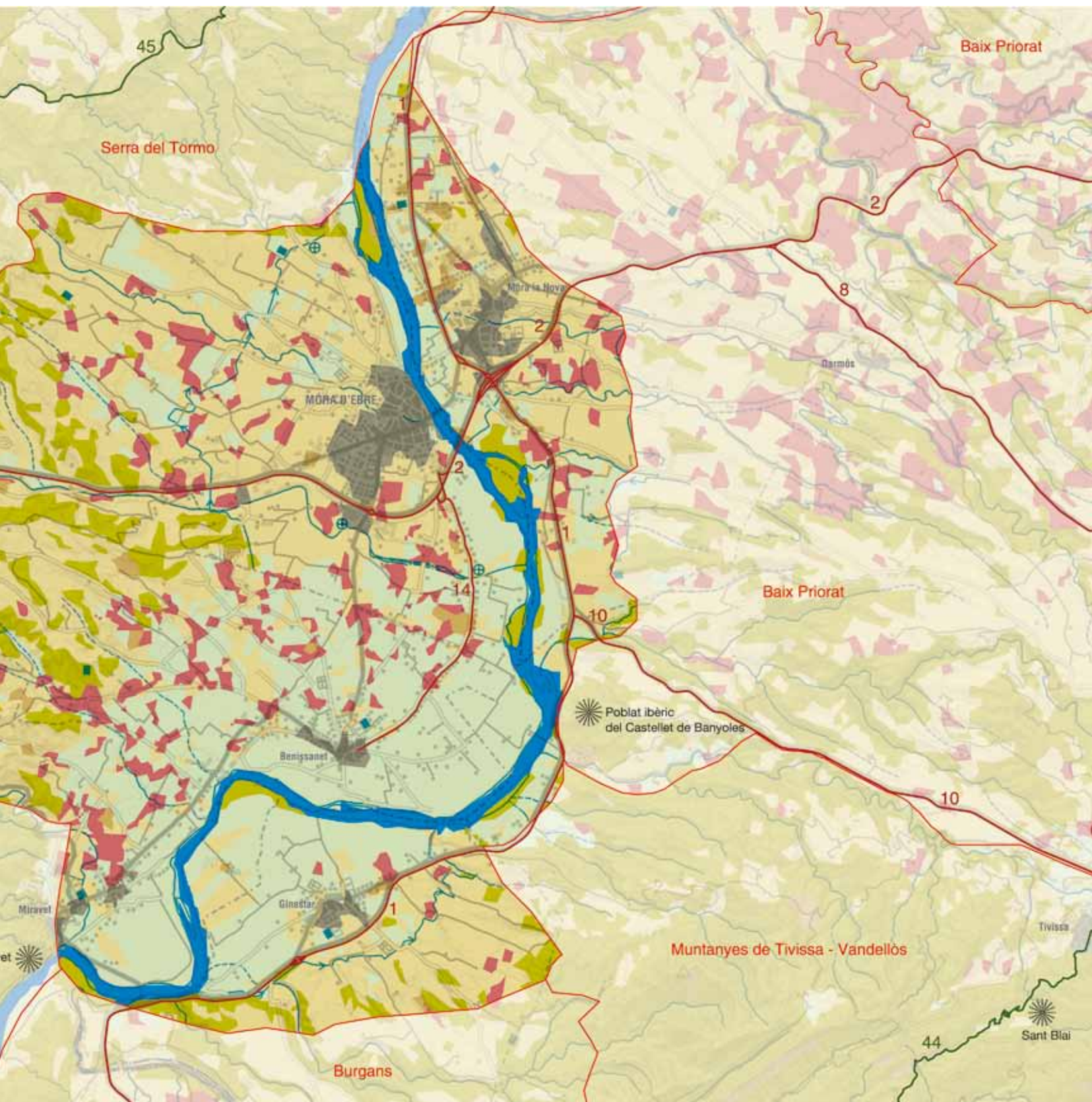
Itinerari motoritzat

- 1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- 2 N-420, entre Caseres i Falset
- 10 C-44, del mas de Molló al coll de Fatxes
- 14 Camí de les Sèries, entre Móra i Benissanet

354

Elements naturals que constitueixen el paisatge

La cubeta de Móra és una zona deprimida entre dues branques de la Serralada Prelitoral Catalana, travessada pel riu Ebre; a l'oest hi ha els relleus triàsics i juràsics de les serres de Pàndols i de Cavalls; al sud i a l'est, el conjunt de la serra de Cardó, la plana del Burgar i la serra de Tivissa; i al nord, el front triàsic de la depressió de Marçà i Falset i la serra del Tormo. Aquesta cubeta se situa a unes altituds a l'entorn dels 50 m, clarament inferiors a les altituds de les zones baixes immediates, com poden ser els 100 m de la plana del Burgar.

El clima de la cubeta de Móra és mediterrani subàrid continental, amb una temperatura mitjana anual de 16 °C i una humitat relativa a l'entorn del 75%. L'oscil·lació tèrmica comença a ser sensible, ja que és una zona amb un grau moderat dins l'àrea continental mediterrània. Hi són observables només tres mesos subhivernals (més freds, tanmateix, que al litoral) i un estiu curt, però molt eixut i càlid. La pluviometria anual és d'uns 450 mm, amb uns nivells

màxims enregistrats en les estacions de primavera i tardor. El risc de glaçades fortes és baix, amb una mitjana anual de disset dies. La direcció dominant del vent és la del sud, el migjorn, amb una velocitat mitjana d'uns 7 km/h, i el mestral, serè o vent dalt, no hi afecta tant com als territoris perifèrics.

Un fenomen meteorològic singular associat al clima de la cubeta de Móra és la boira, que apareix com a conseqüència del refredament de l'aire en dies anticiclònics dels mesos d'hivern, quan s'hi produeix el fenomen de la inversió tèrmica. És a dir, l'aire fred, més dens que el calent, roman al fons de la vall fins que el vent el remou o l'escalfor del dia el fa aixecar. Així, en aquesta cubeta és habitual trobar boira entre els mesos d'octubre a gener.

La hidrografia està protagonitzada per la presència del riu Ebre, que recorre de nord a sud tot l'extrem est de la cubeta de Móra. En aquest tram, hi ha sectors del riu amb una amplada superior als 100 m, la làmina d'aigua hi corre tranquil·la i és d'un color verd fosc i, per la seva singularitat, és un dels elements dominants del paisatge de la cubeta.

356

Aquesta unitat està coberta, majoritàriament, per conreus. A ambdues ribes del riu, en els terrenys irrigats, s'hi localitzen els arbres fruiters de fruita dolça, i hi abunden els conreus de pomeres, presseguers, pereres i cirerers. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El territori és també travessat per alguns rius i barrancs que desemboquen directament a l'Ebre. Per la dreta cal destacar el riu Sec, el més llarg de tots, que amb una longitud de 30 km té el seu origen a la Terra Alta, passa prop de Gandesa i Corbera d'Ebre i desemboca aigües avall de Móra d'Ebre. El barranc de Faneca, que travessa el nucli urbà de Móra d'Ebre, és l'altre curs fluvial de la dreta de l'Ebre.

Per l'esquerra només cal destacar el barranc Fondo, que prové del baix Priorat, i el barranc de Banyoles, que neix al sector occidental de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. La zona també és travessada pels canals de rec, entre els quals cal destacar la séquia Mare de Móra d'Ebre i la séquia Mare de Ginestar i una part del canal del pantà dels Guiamets.

La influència de l'estructura dels barrancs esmentats sobre la percepció del paisatge és secundària si s'observen des de lluny. En canvi, en detall, els barrancs ofereixen unes estructures visuals molt interessants per la diversitat de formes, colors i textures que presenten.

La vegetació natural de la cubeta de Móra és escassa i limitada al sector occidental i a les vores del riu Ebre. Aquesta unitat està coberta, majoritàriament, per conreus. A ambdues ribes del riu, en els terrenys irrigats, s'hi localitzen els arbres fruiters de fruita dolça, hi abunden els conreus de pomeres (*Pyrus malus*), presseguers (*Prunus persica*), pereres (*Pyrus communis*) i cirerers. Al nord i a l'oest de la unitat també hi apareixen camps de fruiters de secà, com les oliveres (*Olea europaea*) i els ametllers (*Prunus dulcis*).

La part més occidental del territori es caracteritza per un paisatge agroforestal, on es combinen el conreus de secà esmentats anteriorment amb pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), que presenten, generalment, un sotabosc de brolles calcícoles.

Pel que fa a la vegetació de ribera hi destaca una comunitat d'oms just abans que el riu travessi el nucli urbà de Móra d'Ebre, malgrat que es tracta d'una comunitat vegetal de baixa densitat. A més, a la resta de les ribes del riu així com en les dues illes de l'Ebre que hi ha en aquesta unitat, s'hi localitzen alberedes i pollancredes amb vinca (*Vinca difformis*) i, localment, també s'hi troben tamarigars, típics de sòls salabrosos.

En conjunt, la cubeta de Móra presenta en un reduït espai d'encara no 7.000 ha una alta diversitat d'espècies vegetals, tant naturals com conreades. Aquesta diversitat és un dels trets més característics de la unitat i un dels valors més significatius que té.

Evolució històrica del paisatge

A la cubeta de Móra s'han localitzat diversos vestigis d'assentaments ibers, si bé els més importants es troben en unitats veïnes, com és el cas del poblat iber del Castellet de Banyoles, un dels més importants de les Terres de l'Ebre, que està situat just al límit d'aquesta unitat, al baix Priorat. De fet, des d'aquest assentament es tenia, i és té, un control absolut sobre la cubeta de Móra.

Els assentaments romans no hi abunden, si bé a Ginestar en consta un de relativament important, que segurament aprofitava aquestes zones fèrtils més properes al riu.

En el cas del nucli urbà de Miravet, per exemple, la seva situació privilegiada fa pensar que podria haver estat un assentament ibèric. La profusió d'aquest tipus d'assentament, al llarg del riu, i la situació estratègica de Miravet, avalen aquest supòsit, si bé de moment no s'han dut a terme avenços definitius en el camp arqueològic. D'altra banda, els indicis que es poden observar en certes parts dels fonaments del castell i les restes d'*opus spicatum* de les muralles n'avalen també l'ascendència romana. En tot cas, sí que es pot afirmar que durant el domini àrab Miravet s'integrà a l'estructura defensiva que s'establí al llarg de l'Ebre, i que va constituir, juntament amb Siurana, un dels darrers reductes del poder islàmic en terres del Principat. De ben segur que és en aquest període quan apareix un conjunt d'estructura urbana concentrat a la fortalesa amb el nom de *Muràbit*, d'on prové el nom actual de Miravet. L'origen islàmic queda ben plasmat al Castell, la Drassana i lo Pas de Barca.

A la cubeta de Móra va ser important la presència dels sarraïns, ja que està documentat que s'hi van mantenir fins al 1610, quan van ser expulsats per Felip III d'Espanya. Això marca una manera de treballar el territori de manera gairebé ininterrompuda durant més de tres-cents anys, amb uns aprofitaments hídrics i una infraestructura hidràulica que s'ha anat millorant amb el temps, i que ha permès una expansió lenta, però imparable, de les superfícies de regadiu. En aquest territori, doncs, es pot afirmar que la conquesta cristiana va refermar els assentaments àrabs existents, en permetre a la població autòctona de romandre on eren, i va completar la xarxa de poblament amb els nuclis de Ginestar, Salvatera (Benissanet) i Banyoles (Tivissa), aquests dos darrers actualment desapareguts.

Tot i que l'increment del regadiu no va ser àmpliament estès fins ben entrat el segle xx, ja hi existia una franja prou extensa en tota la ribera de l'Ebre des de Benissanet fins a Miravet. Les hortes i les sènies van ser molt habituals al llarg de la zona al·luvial de la cubeta fins a finals del segle xviii. Les sènies eren unitats de producció pagesa d'origen àrab presents a la comarca de la Ribera d'Ebre. Aquest conjunt va ser molt afectat per les grans crescudes i el canvi de curs del riu que es va produir entre 1734 i 1761. Amb les riudes i els desbordaments de l'Ebre s'inundaven i molts cops es destruïen els conreus i els edificis, però un cop passada l'aigua es tornaven a reconstruir i conrear.

Amb tot, durant segles aquestes sènies estaven circumscrites al territori proper al riu, i la resta de la cubeta es mantenia com a territori de secà, amb la conservació d'un mosaic de conreus divers format per vinya, olivera, ametllers i algunes traces de cereal.

A finals de segle xix, l'any 1891 s'inaugurà a Móra la Nova l'estació de ferrocarril, que incloïa un taller de locomotores. L'auge extraordinari de l'estació es produí acabada la Guerra Civil. Renfe, empresa estatal que assumí el control ferroviari, decidí ampliar l'àmbit d'actuació de les locomotores a la línia de la vall de Zafán o a la línia Saragossa-Manresa. Això va significar la construcció d'uns

nous paisatges urbans, així com un cert creixement del nucli urbà vinculat als llocs de treball que generaven els tallers. S'ha de tenir en compte que a la postguerra, fins a noranta-sis locomotores de vapor tenien la seva casa a Móra la Nova, i que a finals dels anys cinquanta, al complex hi treballaven mil persones. Amb tot, l'arribada de màquines dièsel, primer, i l'electrificació i l'automatització de la xarxa ferroviària, després, van fer que l'any 1975 es clausurés el taller de reparació, i que l'any 1983 bona part del complex ferroviari fos enderrocat.

Entre les dècades de 1940 i 1960, es van potenciar les sènies com a model d'explotació agrària intensiva que permetia afrontar la crisi social i econòmica amb una certa garantia. Les sènies eren unitats d'explotació que permetien viure a una o dues famílies, i s'estructuraven perpendicularment a l'eix del riu i al voltant d'una sènia, que proveïa d'aigua, amb la qual es regaven diversos tipus de conreus: vinya, morera, cereal, llegum, horta i fruiters. A la cubeta de Móra, especialment al tram Móra d'Ebre-Benissanet-Miravet, n'hi havia una cada setanta o vuitanta metres, i configuraven un paisatge perfectament ordenat i divers per la varietat de conreus que s'hi cultivaven.

Però a partir de la dècada de 1970, a mesura que es van anar modernitzant els sistemes de reg i que es va entrar de ple en una economia de mercat, aquest paisatge va anar desapareixent, i cada cop més hectàrees es van anar transformant en regadiu i en plantacions de fruita dolça. Com a conseqüència, s'acabà configurant un paisatge cada cop més homogeni i amb finques de major extensió. Això va coincidir amb una davallada acusada de la població disseminada de les sènies a tot el territori ebrenc interior.

La davallada demogràfica també afectà en aquest període els nuclis petits, que van perdre població en favor dels dos centres comarcals principals: Móra d'Ebre i Móra la Nova. Tot dos nuclis van tenir creixements urbanístics destacables durant aquesta època.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La cubeta de Móra és una formació morfològica situada entre l'estret del Pas de l'Ase i el de Barrufemes, i per on transcorre el riu Ebre. Conformava un paisatge planer, inserit en una depressió tectònica i emmarcat per les alineacions muntanyoses de les serres de Pàndols i de Cavalls, la serra del Tormo, la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la serra de Cardó, que donen al conjunt una gran personalitat.

El riu Ebre és un dels elements més significatius de la unitat paisatgística per l'efecte visual de les seves aigües calmades. A causa de la seva dinàmica, ha construït terrasses fluvials en tots dos marges, sobre els quals s'ha desenvolupat una rica agricultura de regadiu. Aquestes terrasses situades més a la vora del riu presenten un risc d'inundació que fins ara s'ha vist disminuït per la presència de les preses de Ribarroja i Mequinensa. A més, la vegetació de ribera associada als marges del riu serveix per acabar de donar lloc a un dels paisatges més valuosos del conjunt de les Terres de l'Ebre.

A les vores occidentals d'aquesta unitat, allà on la plana ho permet, s'hi instal·len els conreus de fruiters de secà, ametllers i oliveres, que es combinen amb bosquines de pi blanc. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Un component essencial del paisatge de la cubeta de Móra en els mesos d'hivern és la boira persistent que es forma com a resultat dels processos d'inversió tèrmica. També cal destacar la importància dels conreus de fruita dolça, sobretot perquè ofereixen una gran variabilitat estacional en colors i textures que contribueixen a donar la personalitat pròpia del paisatge de la unitat. Així, més de la meitat dels usos del sòl estan ocupats per conreus, dels quals destaquen clarament els de fruita dolça, sobretot a la meitat oriental. En les vores occidentals, allà on la plana ho permet, s'hi instal·len els conreus de fruiters de secà, ametllers i oliveres, que es combinen amb bosquines de pi blanc. El contrast entre aquestes bosquines i els fruiters de regadiu enriqueix aquest paisatge. Els conreus de cereals i de vinya també hi són presents, però en menor mesura.

La dinàmica més important del paisatge en aquests darrers anys ha estat la disminució del nombre d'explotacions a causa de l'increment de l'extensió de les explotacions i de la substitució de conreus de secà als sectors central, nord i nord-est, motivats per la recerca de conreus amb un millor preu de mercat i per la millora tecnològica en l'extracció i gestió de l'aigua. Això últim ha permès que el regadiu, i per tant les noves plantacions de fruita dolça, hagin anat guanyant hectàrees i allunyant-se cada cop més de l'eix del riu, on tradicionalment s'havien concentrat. En aquest procés s'han anat substituint els conreus d'oliveres i ametllers de secà per conreus d'auberge (nom local donat al préssec) i cirera.

Per altra banda, al terç oest de la unitat es detecta un abandonament de conreus situats en sectors de major pendent. Per altra banda, en relació amb la posada en regadiu, sovint es rompen espais forestals (alguns dels quals ja havien estat conreus dècades enrere) situats en terrenys més o menys planers. Tot i que aquestes rompudes queden dissimulades amb el pas dels anys, a vegades no s'han preservat les antigues estructures de marges, camins o construccions de pedra seca.

El riu ha actuat com a vertebrador d'aquesta unitat, cosa que ha afavorit que a la seva vora s'hi ubiquin els nuclis urbans de Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Miravet i Ginestar. A la imatge, Benissanet envoltat del mosaic de conreus característic d'aquest paisatge. Jordi Urioz. Arxíu Associació Cultural Artur Bladé

Amb relació a aquest progressiu abandonament de conreus en els sectors més marginals, s'està produint una colonització per part de comunitats vegetals arbustives amb plantes molt piròfiles. Això incrementa la superfície i la continuïtat dels terrenys forestals, cosa que alhora eleva el risc d'incendi i provoca un canvi de fesomia del paisatge.

El riu ha actuat com a vertebrador d'aquesta unitat, i ha propiciat que a la seva vora s'ubiquin els nuclis urbans de Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Miravet i Ginestar. Destaca per l'extensió i la importància el nucli urbà de Móra d'Ebre, capital comarcal de la Ribera d'Ebre, i el de Móra la Nova, nuclis on el creixement ha estat més important, motivat en part per la implantació de polígons industrials aparador. A Benissanet s'han rehabilitat algunes de les sènies per convertir-les en primeres residències o en construccions destinades al turisme rural, fet que ha contribuït a promocionar el municipi i l'entorn. No obstant això, al límit entre els municipis de Móra la Nova i Tivissa s'ha construït un polígon industrial de caràcter supramunicipal, anomenat el Molló, inaugurat el 2012, que per la seva proximitat a la C-12 té una visibilitat elevada.

La C-12, que recorre la unitat de nord a sud seguint el curs del riu Ebre, juntament amb l'N-420 que travessa el territori d'est a oest, són les principals vies de comunicació, totalment integrades en el paisatge de la unitat en transcórrer per terrenys plans. Les activitats extractives existents a la cubeta de Móra, tot i que generen un impacte circumscrit a l'entorn immediat de les explotacions, generen una transformació profunda del paisatge allà on es localitzen, i més si se situen a la vora d'infraestructures viàries.

Expressió artística del paisatge

Aquesta unitat paisatgística té entre les seves personalitats un magnífic escriptor, Artur Bladé Desumvila (Benissanet 1907-Barcelona 1995), que va ser molt prolífic. La seva obra es vincula sobretot a Benissanet, la Ribera d'Ebre i el catalanisme. Els paisatges

de la seva terra natal apareixen en diverses de les seves obres literàries, com per exemple a *Benissanet. Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català* (1970), *Crònica del país natal. Vida i mort d'un petit món* (1958), *Gent de la Ribera d'Ebre. Artesans, pagesos, rodaires...* (1971), *Guia de Benissanet* (1982), *Visió de l'Ebre català* (1983) i *Les primeres descobertes* (1996).

Bladé descriu magistralment ambients, situacions, personatges i paisatges dels territoris del voltant de l'Ebre, evocant a manera de crònica multilocal la geografia física i humana del país natal. És una obra que entra de ple en el gènere del millor memorialisme literari, aquell que, transcendent l'anècdota local, sublima tot allò viscut en una peça creadora de gran estil, en la qual la senzillesa del que és narrat adquireix un to tan pròxim que el fa plenament humà i, per tant, universal.

Amb motiu de la celebració del centenari del seu naixement, l'any 2007 es va impulsar la ruta "Benissanet, paisatge literari", on el paisatge i la història són els protagonistes d'un recorregut cultural pels carrers de Benissanet. Aquesta ruta permet resseguir i descobrir els paisatges que va descriure o que van inspirar-ne les obres. Aquesta proposta turística i cultural de ruta literària està impulsada per l'Associació Cultural Artur Bladé i Desumvila de Benissanet. La ruta recorre nou punts de la població en què s'expliquen diversos aspectes del poble de Benissanet basats en textos, vivències i anècdotes de l'autor.

La publicació *Visió de l'Ebre català* (Bladé, 1983) és fruit d'un viatge en barca pel riu des de Ribera-roja d'Ebre fins a la desembocadura, que Bladé va fer en companyia del geògraf Josep Iglésies el 1968. Aquesta publicació permet entendre, a través dels ulls de l'autor, com eren els paisatges de la cubeta de Móra de finals de la dècada de 1960, uns paisatges que es trobaven a l'inici d'una sèrie de transformacions territorials que en canviarien la fesomia.

En aquests fragments que segueixen Bladé fa una descripció general de la cubeta de Móra:

"De Garcia a Miravet (uns deu quilòmetres), l'Ebre senyoreja el magnífic verger format per centenars de sènies, paisatge en què la multiplicitat dels verds, particularment a la primavera, sota la blavor intensa del cel i a banda i banda de la cinta lluminosa de l'aigua, es fa admirar de propis i estranys.

La vall, o cubeta de Móra, integrada per Garcia, les dues Móres, Benissanet, Ginestar i Miravet, és terreny diluvial. D'aquest terreny són les llenques més fèrtils de Catalunya. En uns punts, segons el Dr. Font i Sagué, el gruix del terreny diluvial és petit, però en d'altres, com al Pla de Barcelona, té molts metres i presenta un color vermellós característic (terra de rajoler). A la vall de Móra hi ha grans pans d'aquesta terra la qual ha fet que hi hagi rajolereries, bòbiles i terrisseries." (Bladé, 1983: p. 19)

També hi apareix una descripció del nucli de Móra la Nova:

"El riu passa sota el pont que comunica les dues Móres, la Vella —o d'Ebre— a la dreta, la Nova a l'esquerra. Aquesta població és, en efecte, la més nova de les riberenques. Fa cent anys, les

seves quatre cases no passaven de ser uns masos —els Masos de Móra—. [...] La construcció del ferrocarril va fer de Móra la Nova una estació important —de primera, per tot dir— amb restaurant, dipòsit de màquines, tallers i, per tant, obrers, empleats, tècnics...” (Bladé, 1983: p. 19)

En aquest llarg fragment Bladé descriu com eren les sènies situades a les ribes de l'Ebre al seu pas per la cubeta de Móra, un paisatge molt característic de les ribes de l'Ebre, i que dècades després pràcticament acabaria desapareixent:

“Les fluctuacions del riu són, aparentment capricioses, sempre imprevisibles. L'aigua pren la terra, però també en deixa. Si no n'hagués deixat, les sènies i, particularment, les benissanetanes, no existirien. Per ací, la franja glevosa arriba fins a Miravet i té una amplada considerable (de mig quilòmetre, de vegades). Cada setanta o vuitanta metres, hi ha una casa, entre els arbres, i un pou de sínia, i un safareig i uns corrals. Això és una sènia, una masia de l'horta. No n'hi ha cap d'igual, ni tampoc l'extensió de cadascuna és la mateixa. N'hi ha que tenen una hectàrea, n'hi ha que en tenen dues, tres a tot estirar. Són, doncs, minifundis però sotmesos a un treball intensiu, produeixen prou per alimentar, folgadoament, una família, de vegades dues. Les figueres, algunes enormes, solien senyalar les particions. Fa uns quants anys, no gaires, les sènies consagrades, totes, a la policultura, produïen tot el que és propi del regadiu ebrenc: hortalisses, cereals, llegums, tubèrculs, fruita...

360

Calia una distribució, en petites feixes (“taulats” en diuen) gairebé geomètrica i d'una planimetria (sense gairebé) perfecta. Un aqüeducte (dit la “marera”) surt del safareig i permet de regar tots els taulats. Cada taulat era destinat a una determinada hortalissa. Entre l'un i l'altre, s'alternaven els presseguers, les pomeres, les pruneres, les pereres, els nesprers (aquells que feien les nespres que maduraven amb temps i palla). Amb tot, la producció de fruita, comparada amb la de l'hortalissa, era poca cosa. Els seniers, aleshores, collien un cop o dos a la setmana. Rentaven la verdura a la pila del safareig on corria l'aigua clara, l'aigua que sortia del pou, el pou de sínia que feia rodar un mul pacient o un borriquet eixerit. Les grans rodes de fusta de la sínia feien un cant musical, rítmic. Les hortalisses eren posades en coves, i amb els coves plens carregaven el carro. També preniën conills, pollastres, ous. Sobre la càrrega estenien les borrasses i un matalasset de llana. Uns sortien de tarda, altres de nit. Depenia de la llunyania del poble on volien anar a vendre. En sortir de la sènia s'ajaçaven sota la vela i molts, en deixar la darrera casa del poble, ja dormien. N'hi havia que arribaven a Maella, a l'Aragó, dotze hores de carro, catric-catrac... Aquestes expedicions alimentàries representaven bons beneficis; de vegades, d'altres no tant. Ara, tot això, s'ha acabat. De sis o set anys ençà, la verdura i els cereals han estat substituïts pels arbres fruiters: presseguers i pereres sobretot. Se'n produeixen tones i més tones. Durant la temporada, se'n carreguen, cada dia, cinc o sis camions, que porten la fruita, principalment, a Barcelona.

Així, també, els progrés de la mecànica ha fet substituir les velles sínies de cadufos per bombes de motor, i les venerables arades i

els carros de roda alta pels tractors i els tractorets. I les tartanes senyorials pels automòbils democràtics... Tot canvia. Només les aigües arriades dels pare Ebre, més o menys domtat, aquí els pagesos riberencs ho deuen tot, continuen baixant, invariables- bé que cada dia un xic més contaminades. Deu ser el progrés, també. I el progrés, ja ho hem dit, etc.” (Bladé, 1983: p. 24-25)

A publicacions com *Benissanet* (1970), Bladé escriu:

“Davant d'aquesta lamentable monotonia d'un paisatge (el mexicà) que sempre sembla el mateix, en estrany lloc i en estranya encontrada, és plaent de recordar les estampes hivernals benissanetanes, el cel gris amb aquella mica de boira que puja del riu, els arbres descarnats, les postes de sol esvaïdes, les vetllades interminables, la cançó dels vents i les pluges, les llars flamejants, els nadals i les epifanies, els vells amics mai no oblidats, les cares estimades que ja no retrobarem, però que encara viuen en el record, potser perquè només es recorda allò que s'estima.” (Bladé, 1970: p. 153)

Amb tot, Bladé i la seva obra han estat històricament poc coneguts, i només recentment s'està duent a terme una tasca de difusió i reconeixement de tot el que va aportar.

Contràriament, qui millor va donar a conèixer els paisatges de la cubeta de Móra, especialment els de Miravet, fora d'aquest àmbit territorial, és Joaquim Mir (Barcelona, 1873-1940), un dels artistes catalans més valorats del segle xx. Amb l'obra *Fantasia de l'Ebre I. Miravet*, el 1930 obtenia la Medalla d'Honor a l'Exposició Nacional de Belles Arts de Madrid. Entre 1929 i el 1930 l'artista va fer dues intenses estades a Miravet, i amb el treball realitzat va organitzar una mostra dedicada a les Terres de l'Ebre a la Sala Parés considerada espectacular, tant per la temàtica com per l'explosió de color dels quadres: efectes de llum, transparències de l'aigua, figures típiques de la comarca, pobles encastellats. Amb aquesta exposició, Mir va aconseguir un prestigi artístic i social superior a cap artista català viu de l'època.

L'artista tortosí Frederic Mauri també reflecteix en alguns dels seus quadres la llum daurada del paisatge de la cubeta de Móra.

Valors en el paisatge

Els valors ecològics del paisatge de la cubeta de Móra estan directament relacionats amb l'existència del riu Ebre. En relació amb aquest àmbit fluvial destaquen una sèrie d'àrees que contenen paisatges amb uns valors naturals i ecològics elevats. Els boscos de ribera, les illes i marges del riu, i les desembocadures de rieres i barrancs generen una sèrie d'ambients aquàtics rics en biodiversitat, tant vegetal com faunística.

Així doncs, tres illes de les cinc que constitueixen l'espai d'interès natural (EIN) Illes de l'Ebre estan situades en aquesta unitat de paisatge. A més, totes tres han estat declarades espais naturals de protecció especial (ENPE) sota la figura de reserva natural de

fauna salvatge, gràcies a la diversitat d'espècies faunístiques que acullen. En primer lloc, just al nord de la unitat hi ha l'illa i el galatxo de Subarrec, amb més de 26 ha de superfície. Aquesta illa es caracteritza per la presència d'una cobertura forestal molt notable (albereda, salzeda) i una destacable diversitat d'ambients (canyissars, jonqueres, codolars), que n'han afavorit l'assentament de fauna. En segon terme, un cop passats els nuclis de Móra d'Ebre i Móra la Nova, hi ha l'illa del Galatxo, amb una extensió de 31,6 ha. Es tracta d'una illa fluvial amb un destacat valor natural, ja que alberga comunitats de salzedes, alberedes i tamarigars molt ben constituïdes, a més d'una fauna nombrosa i diversa. Finalment, la tercera illa fluvial pertanyent a aquest EIN és l'illa de Miravet, ubicada al marge dret de l'Ebre, davant del castell de Miravet però a l'altra riba. Aquesta abasta gairebé 20 ha de superfície i enfront de la seva part central hi desemboca la riera del Comte.

A més d'aquestes illes, hi ha altres espais que, si bé no formen part de l'EIN, presenten una elevada diversitat. Un d'ells és el galatxo de l'Aubadera, amb una superfície d'unes 8 ha, caracteritzat per la seva continuïtat amb la terra ferma i per la proximitat al nucli urbà de Móra d'Ebre. Aquest galatxo combina una zona amb vegetació i sistemes naturals ben estructurats amb una zona més humanitzada i preparada per al lleure. L'altre espai està constituït per l'illa del Vado de Vapor (Móra d'Ebre) i la platja del Molló (Tivissa) que, malgrat pertànyer a municipis diferents, formen una única unitat, ja que es troben a menys de 500 m de distància. L'illa del Vado del Vapor ocupa 10,8 ha, s'ubica a la banda dreta del riu, al sud de la desembocadura del riu Sec, i la major part de la seva superfície es troba colonitzada pel bosc de ribera. La platja del Molló, amb 12,6 ha de superfície, es troba ubicada al marge esquerre de l'Ebre, i forma una àrea tancada d'aigües somes. Finalment, en aquesta unitat es troba també l'illa de Benissanet, d'unes 18 ha, ubicada just al sud d'aquesta població, al davant del mas de la Sénia de la Barca. L'illa és compartida pels municipis de Benissanet (a la riba dreta) i Ginestar (a la riba esquerra), malgrat que la major part de la seva extensió pertany a Benissanet. Aquesta illa destaca pel fet d'albergar un tamarigar ben estructurat i conservat, amb una ornitofauna diversa i abundant.

Tangencialment, pel sector occidental de la unitat hi penetra l'EIN Serres de Pàndols-Cavalls, amb 464 ha.

Per altra banda, els mosaics agroforestals d'olivera i ametller situats al sector occidental de la unitat conformen un paisatge amb una elevada qualitat natural, on hi ha la presència de l'àliga cuabarrada i la marcenca.

Els escenaris de la batalla de l'Ebre, als quals pertanyen tres quarts parts de la cubeta de Móra, des del riu Ebre fins al límit occidental de la unitat, representen un paisatge amb valor històric. Els castells, que no són uns elements gaire abundants a les Terres de l'Ebre ni a la resta de Catalunya nova, hi tenen aquí dos exemples ben representatius: el castell de Móra d'Ebre i el de Miravet, que és el més important de les Terres de l'Ebre i que gaudeix d'una història remarcable. Ubicat a dalt un turó, fou l'últim reducte islàmic de l'Ebre fins a caure en mans de l'orde del Temple el 1153. Des de llavors, es va convertir en un autèntic i innovador castell monestir d'estil romànic cistercenc. També tenen valor històric sis oliveres

singulars i monumentals catalogades i que es troben al nord i a l'oest de la unitat, en un sector on també destaca la presència de marges i altres elements de l'arquitectura de la pedra seca. A Móra la Nova cal destacar el valor històric del conjunt d'edificis del complex ferroviari situat al nord del nucli urbà.

El castell de Miravet, juntament amb el Cap de la Vila, també conformen un conjunt monumental historicoartístic amb valor simbòlic i identitari. Aquesta és una fita identitària del territori coneguda arreu i representada per diversos artistes.

Per la seva banda, el castell de Móra d'Ebre està vinculat a la història de colonització cristiana del territori interior de les Terres de l'Ebre, en una pugna entre diversos ordes i llinatges, per la qual cosa també se li reconeix un valor simbòlic i identitari.

En el marc de la batalla de l'Ebre, el pas de l'Ebre per Miravet per part de l'exèrcit republicà va ser immortalitzat fotogràficament, i ha esdevingut un dels elements simbòlics d'aquesta batalla. El castell de Móra va ser utilitzat com a hospital per part de l'exèrcit republicà.

Els espais agrícoles que formen els conreus de secà d'olivera i ametller de l'oest de la unitat també esdevenen un referent simbòlic i identitari per la llarga història que aquest conreu té en aquestes terres.

Amb relació a l'àmbit fluvial de l'Ebre i a les àrees de regadiu de la cubeta, hi ha elements que conformen paisatges amb una referència per a la població local, com és el cas de tots aquells elements arquitectònics vinculats a l'aprofitament de l'aigua (pous, sínies, molins, etc.), la floració primaveral i la ufana estiuenca dels conreus de fruita dolça, o el pas de barca de Miravet, així com també el record dels llaguts, la navegació fluvial i el camí de sirga, els fragments de bosc de ribera o les illes del riu.

Per la seva particularitat, destaquen com a valor simbòlic i identitari les sínies de Móra, Benissanet, Miravet i Ginestar, per bé que avui dia es troben en clar retrocés i en estat de degradació. Les sínies eren explotacions agràries familiars formades per petites hortes amb mas i sènia que van ser molt abundants als marges del riu Ebre, tot i que les de la cubeta de Móra, per la seva densitat, eren les més representatives.

Els elements del paisatge amb valor religiós i espiritual es restringeixen a l'església vella de Miravet i als campanars de Ginestar i Benissanet, que sobresurten en la silueta dels nuclis urbans.

Entre els valors d'ús social destaca l'entorn del riu Ebre com a zona d'esbarjo per part de la població local i també forana, sobretot vinculat a la navegació fluvial de l'Ebre. Així mateix a Móra d'Ebre hi ha una àrea de lleure vinculada al riu.

També s'han identificat quatre rutes senyalitzades, per fer a peu o amb bicicleta, que sobretot són utilitzades per la població local. Es tracta d'una sèrie d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i difosos pel Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre amb l'objectiu de donar a conèixer els diversos recursos paisatgístics i patrimonials que conté aquest sector de la comarca. Dues rutes transcorren

362

Vista del nucli de Miravet i de la plana agrícola des del castell de la població. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

per la part nord-oest i són utilitzades per accedir a les ermites de Santa Magdalena i Sant Jeroni i a la punta de la Picossa, ja a l'àmbit de la serra del Tormo. Una altra està vinculada al riu Ebre, al nord de la unitat, i una darrera està vinculada a la vall de Sant Pau, a Móra la Nova.

Amb relació als valors productius del paisatge de la cubeta de Móra destaquen els paisatges del riu Ebre, en la mesura que siguin capaços de transformar els seus valors en beneficis econòmics, sobretot vinculats al projecte de navegabilitat del riu o el camí de l'Ebre, la revalorització d'espais naturals (com les illes del riu) o la potenciació de les activitats ludicoesportives.

Els paisatges de la memòria històrica que representen els escenaris de la batalla de l'Ebre situats a l'oest de la unitat, tot i que encara incipientment desenvolupats, poden esdevenir paisatges amb valor productiu per l'atracció que poden generar en el context de la recuperació de la memòria històrica. En aquest sentit, a Móra d'Ebre hi ha el castell, que va ser un punt estratègic per a tots dos bàndols i és seu del centre d'interpretació de l'episodi històric. A Benissanet s'ha rehabilitat el refugi de la plaça de la Font Gran, i a Miravet s'ha establert una nova senyalització del castell.

Precisament, el castell de Miravet, que és el monument més visitat de les Terres de l'Ebre, ha d'ajudar a consolidar una activitat turística encara incipient, que podria integrar-se amb l'atractiu paisatgístic de l'entorn fluvial i del mateix conjunt històric del Cap de la Vila.

Tot i no estar inclòs en cap sistema de protecció o identificació geogràfica, el paisatge generat pels conreus de la fruita dolça té un potencial valor productiu.

Pel que fa als valors estètics destaca per sobre de tot la presència del riu Ebre i el contrast amb la vegetació de ribera i els conreus. Els ambients aquàtics generalment s'associen a espais amb una alta qualitat estètica, especialment en els territoris més aviat eixuts com és el cas de la cubeta de Móra. La vegetació de ribera hi és ben conservada en el tram entre Móra d'Ebre i Miravet, que en combinació amb la forma de les parcel·lacions i els conreus de fruita dolça generen un especial atractiu estètic. Precisament, aquests conreus de fruita dolça representen un monoconreu amb una harmonia de conjunt d'elevat valor estètic, sobretot vinculat als canvis vegetatius anuals dels conreus, amb uns finals d'hivern espectaculars quan floreixen els arbres.

També es considera que tenen valor estètic els mosaics agroforestals dels fruiters de secà de l'olivera i l'ametller situats al terç oest de la unitat.

Per altra banda, les boires hivernals que tenen lloc a la cubeta de Móra, entre octubre i gener, condicionen clarament la percepció del paisatge i hi aporten diferents valoracions estètiques: des de la boira de riu que suavitza el contrast de la tenebra i la llum, que desfigura les siluetes i els perfils, que esvaeix els colors accentuats, que omple vallades i escapça cimals i tot ho iguala fins a la boira que penetra a la cubeta de Móra pel Pas de l'Ase provinent de la

unitat costers de l'Ebre i que es caracteritza per un corrent d'aire gelat, que arrossega manyocs i filagarses de boira, totalment horitzontals. Finalment, també s'han identificat altres singularitats estàtiques com són els barrancs que transcorren per la cubeta, amb les conques del riu Sec, el barranc de Faneca i el de les Lloses, i el pont d'arcades de Móra d'Ebre-Móra la Nova, d'estructura de formigó armat i construït l'any 1943.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Com que es tracta d'un relleu planer, a l'interior de la unitat no hi ha cap punt d'observació del paisatge que sigui destacat. Els punts per poder contemplar aquest paisatge es localitzen just en el límit amb altres unitats. Aquest és el cas del punt situat al poblat iber del Castellet de Banyoles, al baix Priorat, i el del situat al castell de Miravet, just al límit amb la unitat de Barrufemes.

El punt d'observació del Castellet de Banyoles està situat a l'est de la cubeta, just enfront del nucli urbà de Benissanet. L'elevació d'una cinquantena de metres respecte a la cubeta el fa un excel·lent mirador d'aquesta unitat, especialment del sector de les sènies de Benissanet, amb el riu en primer terme. El punt d'observació situat al mirador compensa la seva situació perifèrica, al sud de la cubeta, amb una major elevació, cosa que permet contemplar una esplèndida vista del conjunt de la unitat, especialment el sector de Miravet i Benissanet.

Els itineraris per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat de la cubeta de Móra permeten una millor aproximació als detalls del paisatge, tot i la baixa densitat de la xarxa viària. Les principals rutes motoritzades per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat són:

—La carretera C-12, o eix de l'Ebre, entre Ginestar i Garcia. Es tracta d'una ruta que creua de sud a nord pel sector est de la unitat i, tot resseguint el curs fluvial de l'Ebre, permet contemplar els meandres que l'Ebre fa al seu pas per la cubeta de Móra, així com els diversos mosaics de conreus de fruita dolça en combinació amb els fragments de bosc de ribera que sosté el riu.

—L'N-420, entre els estrets del riu Sec i Móra la Nova, seguint l'eix del riu Sec i creuant el riu Ebre a l'alçada de Móra d'Ebre. Resseguint aquesta carretera, es pot contemplar la transició paisatgística de la cubeta de Móra des de les bosquines dels vessants meridionals de la serra del Tormo fins a la vora del riu Ebre, amb el pont vell i el nucli urbà de Móra d'Ebre, passant pels mosaics agroforestals de conreus de secà, amb ametllers i oliveres, acompanyats de brolles arbrades amb pi blanc, i pels mosaics de conreus de fruita dolça.

També cal destacar el camí de les sènies, entre Móra d'Ebre i Benissanet, que transcorre en paral·lel al riu Ebre, entre els 500 m i un quilòmetre de distància, i que permet contemplar les restes del paisatge, avui dia ja pràcticament desaparegut, del conjunt de sènies que explotaven agrícolament aquest sector i que configuraven un paisatge força característic i singular.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge de la cubeta de Móra estarà sobretot subjecta als canvis dels conreus, que evolucionaran segons el mercat. La qualitat de la fruita dolça de la unitat fa preveure que tingui una sortida còmoda al mercat, i que això pugui revertir en el manteniment dels conreus actuals, i per tant donar continuïtat als actuals paisatges. Així mateix la generalització dels conreus ecològics i l'adopció de mesures de diferenciació del producte basant-se en la millora de la qualitat dels productes, juntament amb la constatació que es contribueix a preservar uns determinats paisatges, podria ajudar a garantir el manteniment dels actuals paisatges característics d'aquesta unitat.

El terç oest de la unitat, però, sí que es pot veure modificat si continua el ritme actual d'abandonament dels sectors més abruptes i la rompuda i les noves plantacions en sòls de pendent més suau. Les conseqüències serien la constitució d'una massa forestal contínua vulnerable als incendis forestals, així com l'aparició puntual d'algun impacte paisatgístic per noves rompudes.

D'altra banda, la construcció del sector de promoció industrial del Molló pot provocar que s'incrementi el procés d'industrialització d'aquest territori. De fet, el de la cubeta de Móra es pot considerar un dels únics trams fluvials de Catalunya que no presenta pràcticament indústria, i, sent un terreny pla i amb disponibilitat d'aigua, presenta un gran atractiu per a indústria que necessiti aquests recursos.

No es preveu que els nuclis urbans creixin gaire, atès que el mercat potencial està força limitat per un cert estancament demogràfic i econòmic. Per altra banda, les rehabilitacions i les reformes en els nuclis antics de les viles i pobles es poden generalitzar i contribuir a la millora dels paisatges urbans.

Amb relació a les pedreres situades a la vora de l'N-420, a l'oest de la unitat, la disminució temporal en la demanda d'àrids i de pedra per a la construcció, actualment en crisi, fa previsible que es mantinguin les dimensions actuals, sense descartar que, a mitjà termini, una reactivació del sector de la construcció afavoreixi l'expansió de les actuals o l'aparició de noves explotacions.

El futur de les àrees d'interès natural, que es configuren a partir de retalls de bosc de ribera (en el cas del riu Ebre) i d'ecosistemes propis dels barrancs mediterranis (en el cas dels barrancs que hi menen des de la cubeta de Móra), és probable que tendixin a consolidar els seus valors naturals en aplicació de les noves polítiques de gestió de les conques hidrogràfiques amb nous criteris i noves sensibilitats.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La transformació dels límits dels nuclis urbans, especialment els de Móra d'Ebre i Móra la Nova, ha comportat que les perifèries i els accessos als nuclis urbans estiguin en general mancats de

364

L'existència d'una xarxa de sénies, encara que no tota en bon estat, representa el manteniment d'un element patrimonial amb un elevat interès paisatgístic.
Observatori del Paisatge

coherència en les tipologies constructives, en la disposició dels elements sobre la trama urbana, i en la imatge de la localitat en qüestió.

- L'evolució de l'activitat agrària de secà a una de més intensiva i de regadiu ha transformat alguns paisatges agraris a vegades sense mantenir l'estructura paisatgística preexistent, especialment per les noves plantacions de fruita dolça.
- La no-inclusió de la producció de préssecs en una indicació geogràfica pot dificultar que el producte es comercialitzi correctament.
- L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari, pot conduir a una pèrdua del paisatge agrícola tradicional.
- La proliferació d'activitats extractives per abastir el sector de la construcció i de l'obra pública durant les darreres dècades, ha

provocat uns processos de deteriorament paisatgístic a la vora de la carretera N-420 al municipi de Móra d'Ebre.

- L'ampliació de l'abocador intercomarcal, situat al municipi de Tivissa, ha significat l'aparició d'una cicatriu visible des de la C-12.

Amenaces

- El sector de promoció industrial del Molló de l'est de la unitat, just a la vora de l'encreuament entre la C-44 i la C-12 pot comportar l'increment de la industrialització d'aquest territori. És necessari garantir que les noves indústries s'implantin correctament, sense deteriorar els valors d'aquest paisatge.

Fortaleses

- La cubeta de Móra presenta un paisatge amb caràcter propi, que des del punt de vista paisatgístic representa una singularitat de les Terres de l'Ebre.

- L'impuls i el dinamisme que fins avui han mantingut el conreu de la fruita dolça permeten el manteniment d'un paisatge de qualitat que poc a poc es va valorant més.
- L'augment de bones pràctiques agrícoles amb la introducció de mesures agroambientals, com és la producció integrada o l'agricultura ecològica, ajuden a millorar la qualitat general dels ecosistemes, i per tant, també dels paisatges.
- L'existència d'una xarxa de sènies, encara que no tota en bon estat, representa el manteniment d'un element patrimonial amb un interès paisatgístic elevat.
- La recuperació de la memòria literària d'Artur Bladé reforça els valors identitaris d'aquest paisatge.
- La conservació i la valorització del paisatge de la cubeta de Móra permeten desenvolupar activitats emmarcades dins l'activitat turística respectuosa amb l'entorn. En aquest sentit l'existència d'indrets molt visitats, com el castell de Miravet, pot contribuir a donar a conèixer aquests paisatges i fixar-hi activitat turística atreta per altres recursos, entre ells el paisatge.
- La recuperació de la navegació fluvial, tot i que amb dificultats, representa l'opció d'accedir al coneixement i a la contemplació dels paisatges des d'un àmbit, com és el riu, força desconegut per a la població actual.

Oportunitats

- Des del punt de vista social, els paisatges ebrencs tenen cada vegada més reconeixement en l'àmbit del territori català, sobretot arran de les mobilitzacions en defensa de l'Ebre que han tingut els darrers anys, i que han situat les Terres de l'Ebre dins l'imaginari col·lectiu català. En aquest sentit, aquest reconeixement es veu reforçat per les actuacions que s'estan duent a terme des del territori, com pot ser la navegació de l'Ebre i la posada en actiu dels escenaris de la batalla de l'Ebre.
- El mercat català pot donar sortida a les produccions de qualitat de la fruita dolça de la ribera, així com altres produccions agràries ecològiques en diferents tipus de cultiu (sobretot olivera i ametller) que es donen a la cubeta de Móra. En aquest sentit, l'obtenció d'una certificació de qualitat seria un element imprescindible per garantir el futur de l'agricultura.
- El riu Ebre té un paper fonamental en la connectivitat ecològica i paisatgística de la cubeta de Móra i més enllà, a la vegada que representa un element amb una forta càrrega simbòlica, i que correctament gestionat pot esdevenir un paisatge que atregui activitat turística a la vegada que representi una millora de la qualitat dels habitants de la cubeta.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 6.1

Un paisatge de mosaic agrícola format en bona mesura per conreus de fruita dolça i que manté elements arquitectònics de l'agricultura tradicional, com són les sènies, i amb elements fluvials propis del riu Ebre, ben conservat i vinculat a l'elaboració de productes de qualitat

La cubeta de Móra presenta un relleu planer ocupat en bona mesura per conreus de fruita dolça, els quals generen un paisatge aparentment uniforme però molt canviant al llarg de l'any. A la riba del riu encara es conserven restes de sènies, en diferents estats de conservació, que eren les explotacions agrícoles que van caracteritzar aquest paisatge fins a la segona meitat del segle xx. Part d'aquest paisatge va ser descrit en l'obra literària d'Artur Bladé i Desumvila, que els darrers anys s'ha començat a recuperar per algunes associacions culturals del territori.

Per una banda, els darrers anys han proliferat les noves construccions en el paisatge rural vinculades a l'activitat agrària, com ara magatzems, que haurien de vetllar per no trencar la composició ni l'estructura del paisatge (colors, volums, etc.).

Criteris

- Dur a terme les gestions necessàries per establir la indicació geogràfica protegida per a la fruita dolça de la cubeta de Móra.
- Recuperar les sènies com a element singular d'aquest paisatge.
- Potenciar la recuperació de la memòria literària dels paisatges de l'escriptor benissanetà Artur Bladé i Desumvila, com a element de reforç de la identitat del territori, així com per donar a conèixer aquests paisatges fora del seu àmbit.
- Gestionar integralment i adequadament els marges fluvials de l'Ebre, i afavorir la recuperació de la vegetació de ribera, per tal de millorar-ne l'estat ecològic i l'aportació a la diversitat paisatgística.
- Integrar adequadament en el paisatge els nous polígons d'activitats econòmiques i les noves infraestructures viàries, respectant els valors que aquest paisatge conté.

Accions

- Estudiar la creació d'una figura de gestió conjunta per a l'espai agrari de les sènies per tal de recuperar el llegat agrícola i aportar nous elements de valorització del paisatge que permetin una millor comercialització dels productes agrícoles.
- Realitzar un estudi de detall sobre la vinculació entre literatura, identitat i paisatge a l'entorn de l'obra d'Artur Bladé i Desumvila, que permeti garantir normativament la protecció d'alguns dels paisatges més emblemàtics, i establir-hi una campanya de promoció per tal de generar un nou atractiu paisatgístic.
- Establir un protocol arquitectònic per a una integració correcta de les edificacions i instal·lacions en espais oberts, per tal de regular, ordenar i integrar-les en el paisatge rural tradicional.

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu d'integrar paisatgísticament el macroabocador de RSU de Tivissa i el sector d'activitat econòmica del Molló (Móra la Nova-Tivissa).
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge de la cubeta de Móra, els miradors del paisatge del castell de Miravet i del poblat iber del Castellet de Banyoles, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Ginestar-Garcia
 - b) (Gandesà)-Móra la Nova-(Falset)
 - c) Camí de les Sènies, entre Móra d'Ebre i Benissanet

QQP 6.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais agrícoles

Els diversos nuclis urbans de la unitat, Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Ginestar i Miravet, han tingut evolucions desiguals. Per una banda les dues Mores, els nuclis més grans, han experimentat creixements relativament importants per bé que ho han fet d'una manera bastant compacta. Tanmateix, s'observa que diversos nuclis urbans, com el de Móra entrant per Benissanet, presenten un cert desordre que caldria restaurar paisatgísticament.

366

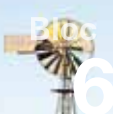
A més, a l'interior dels nuclis urbans, sobretot a Miravet, existeixen elements del patrimoni arquitectònic interessants que caldria preservar i revalorar.

criteris

- Evitar el creixement dispers dels nuclis urbans i millorar la qualitat estètica dels accessos i de les perifèries residencials i industrials.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, especialment pel que fa a Miravet, i evitar que qualsevol actuació en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Conservar i, si escau, restaurar, tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg del BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de millorar l'estètica dels accessos i de les perifèries dels nuclis urbans de Móra d'Ebre i Móra la Nova.
- Realitzar plans de conservació i, si escau, de restauració integral dels elements patrimonials i dels seus entorns per a cadascun dels nuclis urbans de la cubeta de Móra, especialment a Miravet i Móra d'Ebre.
- Estudiar la possibilitat de crear un parc periurbà que permeti dignificar i millorar la qualitat paisatgística dels espais periurbans de Móra d'Ebre, en transició cap als espais agrícoles adjacents, amb la implementació d'àrees i itineraris per a ús públic.

7. Baix Priorat

Comarca:

Pertany al Priorat en la part oriental i a la Ribera d'Ebre en la part occidental.

Superfície:

Superfície de la unitat: 13.728,4 ha (5.429,4 ha corresponen a les Terres de l'Ebre i 8.299 ha al Camp de Tarragona).

Municipis:

Del Priorat: Falset, Marçà, el Masroig, els Guiamets, Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella; de la Ribera d'Ebre: Garcia, Móra la Nova i Tivissa.

368

Vinyes i nuclis urbans petits i compactes, com la Serra d'Almos, són els elements característics del paisatge de la unitat baix Priorat. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu planer, suaument ondulat o creuat per alguna serra de baixa altitud —com en el sector del Masroig i els Guiamets—, que contrasta amb l'elevació de les muntanyes que l'encerclen.
- Cursos d'aigua de poca entitat, excepte en l'extrem occidental, on conflueixen el riu Siurana i el torrent dels Guiamets-riera de Fontaubella, amb el riu Ebre.
- Granits i pissarres que per erosió han donat lloc a la fossa de Falset-Marçà, mentre que les roques calcàries i altres materials sedimentaris afloren a les planes i a les serres del Masroig, els Guiamets, la Serra d'Almos i Darmós.
- Paisatge agroforestal, amb predomini dels conreus a l'oest, constituït per un mosaic de vinya, olivera, avellaner i ametller (per ordre d'importància), combinat amb pinedes de pi blanc i retalls d'alzinar i brolles, que queden restringides als barrancs i a les parts altes dels turons i de les serres de la perifèria.
- Al sector de la serra de Pradell-l'Argentera, els aerogeneradors dominen el paisatge.
- Nuclis urbans compactes lineals, com els Guiamets, la Serra d'Almos o Darmós, o d'estructura més tancada, com són Marçà, Capçanes, la Torre de Fontaubella o Pradell de la Teixeta.
- La carretera N-420, que creua aquest paisatge d'est a oest i connecta la majoria de nuclis urbans.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

2 N-420, entre Caseres i Falset

8 TV-3031, T-3032, de Tivissa a la N-420

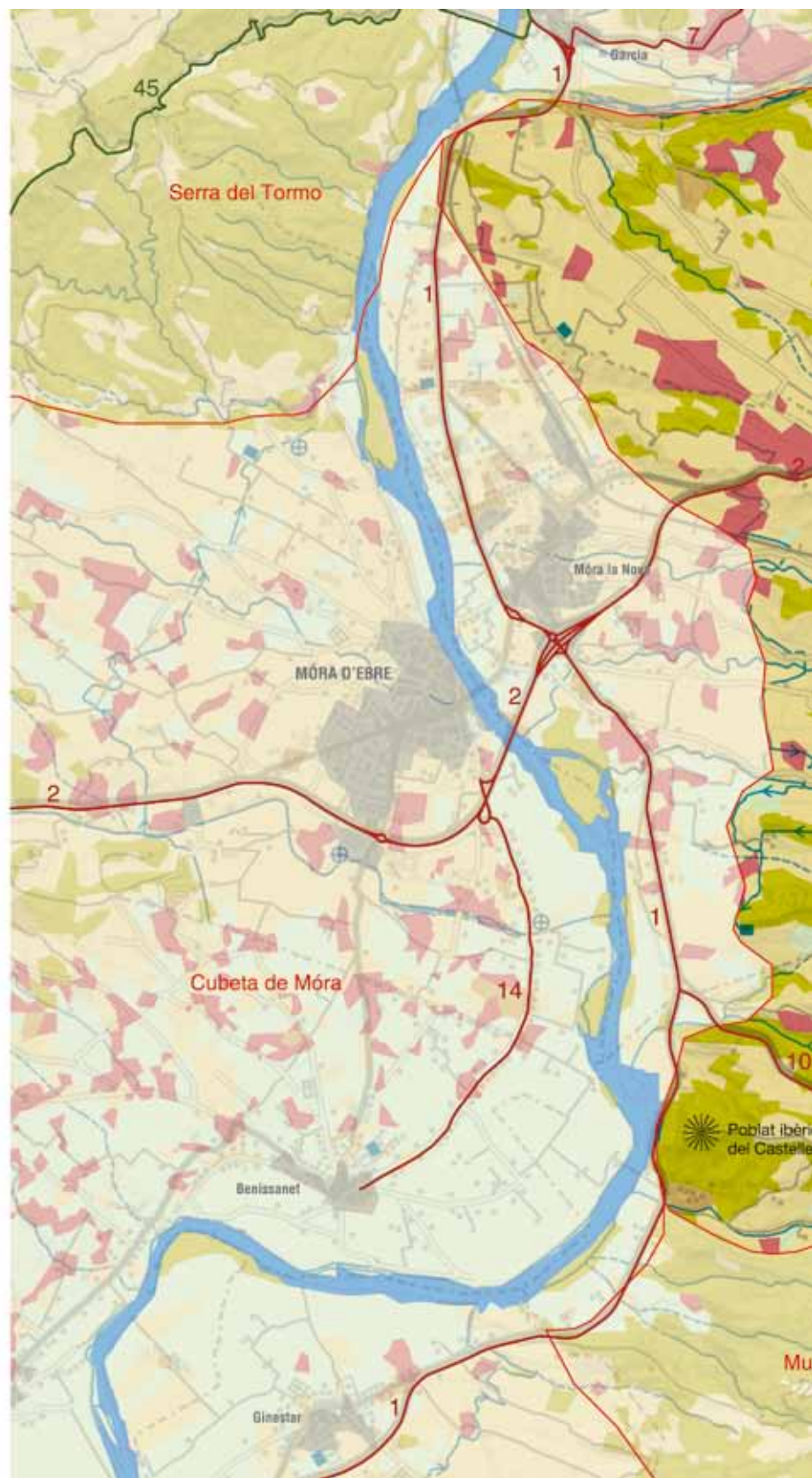
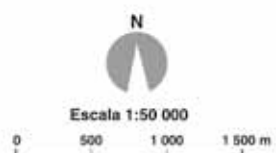
10 C-44, del mas de Molló al coll de Fatxes

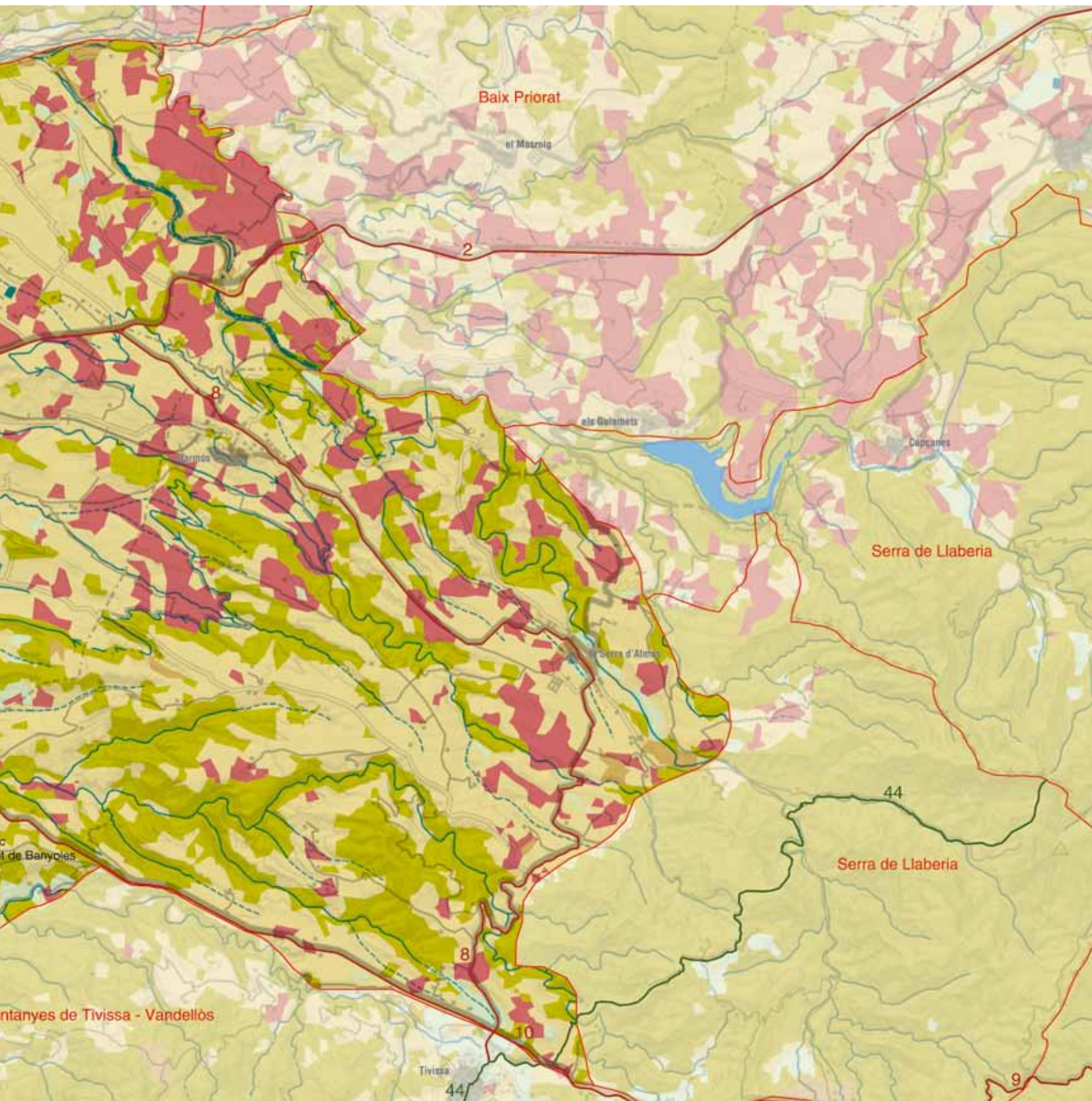
Itinerari no motoritzat

44 GR-7

370

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El baix Priorat ocupa una àrea topogràficament deprimida i relativament planera articulada pel nucli de Falset. Recolzat en els relleus alterosos de les serres de Pradell i l'Argentera que el tanquen per llevant i els contraforts de la serra de Llaberia que ho fan pel costat meridional, el conjunt del territori s'orienta cap a ponent, fins a la depressió de la cubeta de Móra. Aquest és el sentit de circulació de les aigües dels modestos torrents que creuen la zona. Est-oest és també la direcció que segueix la principal via de comunicació que passa per Falset i que manté aquesta població equidistant entre Reus i Móra la Nova. Un relleu poc accidentat i uns sòls aptes per al desenvolupament de l'activitat agrícola han permès que els conreus ocupin molta extensió i donin caràcter al paisatge del baix Priorat.

Geomorfològicament es distingeixen quatre sectors diferenciats a causa de les variacions que presenta l'estructura del relleu. A llevant es troben les valls de Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella. Són unes valls estretes i tancades, modelades en els materials que formen el revers de les serres de Pradell i de l'Argentera. Se situen al voltant dels 500 m d'altitud, una cota elevada en comparació amb la resta de nuclis del baix Priorat. Les muntanyes de les Soleies i els turons de lo Morrot i el puig de la Font separen aquestes valls de la plana de Falset. La fossa de Falset i Marçà ocupa el sector central del baix Priorat. Més que una plana perfecta, es tracta d'un pla inclinat cap a ponent i en el qual Falset, a 350 m d'altitud, se situa en el costat més aixecat. El terreny planer i amb ondulacions suaus s'estén fins als Guiamets. Les serres de lo Sarraí, lo Collroig i la Tosseta creuen la plana de nord a sud a l'alçada dels Guiamets i individualitzen un tercer sector situat a l'extrem nord-oest del baix Priorat, on es localitza el poble del Masroig, caracteritzat per posseir un relleu més trencat, amb serres baixes separades per torrents que li donen un caràcter una mica abrupte. Des d'aquestes serretes i des del barranc de l'Ull de l'Asmà cap a ponent s'inicia un territori aparentment planer que descendeix suaument des de la Serra d'Almos fins al riu Siurana i la cubeta de Móra, amb barrancs abundants que van configurant petits altiplans allargassats en direcció nord-oest/sud-est.

La xarxa hidrogràfica està constituïda per torrents i barrancs, en general de poca entitat, que segueixen una orientació est-oest en consonància amb la disposició general del terreny. Les capçaleres se situen en els relleus perifèrics que encerclen el baix Priorat (mola de Colldejou, serra de Llaberia, Montalt, etc.) i mostren un cabal insignificant. Al sector central, destaca la riera de Capçanes o dels Guiamets que, amb un cabal més o menys continu que alimenta el pantà dels Guiamets, desemboca al riu Siurana a mig camí entre el Masroig i Garcia. Precisament el Siurana marca el límit amb la unitat de la serra del Tormo, i és on van a parar els diversos barrancs del sector septentrional i central del baix Priorat. El sector meridional del baix Priorat drena les aigües en direcció a l'Ebre a través de la cubeta de Móra.

La vegetació natural es concentra a les parts altes de les serres o en els fons i vessants dels barrancs. Hi ha formacions forestals de

pi blanc (*Pinus halepensis*), clapes d'alzines (*Quercus ilex*) i brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) sobre els materials calcaris, mentre que sobre les pissarres i granits creixen brolles d'estepes (*Cistus sp.*). Els boscos més extensos se situen en els sectors de relleu més abrupte com a les Obagues de Falset, entre Falset i Bellmunt del Priorat, on hi ha masses forestals d'alzines i pins. A les serres de les Soleies, lo Morrot i lo puig de la Font s'hi troben pins, alzines i carrasca a la part baixa i roures i pi carrasser per sobre dels 500 m. Al vessant occidental de les serres de Pradell-l'Argentera hi ha alzinars, pinedes de pi blanc i colònies de pi roig (*Pinus sylvestris*) i pinastre (*Pinus pinaster*).

La vegetació de ribera és més aviat escassa i poc desenvolupada. Només a les vores del barranc de la Vila, de la riera de Capçanes o dels Guiamets, o a les ribes del riu Siurana hi prosperen comunitats higròfiles com alberedes, salzedes i jonqueres.

Els boscos de gestió pública o consorciada ocupen molt poca extensió. En el municipi de Pradell de la Teixeta hi ha un conjunt de cinc boscos propietat de la Generalitat que en total sumen unes 65 ha. També al terme del Masroig, hi ha 45 ha de bosc de les ribes del riu Siurana que estan sota gestió pública, en ser propietat de la Generalitat de Catalunya, igual que 90 ha al municipi de Garcia.

L'empremta dels incendis es percep en el paisatge vegetal de la serra de Pradell, on la vegetació forestal ha quedat reduïda a brolles esclarissades.

Evolució històrica del paisatge

El baix Priorat coincideix en bona part amb l'espai territorial que en el marc de la comarca del Priorat ha assolit pautes més dinàmiques d'humanització i, per tant, de modificació del paisatge natural. Aquest fet és motivat per la fàcil accessibilitat, un marc favorable per a l'activitat agrària, així com per a la resta d'activitats econòmiques i, en conseqüència, un poblament més elevat. En canvi, per al sector de la comarca de la Ribera d'Ebre, aquesta és una porció de territori que resta al marge del desenvolupament demogràfic i econòmic, que es concentra a l'eix del riu Ebre.

Els indicis de poblament al baix Priorat són força antics, tal com testimonien les restes trobades en jaciments de superfície i també en coves i balmes: les coves del Xollat, al bell mig de les Burgueres, el cau del Molí Paperer, la Miloquera i Cal Montagut. Cal destacar també les troballes de sílex del paleolític superior a la Tosseta dels Guiamets o les restes preibèriques del Masroig. De l'època ibera destaquen el nucli del Castellet de Banyoles, a Tivissa, i el del Coll del Moro, a la Serra d'Almos. El material més abundant és la indústria lítica i la ceràmica, principalment la d'origen romà, com els antics forns dedicats a la cocció d'àmfores descoberts a l'Aumedina, als afores del nucli urbà de Tivissa.

La presència de Falset és determinant en aquest espai territorial per la seva localització, la seva condició de lloc de pas i la seva evolució històrica, que han motivat una certa preeminència sobre el conjunt de la comarca del Priorat, sense arribar a la influència que tenen les capitals en les comarques veïnes, especialment Móra

d'Ebre, que exerceix influència sobre les poblacions d'aquesta unitat de paisatge.

La població de Falset es caracteritza per la construcció aturonada inicialment de manera adjacent al castell, bastit el segle XIII i que fou residència dels comtes de Prades i, més endavant, presó. En general, el nucli de Falset ha pres en les darreres dècades una configuració força més moderna que la resta de municipis de la comarca, especialment a partir de la creació de noves promocions d'habitatges. En aquest municipi el poblament és dispers, especialment a la zona propera a Marçà.

Malgrat tot, la configuració del nucli presenta encara en bona part una estètica tradicional a l'entorn de la plaça porxada de la Quartera, construïda en pendent. Es conserven edificis d'interès, com el palau dels Ducs de Medinaceli (1630), el dels Comtes d'Azara (del segle XVIII), l'església arxiprestal de Santa Maria (1770) o el celler cooperatiu, bastit el 1919 per Cèsar Martinell i que és un dels més destacats de Catalunya. A l'interior de la població també es conserven racons d'interès com la font del Batlle, la plaça Vella o el portal del Bou. A l'exterior, destaca l'ermita de Sant Gregori, pel seu emplaçament en un sorprenent paratge de roca roja.

Marçà es localitza al peu de la Milloquera, cim on hi ha les restes del castell que recorda la dominació islàmica (mitjan segle IX) i una església de final del romànic. Concretament el segle XV, alguns dels habitants de l'antic nucli van baixar a viure al peu del turó, utilitzant pedres del poble vell per a les noves construccions. Durant el segle XVIII va tenir lloc la consolidació del nucli, que no ha variat excessivament la seva estructura en els darrers temps (tot i que també es comencen a registrar indicis de nova expansió residencial).

El Masroig és probablement d'origen islàmic, tot i que també hi ha troballes preibèriques al Puig-roig i restes de fortificacions ibèriques al coll de les Pinyeres. És probable que l'origen del nucli de població es trobi en un grup de masies. Després de la Reconquesta, la població passà sota el domini dels Castellvell i dels seus successors, els Entença del comtat de Prades, seguint les vicissituds que visqué aquesta casa comtal. Això va afavorir una evolució paral·lela a les altres poblacions de la zona. El nucli, al mateix temps, ha agafat una configuració allargassada sobre una carena poc elevada, com moltes altres poblacions del Priorat.

Dels Guiamets n'existeix referència escrita a partir dels segles XIII i XIV, encara que no va passar a ser parròquia fins al 1787, i va

El pantà dels Guiamets va ser construït el 1951. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

dependre del municipi de Tivissa fins al 1818. El nucli de població presenta una estructura força continguda i també allargassada, malgrat la presència de diverses edificacions recents a la zona que dóna al pantà. El pantà dels Guiamets va ser construït el 1951, fet que va comportar un important augment demogràfic que es va normalitzar posteriorment.

La Serra d'Almos i Darmós són dos nuclis urbans pertanyents al municipi de Tivissa, però amb una identitat pròpia marcada que els apropa més al baix Priorat que a la capital municipal. Són dos pobles similars, de forma allargassada seguint la carretera TV-3032. Els orígens de la Serra d'Almos són mossàrabs, d'on li ve el nom (Serra dels Moros). Inicialment el nucli estava constituït per masos que poc a poc es van formar en nucli, al voltant de l'ermita de Sant Domènec, posteriorment convertida en església. El poble s'ha anat formant a banda i banda de la carretera que el parteix, amb els seus carrers plans i espaiosos i paral·lels al barranc de Tartacó.

Darmós, per la seva banda, és un nucli de població situat en un pla a 4 km de la Serra d'Almos i a 10 km de Tivissa. El seu nom és d'origen àrab, procedent dels habitants sarraïns de les masies que poc a poc s'aplegaren al seu voltant.

L'adveniment de la plaga de la fil·loxera, a finals del segle XIX, va suposar un trasbals socioeconòmic sense precedents a les zones vitivinícoles europees. Al baix Priorat (com a tota la resta del Priorat) després d'uns anys de gran expansió per les caigudes de producció d'altres zones vinyateres, la plaga arribà tot just quan a França començaven a rendibilitzar les primeres collites dels ceps plantats sobre portaempelts americans, la qual cosa encara va agreujar més la crisi.

Al mateix temps, els espais de major dificultat per a l'activitat agrícola, com els fons de les valls o les zones aturonades i de mitja muntanya, com la del sector de Pradell, històricament també havien estat conreats. Per les restes de marges i altres elements de pedra associats a les pràctiques agrícoles (aljubs, barraques, etc.) es pot deduir que des de la meitat del segle XIX fins a la primera del segle XX, gran part del territori estava organitzat en bancals i conreus. Molts boscos van ser arrabassats i només quedaren sense rompre els vessants amb més pendent, els indrets excessivament rocosos i els fondals esquerps dels barrancs.

La traça ferroviària de la línia Reus-Móra la Nova, inaugurada l'any 1891, així com altres elements per a la mobilitat de la població han constituït elements de transformació del paisatge. És el cas de les diferents carreteres locals, especialment l'N-420, que s'assenta en part sobre l'antiga connexió entre Reus i Móra d'Ebre (que data de l'època moderna). En aquest vial cal registrar en els darrers anys diverses construccions associades, tot i que amb un impacte més aviat localitzat, a excepció de les immediacions del coll de la Teixeta.

De fet, les transformacions del paisatge del baix Priorat, atès el seu caràcter fortament humanitzat, tenen molt a veure amb les oscil·lacions econòmiques i socials registrades especialment a partir de la segona meitat del segle XIX i que inclouen els efectes de la fil·

loxera i la reactivació posterior, els efectes de la Guerra Civil en la demografia i el procés migratori posterior a favor de les àrees urbanes litorals.

Aquests fets han tingut una major incidència en el sector de Pradell-la Torre de Fontaubella, on unes condicions ambientals més restrictives, sobretot pel que fa a pendents i tipus de sòl, han exagerat més els resultats paisatgístics generats per les dinàmiques socioeconòmiques. Així, si a finals del segle XIX i principis del XX hi havia un paisatge caracteritzat pels conreus que s'enfilaven pels vessants i unes masses forestals poc desenvolupades, avui dia s'observa un paisatge dominat per les masses forestals en diferents estats de desenvolupament en funció de si han estat o no afectades pels incendis forestals, i uns conreus cada cop més marginals, situats als terrenys més planers.

Amb l'excepció d'un sector de la zona de Pradell-la Torre de Fontaubella, el paisatge no ha estat gaire afectat en les darreres dècades pels incendis forestals. Altres elements d'impacte són les activitats extractives, força freqüents i més centrades en l'extracció d'àrids, així com l'existència d'un parc eòlic a la carena de la serra de Pradell des de 1999, i que en pocs mesos va causar un canvi fisiognòmic en el perfil de la serra.

Les característiques de la zona han afavorit històricament l'extensió dels conreus de secà —vinya, ametller, avellaner— i alguna petita franja d'horta, així com una certa expansió dels fruiters en la zona de contacte amb la Ribera d'Ebre. En aquest context, la vinya té una presència preeminent en el paisatge i ha avançat en detriment de la resta de conreus. Els conreus de vinya estan inclosos en la Denominació d'Origen Montsant.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge del baix Priorat es caracteritza sobretot per l'activitat agrícola, que es manifesta en la gran extensió ocupada pels conreus. La vinya és el cultiu principal, seguida per l'olivera, l'ametller i l'avel·laner. L'avel·laner és el conreu gairebé únic a Pradell de la Teixeta mentre que la vinya predomina a la plana de Falset i Marçà fins als Guiamets, on ocupa grans extensions de terreny planer. L'olivera, encara que apareix arreu, és més abundant als termes municipals del Masroig i els Guiamets. El conreu herbaci són importants a Marçà, amb més de 150 ha ocupades en el cultiu de cereals. Els cirerers s'han plantat en algunes finques que tenen el reg assegurat, sobretot en els municipis dels Guiamets, el Masroig i Falset. El sector occidental i meridional de la unitat comprès entre la Serra d'Almos, el riu Siurana i la cubeta de Móra presenta una combinació de tots aquests conreus esmentats.

Malgrat aquest caràcter agrícola que proporciona un sentit de conjunt, el paisatge és força divers. La configuració del relleu distingeix entre les valls petites i tancades de Pradell i la Torre de Fontaubella, el nucli central del baix Priorat, articulats pel poble de Falset, i la plana, que des dels Guiamets enllaça amb les terres de la cubeta de Móra. De fet, la fossa de Falset només és plana en relació amb els relleus alterosos que l'envolten, ja que internament presenta un

bon nombre de serres baixes i turons que han quedat ressaltats pel treball erosiu de la xarxa de barrancs i torrents.

El baix Priorat es correspon aproximadament amb el conjunt de les unitats del pla de Falset, lo Sarraí-lo Collroig, baix Siurana i muntanyes de Pradell-la Torre identificades a la Carta del paisatge del Priorat.

Al sector del baix Siurana, el riu Siurana es converteix en el principal referent del paisatge local. Un element molt característic és l'embassament dels Guiamets, amb una capacitat de 9,7 hm³, que recull les aigües de la conca de la riera de Marçà i Fontaubella. El sector de lo Sarraí-lo Collroig actua de barrera orogràfica entre el pla de Falset i el baix Siurana, i és una alineació nord-sud de turons boscosos que inclou un nombre important de gorgs i estrets, típics del paisatge càrstic.

Al sector del Pradell-la Torre, l'estructura del mosaic paisatgístic és justament a la inversa que a la zona de la plana. Aquí el predomini correspon a les superfícies forestals, enmig de les quals s'insereixen els conreus de secà. A la part superior d'aquesta for-

mació, així com als vessants obacs de Sant Cristòfol, la Pòpia, lo Morrot i el puig de la Font, es manté encara la vegetació forestal entre el rocam, dominada pels alzinars amb roures i la presència característica del pinastre. Hi són presents els aerogeneradors del parc eòlic de Trucafort, creat l'any 1999 a les serres de Pradell i de l'Argentera, i les torres de comunicació, que modifiquen visualment algunes línies de carena.

Amb la creació de la Denominació d'Origen Montsant s'ha observat una certa revitalització del sector agrari, que pot afectar de manera diferent el paisatge. El sector del pla de Falset no en resultarà gaire afectat, ja que pràcticament la totalitat del sòl rústic és agrícola. No obstant això, alguns dels conreus progressivament podrien reconvertir-se en vinyes, particularment els ametllers i els avellaners. Els canvis poden ser més importants al sector del baix Siurana, ja que en aquesta zona s'afegeix l'ampliació de l'àrea de reg del pantà de Guiamets i encara queden àrees relativament extenses per convertir a conreu.

Des del vessant visual, el paisatge del sector pla experimenta una dinàmica estacional ben perceptible deguda a l'abundància de

El paisatge del baix Priorat està caracteritzat per un ric i variat mosaic agrícola de vinya, olivera, avellaner, ametller i alguns fruiters de regadiu. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

conreus tals com la vinya o el cirerer, en contrast amb la vegetació natural, de caràcter perennifoli, que no presenta variacions importants.

D'altra banda, les activitats extractives ocupen una superfície molt reduïda, però algunes tenen una incidència significativa sobre el paisatge.

També cal considerar els incendis forestals. Els més importants que han afectat els boscos de la unitat es van produir durant la dècada dels anys vuitanta del segle passat. Sempre van afectar el sector oriental: les serres de Pradell i de l'Argentera el 1980, amb 671 ha cremades; els boscos de lo Morrot l'any 1982, amb 53 ha calcinades pel foc, i de nou les serres de Pradell i de l'Argentera l'any 1986, amb 970 ha afectades. En aquest sentit, gairebé tot el territori, excepte un petit sector articulat al voltant del riu Siurana, forma part d'un perímetre de protecció prioritària.

Així, el domini de la vegetació natural correspon a les brolles calcícoles de romer, mentre que els boscos es restringeixen als fondals dels barrancs. Destaca el sector de la punta del Peiró, on creix una població autòctona molt característica de pinastre considerada un dels principals valors naturals que, entre altres motius, ha comportat la inclusió de la serra de Pradell-l'Argentera al PEIN.

Pel que fa als nuclis urbans, es localitzen a les planes agrícoles: a la central, Falset i Marçà; a l'occidental, el Masroig al centre i els Guiamets al sud-est; i al sector oriental, els nuclis de Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella. També té una importància relativa el poblament dispers, especialment al pla de Falset. Aquest fet explica, en part, que s'hagin conservat alguns dels masos més interessants.

A les dinàmiques vinculades amb l'activitat agrícola cal contraposar-hi les dinàmiques urbanes, com la reconversió de molts masos en habitatges normalment no vinculats a l'activitat agrícola. La dispersió d'edificacions que s'ha produït els darrers anys a l'entorn del nucli de Falset és un dels factors que afecten la qualitat del paisatge del sector central del baix Priorat. Actualment, els esforços van dirigits a articular aquestes edificacions disperses estructuralment i funcionalment amb el conjunt del nucli. Per altra banda, es preveu un cert creixement en altres nuclis de la zona, com el Masroig o Marçà.

L'N-420 és la via de comunicació més important. Pel fet de creuar d'est a oest la unitat, ha esdevingut el corredor amb més observadors d'aquest paisatge. A més, hi ha diverses carreteres locals, la majoria de les quals parteixen en sentit radial des de Falset a altres poblacions prioratines: la T-710 cap a Gratallops, la TP-7101 cap a Bellmunt, la T-300 i la T-363 cap a Marçà, o la T-740 cap a Porrera. De l'N-420 surten les carreteres T-734, d'accés al Masroig, i la TV-3031, d'accés als Guiamets. A aquestes infraestructures lineals s'ha d'afegir la línia de ferrocarril Barcelona-Madrid i dues línies d'alta tensió, de 110 i 220 kV, que circulen pel nord del sector. Aquesta àrea és el corredor de comunicacions natural entre les comarques del Priorat, el Baix Camp i la Ribera d'Ebre. L'eix de l'N-420 suporta un trànsit cada cop més intens que ha obligat a realitzar, fa alguns anys, una variant al seu pas per Falset.

Expressió artística del paisatge

Josep Maria Espinàs descriu en diversos paràgrafs el paisatge del baix Priorat al seu llibre *Viatge al Priorat* (1984). Entre Marçà i Falset:

“La carretera va sempre enlairada. Una baixada. Se sent, cap a la dreta, en el paisatge ondulat, un soroll de tren. Una pujada. D'aquesta altura es veu l'extensió de les vinyes, que en el dia ennuvolat tenen color de coure patètic i una curiosa contracció defensiva. Com si les acabessin de ferir. De tant en tant, un pàmpol de prodigiosa púrpura, que no sols és bell sinó consolador, com la sang visible, com la llàgrima vessada.” (Espinàs, 1984: p. 21)

A prop dels Guiamets:

“La casa, ull sobre el paisatge, té, però, la terrible fixesa de l'ull assecat, de l'ull buidat, i ara és tot el paisatge — els pins, i els ceps, i el riu, i l'ocell que passa — el que mira dolorosament la casa, que hi és clavada com una brossa. Més valdria que vingués una gran ventada i deixés la terra neta de cicatrius.” (Espinàs, 1984: p. 29)

Des del Masroig, fa referència tant al paisatge com a les muntanyes que el tanquen pel sud:

“Veig una bona extensió del baix Priorat, que sota la pluja té un color de caramel llepat, i al fons les muntanyes que el tanquen, blau morades.” (Espinàs, 1984: p. 73)

També des del Masroig es descriu el paisatge que s'albira cap al nord, amb la referència a les unitats veïnes:

“Anem a mirar el Montsant — diu en Baptista — vejam quin temps es prepara. Quan sortim ha parat de ploure. Ens enfilem pels carrers, defugint el fang i els bassols d'aigua. Arribem en un punt del turó del Masroig d'on es veu l'altra banda, la part del Priorat autèntic, i al fons el Montsant, plujós.” (Espinàs, 1984: p. 76)

De Falset, fa una descripció del paisatge urbà del centre històric:

“Ara bé, cal no perdre's la segona cara de Falset, la que mira endins — que és una cara de noble discreció. Dóna bo de fer-hi unes quantes voltes, i a cada volta la vila es fa més amiga i més bonica. Fins que s'arriba a la Quartera, que és el nom de la plaçapasseig del Falset de debò. Porticada, neta i polida, ornamentada a la moderna però conservadora d'un aire tradicional, la Quartera és la peça urbanística més senyora del Priorat — burgesament senyora.” (Espinàs, 1984: p. 82)

Joan Asens Aguiló descriu en el seu llibre sobre la comarca, *Guia del Priorat* (1981), el poble de la Torre de Fontaubella i la seva façana paisatgística principal, la mola de Colldejou, que pertany a la serra de Llaberia:

“El petit poble de la Torre de Fontaubella està situat a la capçalera del barranc o riera de Marçà, i al peu mateix de la Mola de Colldejou, la muntanya de línies perfectes i clàssiques com el Partenon.” (Asens, 1981: p. 81)

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors ecològics, al baix Priorat no hi ha grans espais naturals protegits. A l'extrem oriental hi ha una àrea que forma part de l'EIN Serra de Llaberia, que inclou la serra de Pradell-l'Argentera. Aquest sector destaca per la presència de teixedes i d'una de les poques poblacions autòctones de pi pinastre a Catalunya. També s'hi inclouen els relleus que s'interposen entre les valls de Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella per una banda i la fossa de Falset per l'altra. Un altre dels relleus destacables segueix una orientació nord-sud i està constituït per les muntanyes de les Soleies, el turó de lo Morrot i els seus estreps cap al nord. Aquestes serres i valls enllacen la serra de Llaberia-la Mola amb l'EIN del Riu Siurana i planes del Priorat, que aglutina el sector del Priorat històric situat entre Gratallops, Falset i Bellmunt del Priorat, i arriba fins a l'Ebre seguint el curs del riu Siurana a través d'una petita i allargassada franja d'unes 150 ha que fa d'enllaç entre el baix Priorat i la serra del Tormo.

En el sector del Sarraí-Colloiroig i del baix Siurana, destaquen els paisatges espectaculars fruit de la combinació de fenòmens càrstics i tectònics que es troben al conjunt anomenat los Avencs, molt conegut i visitat pels veïns dels pobles propers. Es tracta d'uns gorgs existents entre estrats calcaris molt inclinats, al vessant esquerre del barranc dels Molins. En funció de l'orientació, cadascuna d'aquestes esclètxes presenta un ambient propi i singular. Els més importants són l'avenc Fosc, l'avenc Clar i l'avenc Verd.

L'alineació orogràfica del Sarraí-Colloiroig té un valor inqüestionable com a espai natural enmig de les zones conreades del pla de Falset i del baix Siurana, ja que trenca la monotonia d'un paisatge homogeni i fa de corredor biològic entre les muntanyes de la serra de Llaberia i el curs mitjà del Siurana.

Cal destacar l'arbre monumental mata de Darmós (*Pistacea lentiscus*), al sud de la unitat. Aquesta planta, un llentiscle, és molt comuna a Catalunya i a tota la regió mediterrània, però normalment es troba en forma arbustiva i no acostuma a passar dels dos o tres metres d'alçada. En aquest cas la mata fa 6 m d'alçada i 8 m de diàmetre de la capçada, fet que l'ha portat a estar declarada arbre monumental per la Generalitat de Catalunya.

Al baix Priorat, els valors històrics del paisatge són diversos. Al sector del pla de Falset el patrimoni principal és de tipus arquitectònic i lligat al paisatge urbà: a Falset hi ha la cooperativa, d'estil modernista, dissenyada per Cèsar Martinell, el castell i la plaça de la Quartera. Al mateix sector té cert interès arquitectònic i patrimonial tot un conjunt de masos, alguns dels quals s'han restaurat per reconvertir-ne l'activitat, com és el cas del mas Trucafort, entre Falset i Bellmunt.

De manera similar, es conserven uns recursos patrimonials relacionats amb l'activitat humana, com les mines abandonades de Bellmunt, que són el testimoni d'un Priorat més poblat i amb un nivell d'activitat més alt.

En diversos sectors del baix Priorat destaca la presència abundant de construccions de pedra seca, principalment murs. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Al sector del Sarraí-Coll Roig destaquen les restes protohistòriques del poblat preibèric del Puig Roig del Roget i el camp d'urnes de la Tosseta, al nord-oest i el sud d'aquest sector. També s'han de citar l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres, on acut gent del Masroig, Bellmunt del Priorat i el Molar. Un altre element destacat amb valor històric són les restes del poblat iber del Castellet de Banyoles, situat a l'extrem sud-oest de la unitat just on encaixen la cubeta de Móra i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Al sector de les Muntanyes de Pradell-la Torre, al sector del Sarraí-Coll Roig, i als plans de Darmós i la Serra d'Almos hi destaquen la ubiqüitat i l'abundància de construccions rurals de pedra seca, que testimonien l'ús agrícola d'una part molt important del territori.

També s'han de destacar com a valor històric les dues oliveres catalogades com a singulars i monumentals prop de la Serra d'Almos.

Entre els valors religiosos i espirituals, destaca la presència de l'ermita de Sant Gregori, l'única del Priorat bastida entre les roques roges del Buntsandstein. Prop d'aquesta ermita, també s'hi havia alçat la de Sant Cristòfol, de la qual avui només queden les restes. Al límit amb la unitat de la serra del Tormo, s'hi localitza també l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres.

En relació amb els valors simbòlics i identitaris del paisatge del baix Priorat destaca el conjunt del mosaic agroforestal dominat per la vinya, especialment aquell que conté mostres representatives de l'arquitectura rural de pedra seca. El mosaic agroforestal típic de la trilogia del secà mediterrani, amb conreus de vinya, olivera i ametller, encara conserva aquí algunes mostres representatives, per bé que en retrocés a causa de les noves plantacions de vinya.

En relació amb els valors d'ús social s'han identificat tres rutes senyalitzades, per fer a peu o amb bicicleta, que sobretot són utilitzades per la població local. Es tracta d'una sèrie d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i difosos per part del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre amb l'objectiu de promoure els diversos recursos paisatgístics i patrimonials que conté aquest sector de la comarca.

Les rutes identificades són la del pont de l'Ull de l'Asmà (entre Garcia i l'N-420); la de Sant Pau, entre Móra la Nova i l'ermita de Sant Pau, i la del Mas del Capcir, entre la Serra d'Almos i Tivissa.

378

També s'ha identificat una ruta promocionada per anar en cotxe que transcorre entre Tivissa i l'N-420, passant per la Serra d'Almos i Darmós.

En relació amb el valor productiu del paisatge, cal destacar l'estreta relació que es produeix entre l'elaboració d'uns vins de qualitat i el manteniment d'un paisatge endreçat i d'una elevada qualitat estètica. Aquesta és una qüestió que el sector del vi defensa donant suport a iniciatives com la Carta de paisatge del Priorat, mitjançant el Consell Regulador de la DO Montsant.

Conreu de vinya a prop de la Serra d'Almos. Al fons, el perfil de la serra de Montsant. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El paisatge de la vinya, doncs, forma un paisatge amb valor productiu de primer ordre que s'estén de cap a cap de la unitat, i que ha encetat, tant des de les cooperatives, com des de cellers particulars, diverses estratègies per a la millora de la qualitat dels vins, moltes de les quals s'assenten sobre la valoració del paisatge que genera l'activitat agrícola.

Conjuntament, i encara de manera incipient, es pot considerar que el conjunt del paisatge del baix Priorat integra uns paisatges amb valor productiu a través de l'activitat turística. Malgrat tot, la tranquil·litat associada a aquests paisatges atreu un important contingent de turisme de retorn familiar i de segona residència.

El conjunt d'avencs esmentats més amunt, a banda del valor ecològic que tenen, també destaquen pel seu alt valor estètic.

El sector central i sud de la unitat manté uns valors estètics que configuren el paisatge, formats pel mosaic agroforestal de la vinya intercalat amb bosquines de pi blanc, que presenten uns canvis estacionals valorats per la població.

Al sector sud s'ha identificat un fragment amb valor estètic constituït pel mosaic agroforestal dels fruiters de secà (olivera, vinya i ametllers, juntament amb altres conreus de fruita dolça com els cirerers), entre la carretera C-44 i el barranc Fondo.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Hi ha diversos punts des d'on es pot gaudir del paisatge del baix Priorat, com a la muntanya de Sant Cristòfol, amb panoràmiques úniques sobre el pla de Falset, i el del Peiró, punt culminant de la serra de Pradell, amb unes vistes excel·lents del Camp de Tarragona. A la muntanya del Morrot (o Morral) hi ha un parell de miradors més amb perspectives àmplies sobre el pla de Falset. Altres miradors són: la Miloquera (a Marçà), la serra d'Obagues (al nord de Falset) o el mirador d'Altafalla (la visió del pla de Falset des de Sant Cristòfol és privilegiada).

Al sector central i sud, el caràcter pla del relleu fa que no existeixin miradors destacats. En aquests sectors només s'ha identificat un mirador que reuneixi les característiques òptimes per a l'observació i gaudi del paisatge, el que està situat al poblat iber del Castellet de Banyoles, a l'extrem sud-oest de la unitat, tot i que les excepcionals vistes que ofereix són sobre la cubeta de Móra, especialment del sector de les sènies de Benissanet, de la part interior dels Burgans, dels vessants septentrionals de les serres de Cardó-Boix, així com també dels vessants meridionals de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Només els barrancs i planes meridionals del baix Priorat són visibles des d'aquest mirador.

Els itineraris per a l'observació i el gaudi del paisatge de la unitat del baix Priorat permeten una millor aproximació als detalls del paisatge, tot plegat afavorit per unes carreteres generalment poc transitades i adaptades a l'orografia. Les principals rutes motoritzades per a l'observació i el gaudi del paisatge de la unitat són:

L'ermita de Sant Gregori destaca pel seu emplaçament en un sorprenent paratge de roca roja. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

- De Móra la Nova al coll de la Teixeta, per l'N-420, es poden observar els mosaics agroforestals característics de la unitat, amb predomini de la vinya per sobre de la resta de conreus, que es disposen sobre una orografia força irregular provocada pels sots que generen els barrancs que descendeixen des de la serra de Llaberia fins al riu Siurana. Així mateix es poden contemplar els perfils dels nuclis urbans del Masroig, els Guiamets i Marçà, que encara mantenen l'estructura de poble compacte sense gaires estridències estètiques.
- Des de l'encreuament amb la C-12 i Tivissa, per la C-44, que permet contemplar el sector meridional del baix Priorat.
- De Tivissa a l'N-420, passant per la Serra d'Almos i Darmós, per la TV-3031 i la TV-3032, des d'on es poden observar tant els mosaics agroforestals on es combinen avellaners, ametllers, oliveres i vinya, com els mosaics de conreus de regadiu, formats per cirerers i vinya. Aquesta ruta creua els nuclis urbans de la Serra d'Almos i Darmós amb l'estructura allargassada típica de pobles camí.

Els principals itineraris no motoritzats, per fer a peu o amb bicicleta, es troben localitzats al sector de la comarca del Priorat, a través d'una xarxa de senders senyalitzats (programes de senyalització turística del medi rural) que parteixen de diversos indrets de la zona:

- Sender de la Teixeta: és un recorregut circular des de Pradell que travessa la carena culminant de la serra homònima des del portell del Peiró fins al coll de la Teixeta, ruta en la qual es poden contemplar vistes esplèndides de la plana litoral del Camp de Tarragona. També recorre la carena que tanca la vall per ponent, al puig de la Font, mirador privilegiat del mateix baix Priorat.
- Sender de les ermites de Falset: recorregut circular des de Falset, que permet accedir a les ermites de Sant Gregori, Sant Cristòfol i al mirador de les torres d'Altafalla.
- Sender de les Sentius: un tram del sender discorre pel territori i dóna accés als miradors del Morral.
- Sender de la Mola: una part d'aquest sender travessa el baix Priorat. En aquest tram, el coll de l'Eudalda és un bon mirador sobre l'àrea.

Altres senders que transcorren pels conreus del pla de Falset són el de les Obagues i el de les Pinyanes o dels Masos. Pel sector del Masroig i els Guiamets hi circulen els senders de Marmellans, del Mas d'en Fornós, del Molí de la Bleda, de les Olles-les Rotes, de la Coma i del Mirador del Calvari. Del Masroig també parteix el sender del Puig-roig, que passa per l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres i finalitza al poblat ibèric del Puig-roig.

Possible evolució del paisatge

És de preveure, d'acord a la modernització del camp, que continuïn els processos d'abandonament d'aquells conreus menys productius, sense expectatives de disponibilitat d'aigua o situats en sectors amb pendents més elevades.

El futur de les àrees d'interès natural que es configuren a partir d'ecosistemes propis dels barrancs mediterranis que menen vers el riu Siurana sembla ser que tendiran a consolidar els seus valors naturals en aplicació de les noves polítiques de gestió de les conques hidrogràfiques. La tendència, doncs, hauria de ser mantenir el mosaic agroforestal, tot i que format per unes peces més grans.

En el cas dels sectors més planers, es tendeix a una continuïtat en el procés de plantació de vinya, en el marc de la Denominació d'Origen Montsant, tot i que amb una menor intensitat. Depenent de l'evolució del mercat, es podrien mantenir o recuperar els conreus tradicionals, com l'olivera o l'ametller. Altres factors de modificació paisatgística de la zona són els derivats del procés de creixement urbanístic de Falset i Marçà, incloent-hi la creació d'activitats industrials i de serveis a la mobilitat a la rodalia de les poblacions.

Pel que fa a la resta de nuclis urbans, és de preveure un manteniment de l'actual estructura compacta. Tal com passa al pla de Falset, es pot registrar la construcció d'instal·lacions vinculades a l'activitat agrària així com, de manera més puntual, d'altres dedicades al lleure.

En el sector on arriba l'aigua del pantà dels Guiamets és de preveure que continuaran els canvis de conreu, amb noves plantacions de vinya i fruita dolça. En aquest sentit, caldrà veure-hi l'evolució

de conreus com l'ametller, fins fa uns anys força extensos i ara en retrocés.

El fenomen de la urbanització associada a l'obertura o arranjamant de vies de comunicació pot generar un seguit de transformacions paisatgístiques derivades, tot i que segurament serà el sector del pla de Falset el que absorbirà la major part d'aquestes dinàmiques.

Quant als incendis forestals, que en el sector de Pradell-la Torre han estat importants, és de preveure que n'hi segueixin havent ja que les causes bioclimàtiques continuen presents.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'evolució de l'activitat agrària tradicional de secà a una de més intensiva i de regadiu ha transformat puntualment alguns paisatges agraris, a vegades sense mantenir l'estructura paisatgística preexistent, especialment al sector sud i est del baix Priorat.
- La dispersió d'edificacions que s'ha donat els darrers anys a l'entorn del nucli de Falset és un factor que afecta la qualitat del paisatge del sector central del baix Priorat.
- Els incendis forestals són una realitat permanent al sector del Pradell-la Torre, que introdueixen perturbacions en el paisatge.

380

Amenaces

- Les bones comunicacions poden accentuar les transformacions del paisatge, sobretot d'aquelles àrees més dinàmiques com els voltants del nucli de Falset.
- L'eixamplament de les infraestructures viàries i la creació de nous vials podran esdevenir alteracions a la connectivitat paisatgística.

Fortaleses

- El fort impuls i dinamisme que té el conreu de la vinya al baix Priorat permet el manteniment d'un paisatge vitivinícola mediterrani de qualitat que és cada cop més valorat des de tots els àmbits.
- L'amabilitat del paisatge permet l'aprofitament d'aquest actiu, tant per al sector vitivinícola mateix com per al sector turístic, a través de la densa xarxa de camins existents, cosa que contribueix a la valorització del paisatge agrícola del baix Priorat.
- Tot i que el poblament es concentra sobretot a Falset i als altres nuclis del baix Priorat, existeix poblament dispers fruit de l'ocupació històrica. Aquest fet, a part de donar caràcter a la unitat, pot ajudar a la gestió del medi rural des de la proximitat que aquest tipus d'assentaments ofereixen, a més del valor patrimonial inherent a l'arquitectura dels masos.
- La variació cromàtica que ofereixen els paisatges agrícoles al llarg de les estacions és un dels elements més rellevants del paisatge, i un atractiu a l'hora de promocionar-lo.

Oportunitats

- La presència de teixedes, una pineda de pinastre i l'estepa populifòlia són unes singularitats botàniques que el territori hauria d'explorar per tal de reclamar una gestió més efectiva dels espais inclosos en el PEIN.
- La proximitat a la plana del Camp de Tarragona pot permetre el desenvolupament de diverses activitats culturals que atreguin un turisme de proximitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 7.1

Un paisatge de mosaic agroforestal amb diversitat de conreus i bosquines intercalades, ben conservat i convertit en un element representatiu del paisatge rural de mosaic propi dels ambients mediterranis (vinya, oliveres i ametllers)

El paisatge del baix Priorat està caracteritzat per un relleu planer, suaument ondulat, amb serres baixes i barrancs forestals, així com per un ric i variat mosaic agrícola de vinya, olivera, avellaner, ametller i amb alguns fruiters de regadiu. En general presenta una bona gestió que manté endreçat el paisatge. La proliferació de les noves plantacions de vinya i, en menor mesura, de fruita dolça, han generat nous abancalaments en forma de talussos.

Al sector de les valls de Pradell i la Torre de Fontaubella, amb una bona mostra de l'arquitectura tradicional de pedra seca, s'aprecia un cert retrocés de l'agricultura, fet que comporta la proliferació de les bosquines, amb el consegüent risc d'incendi forestal.

Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus i bosquines per tal de garantir la representativitat i la singularitat d'aquest tipus de paisatge, i garantir alhora la viabilitat del mosaic com a àrea rica en biodiversitat i de transició paisatgística entre la cubeta de Móra, el Priorat històric i les serres prelitorals perifèriques.

Criteris

- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiva i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Evitar en la mesura que sigui possible les concentracions parcel·làries que desfigurin el mosaic de petites parcel·les característiques del paisatge actual.
- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions de vinya o de fruita dolça, i alhora afavorir el manteniment de conreus d'oliveres i ametllers, tant en finques senceres com en els límits dels bancals.

- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.

Accions

- Desenvolupar un projecte de preservació del paisatge del mosaic agroforestal, a través de la formulació d'un reglament de moviments de terres, abancalaments i altres actuacions en el territori de la DO Montsant.
- Dur a terme un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca del baix Priorat per tal de garantir-ne la conservació i per tal de posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població per a què en gaudeixi, per vincular-lo a productes agraris de qualitat i per a l'aprofitament turístic, així com també establir un protocol de preservació d'aquest patrimoni.
- Establir un protocol arquitectònic per integrar correctament les edificacions i instal·lacions en espais oberts, per tal de regular-les, ordenar-les i integrar-les en el paisatge rural tradicional.
- Desenvolupar plans de gestió i ordenació de les masses forestals, especialment d'aquelles que presenten una major continuïtat (serra de Pradell, les muntanyes-muntanya de les Solelles, la Tosseta-Coll Roig-lo Sarraí) i singularitat (pineda de pinastre [*Pinus pinaster*] de la serra del Pradell), i d'aquelles que formen part del connector ecològic entre el riu Siurana i la serra de Llaberia, per tal de millorar-ne l'estructura forestal i reduir el risc d'incendis forestals.
- Ordenar l'activitat extractiva situada entre els Guiamets i el Masroig, delimitant-ne l'extensió màxima, regenerant-ne els espais perimetrals i les àrees en desús i integrant-la paisatgísticament.
- Conservar i adequar per a l'ús públic l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres i els seus voltants, ja que és un indret on acut gent dels pobles del Masroig, Bellmunt del Priorat i el Molar.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge del baix Priorat, els miradors del paisatge de la muntanya de Sant Cristòfol, el Peiró, la Miloquera, l'Altafalla i el poblat iber del Castellet de Banyoles, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Móra la Nova-Falset-coll de la Teixeta
 - b) Els Guiamets-Capçanes-Marçà- Falset
 - c) El Masroig-enllaç N-420
 - d) El Masroig-el Molar
 - e) Falset-Bellmunt
 - f) Falset-Gratallops-la Vilella Baixa
 - g) Falset-Porrera
 - h) Marçà-la Torre de Fontaubella-Pradell-enllaç N-420
 - i) La Torre de Fontaubella-Coldejou
 - j) El Molló-Tivissa
 - k) Tivissa-Serra d'Almos-Darmós

QQP 7.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais agrícoles, i amb uns centres, amb valor històric i arquitectònic ric i divers, protegits, restaurats i valorats

L'existència d'uns nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis, com són els de Darmós, la Serra d'Almos, el Masroig, els Guiamets, Marçà, el Pradell de la Teixeta, la Torre de Fontaubella, permeten preservar l'essència rural d'aquest paisatge, i haurien de mantenir un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics i patrimonials amb tipologies pròpies del lloc, així com evitar la dispersió d'elements urbans i construïts per la perifèria.

La capital de la comarca del Priorat, Falset, és el nucli que ha crescut més en aquests darrers anys, per bé que moderadament. Això ha comportat que hagi desvirtuat un punt el seu caràcter de nucli compacte. En aquest cas caldria que mantingués el caràcter nodal en els futurs desenvolupaments urbans, que evités la dispersió i respectés els elements patrimonials que té (principalment el nucli antic, el castell, la cooperativa d'estil modernista i la plaça de la Quartera).

Críteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçades i les tipologies pròpies de cada nucli urbà.
- Evitar, en el cas de Falset, el creixement dispers dels nuclis urbans i millorar-ne la qualitat estètica pel que fa als accessos i perifèries residencials i industrials.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Conservar i, si escau, restaurar, tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg del BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de millorar estèticament els accessos i perifèries del nucli urbà de Falset.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de conservar i, si escau, restaurar integralment els elements patrimonials i els seus entorns per a cadascun dels nuclis urbans del baix Priorat, sobretot a Falset.
- Elaborar una proposta de creació d'un parc periurbà que permeti dignificar i millorar la qualitat paisatgística dels espais periurbans de Falset, en transició cap als espais agrícoles adjacents, amb la implementació d'àrees i itineraris d'ús públic.

8. Serra de Llaberia

Comarca:

Pertany al Priorat en la part nord-occidental, a la Ribera d'Ebre en la part central i occidental, i al Baix Camp en la part nord, est i sud.

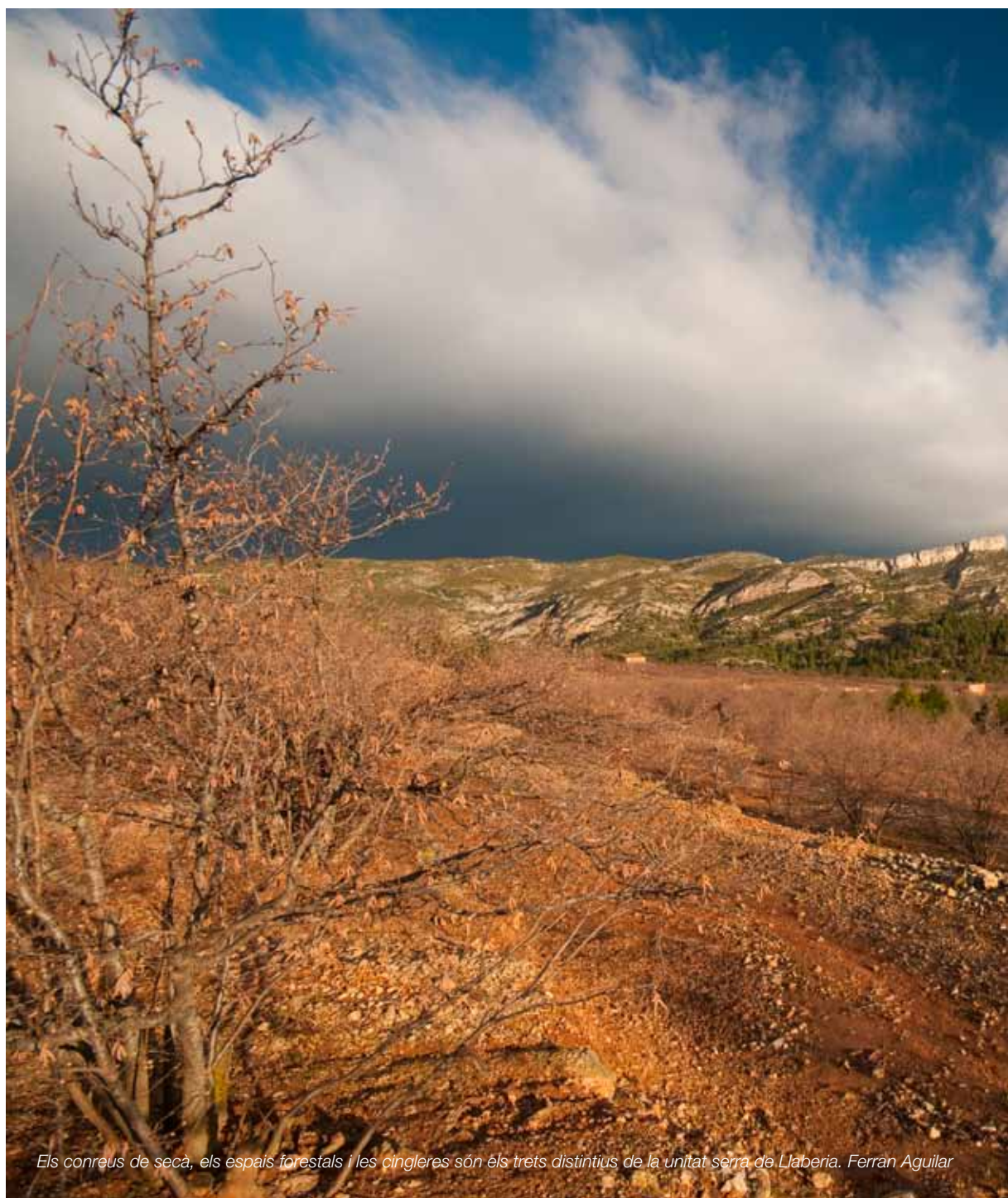
Superfície:

13.579 ha (3.600 ha corresponents a l'àmbit Terres de l'Ebre i 9.979 ha a l'àmbit Camp de Tarragona).

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis; del Priorat: Capçanes, el sud de Marçà i la Torre de Fontaubella; del Baix Camp: Coldejou, Pratedip i el nord de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant; de la Ribera d'Ebre: el nord-est de Tivissa.

382

Els conreus de secà, els espais forestals i les cingleres són els trets distintius de la unitat serra de Llaberia. Ferran Aguilar

Trets distintius

- Paisatge de muntanya mediterrània caracteritzat per un relleu abrupte i alterós amb cims propers als 1.000 m: la Miranda de Llaberia (919 m), la mola de Colldejou (922 m).
- Predomini dels materials calcaris que donen lloc a moles envoltades per cinyells de cingles.
- La vegetació ocupa el 80% de la superfície del terreny. Les pinedes de pi blanc predominen en el vessant septentrional, conjuntament amb alzinars, pinedes de pinassa i colònies de roures de fulla petita a les obagues. Les garrigues i les brolles de romaní s'estenen per les serres del sector meridional, molt afavorides pels incendis forestals.
- No hi ha corrents d'aigua importants. Només en el vessant nord la xarxa de torrents conflueix en el torrent de Fontaubella, que desguassa en el pantà dels Guiamets.
- L'espai agrícola es localitza en les valls i els replans interiors. S'hi conreen ametllers, oliveres, avellaners i vinya, així com cirerers i fruiters de regadiu on hi ha la suficient disponibilitat d'aigua.
- Paisatge poc habitat, la població es concentra en els pobles de Capçanes, Colldejou i Prasdip, en una localització perifèrica respecte a les serres, així com al petit poble de Llaberia, només habitat temporalment.
- Presència de fons escènics notables i visibles a gran distància, com la mola de Colldejou, la Miranda de Llaberia, l'Enderrocada o el Montalt.

Mirador

Itinerari motoritzat

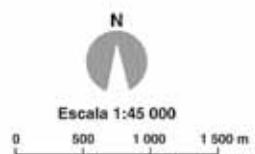
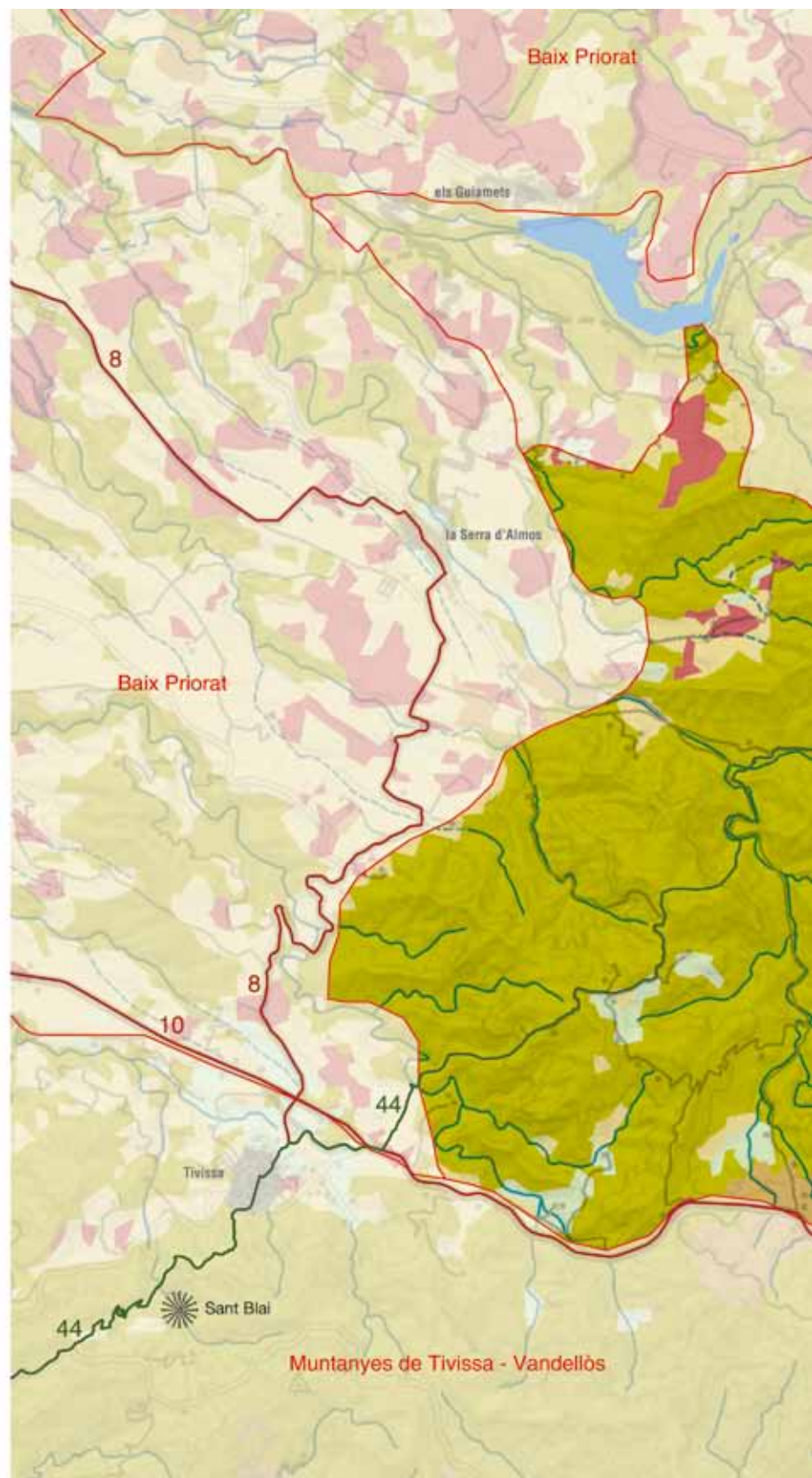
9 TV-3111, T-311, de Llaberia al coll de Fatxes

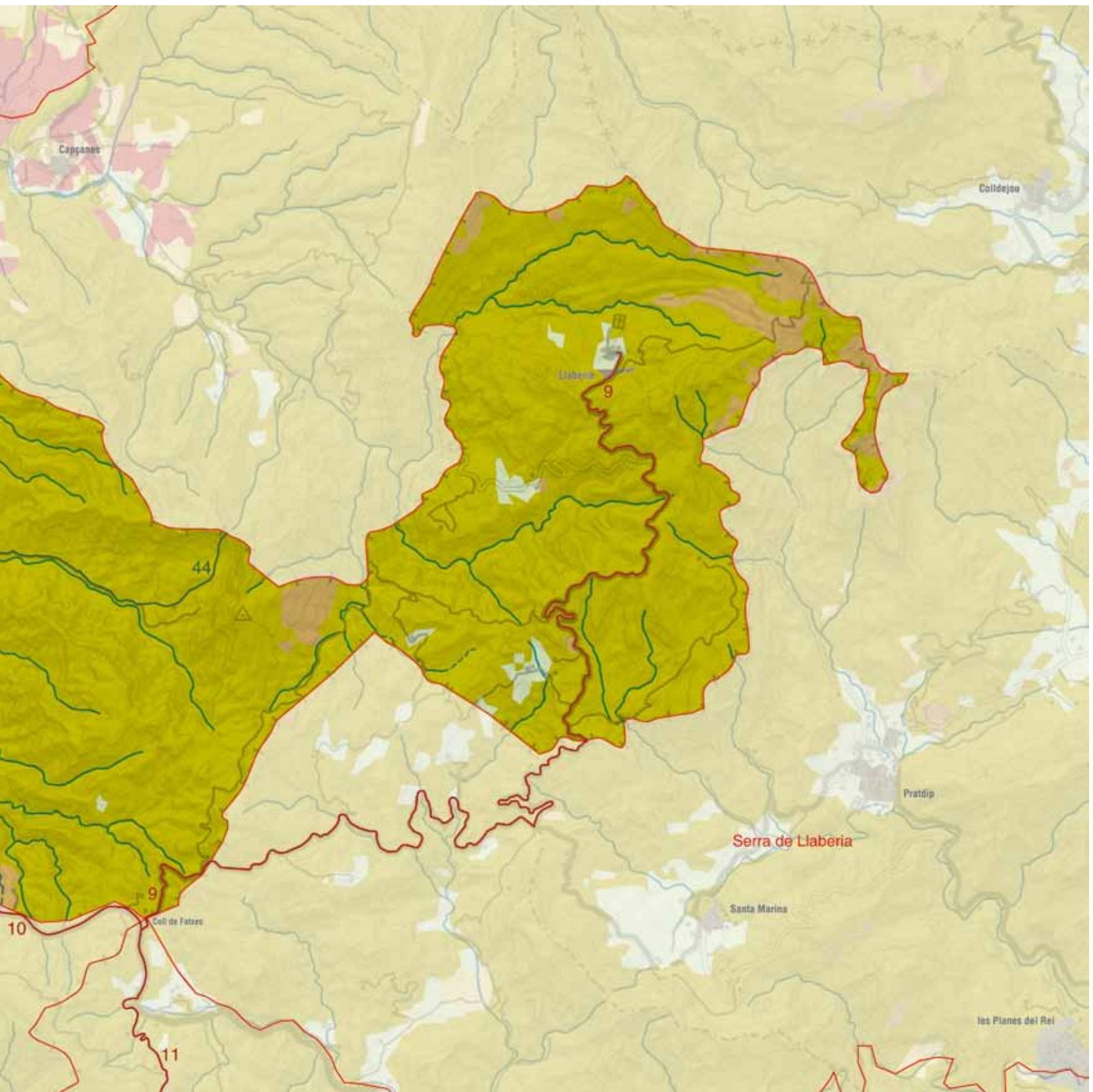
Itinerari no motoritzat

44 GR-7

384

Elements naturals que constitueixen el paisatge

La unitat de paisatge serra de Llaberia forma part de la branca meridional de la Serralada Prelitoral, que es distingeix al sud de la fossa de Falset, a ponent de la plana del Baix Camp i a llevant de la Ribera d'Ebre. El paisatge presenta un caràcter de muntanya baixa mediterrània aspra. Malgrat que les altituds màximes no arriben a assolir els 1.000 m, el desnivell en relació amb els terrenys veïns i deprimits topogràficament del Priorat, el Baix Camp i la Ribera d'Ebre és considerable, fet que reforça la impressió de territori agrest i muntanyós.

El relleu és molt intricat. Un conjunt de serres i moles (turons coronats per plataformes tabulars) se succeeixen des del sud de Falset fins al mar. Un primer arc exterior de muntanyes s'inicia al sud de la serra de l'Argentera i separa les valls interiors de la plana del Baix Camp i del veí massís de Vandellòs. La serra de la Gallina Cega (506 m), la muntanya Blanca (489 m), el puig de Cabrafiga (614 m), la serra de Güena, amb el puig del Marquès (502 m), i la serra de Santa Marina (588 m a la mola de la Viuda) constitueixen un primer conjunt exterior de serres calcàries, que encerclen el principal grup de valls i replans de l'interior del massís muntanyenc. A les valls i als replans interiors es localitza la principal àrea agrícola, que coincideix amb un nivell de materials argilosos. És sobre aquest nivell que es localitza el poble de Pratdip i la principal via de comunicació interior que des del coll Roig travessa el llogarret de Santa Marina i els nuclis de Pratdip i Coldejou.

386

A l'oest de la petita depressió interior s'aixeca un altre rosari de serres i moles que conformen el nucli del conjunt orogràfic. De nord a sud es troben la mola de Coldejou (922 m), la Miranda o mola de Llaberia (919 m) i les moles de la Grallera (625 m). Aquests relleus enllacen cap a l'oest amb la serra de Montalt (749 m), la mola del Perelló (622 m) i, més enllà, amb els contraforts orientals de la serra de Tivissa.

Els materials calcaris no afavoreixen l'existència de grans corrents d'aigua en superfície, ja que desenvolupen formes càrstiques de circulació d'aigües subterrànies; així el territori de Llaberia està solcat per barrancs i torrents que només acostumen a portar aigua després de pluges molt intenses. En tot cas, la xarxa hidrogràfica està més desenvolupada en el vessant nord, on la riera de Fontaubella recull tot un conjunt de torrents, entre els quals destaca el barranc de la Vall. Just al sud del poble dels Guiamets, el pantà del mateix nom fa de reservori per al rec agrícola de les aigües aportades per la xarxa hidrogràfica esmentada.

La vegetació mostra una clara asimetria entre els vessants meridionals i els septentrionals. A les moles i serres calcàries que s'estenen des del coll de Fatxes fins a Santa Marina i el Cabrafiga hi predomina la vegetació arbustiva: garrigues i brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) i bruc d'hivern (*Erica multiflora*), afavorides per l'efecte dels incendis forestals. Al peu de la mola de Coldejou i dels contraforts septentrionals de Llaberia hi abunden pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) bastant madures, sobre brolles calcícoles de romaní. En els obacs i a la part alta dels vessants orientats al nord s'hi troba l'alzinar muntanyenc, junt amb la presència es-

Camps de conreu on s'observen cirerers en primer terme i oliveres al fons, en un sector entre Pratdip i Coldejou. Observatori del Paisatge

poràdica de pi roig (*Pinus sylvestris*), roures de fulla petita (*Quercus faginea*) i altres caducifolis. A més, cal destacar que hi ha alguna teixeda en racons ben conservats, els roures arriben a formar boscos mixtos al vessant obac del coll del Guix i es troba alguna pineda de pinassa (*Pinus nigra ssp. salzmannii*) al vessant nord de la mola de Llaberia. D'altra banda, l'abundància de parets i cingles calcaris facilita l'existència de plantes rupícoles calcícoles. A les ribes del pantà dels Guiamets i dels torrents de més entitat hi ha fragments de salzedes i alguna albereda.

Alguns dels forests existents a la unitat són de gestió pública, fet que contribueix a conservar-ne el valor paisatgístic. A la capçalera del barranc de la Vall, entre el mas del Calas i el paratge del Collet, al vessant nord de la serra de Montalt, hi ha unes 570 ha de boscos de gestió pública, propietat de la Generalitat, que integren pinedes de pi blanc i alzinar muntanyenc. Al sud de la mola de Llaberia, en el barranc de la Dòvia i en el Mont-redon, hi ha també unes 300 ha de boscos propietat dels ajuntaments de Pratdip i de Tivissa, respectivament, que són de gestió pública i que també integren pinedes i alzinars. Al vessant nord de la serra de Güena hi ha un petit sector d'un es 70 ha d'extensió, propietat també de l'Ajuntament de Pratdip, que actualment està constituït per brolles calcícoles a causa dels incendis forestals repetits. Finalment, sota la propietat de l'Ajuntament de Mont-roig del Camp hi ha dos sectors veïns que sumen poc més de 100 ha de pinedes situats al sud de la serra de la Pedrera.

L'àliga cuabarrada, l'astor, el falcó pelegrí i l'àliga marcenca són les principals espècies de fauna que sobrevolen els camps i boscos de la serra de Llaberia i que troben en els seus espadats llocs de nidificació apropiats.

Evolució històrica del paisatge

Històricament aquest territori ha tingut una dinàmica a cavall de les zones del Camp de Tarragona i de les Terres de l'Ebre. Aquesta dinàmica de continuïtat es manifesta també en molts trets físics i paisatgístics i motiva la necessitat de considerar una mateixa unitat paisatgística al voltant del nucli de Llaberia.

L'orografia del conjunt ha determinat una reduïda humanització en comparació amb altres unitats properes, cosa que ha afavorit, al llarg de la història, el predomini de la vegetació espontània —bos-

Parc fotovoltaic del poble de Llaberia. Rafael López-Monné

cos de pi blanc, alzinars, teixedes, brolles, tots segons l'orientació i la localització puntual— en conjunció amb els afloraments rocosos i les tarteres.

Tot i aquest caràcter muntanyenc, la presència humana hi és antiga i més o menys continuada, tal com mostren múltiples troballes ibèriques i romanes (ceràmica i monedes), descobertes a uns 200 m de Capçanes, a la serra de l'Espasa. D'altra banda, a la partida de Marmellar, al mateix municipi de Capçanes, s'han trobat restes d'un poblat de la primera edat del ferro, mentre que a l'Ametlleral s'ha trobat un taller de sílex a l'aire lliure.

En el vessant prioratí s'hi van introduir històricament conreus de vinya, combinats amb altres conreus com l'olivera, l'ametller i l'avellaner. A la vora de la població de Capçanes hi ha diverses àrees de fruïter de regadiu. El vessant situat en l'àmbit natural del Camp es va orientar, sobretot des de principis de segle xx, al conreu de l'avellaner, igualment que al sector de la Ribera d'Ebre proper al nucli de Tivissa.

Precisament, la consolidació del nucli de Tivissa és l'única modificació significativa en l'apartat arquitectònic d'un cert abast, afeïda, lògicament, a l'existència de construccions i infraestructures vinculades a l'activitat agrària. Tant Capçanes com Colldejou o Pratedip són poblacions d'una dimensió reduïda i d'una baixa dinàmica urbanitzadora, encara que en el darrer cas cal fer esment de

l'aparició d'alguna zona residencial aïllada de certa consideració en les darreres dècades.

D'altra banda, aquestes poblacions, de caràcter marcadament rural, han estat afectades en dècades anteriors (actualment menys) per un procés de despoblació paral·lel al que ha tingut lloc en bona part de les comarques interiors i de muntanya de Catalunya. Aquest fet ha motivat l'aparició de situacions d'abandonament del patrimoni edificat —tant als nuclis urbans com a les zones rústiques— i de part dels conreus.

Això és el que ha succeït al nucli urbà de Llaberia, una població pertanyent al municipi de Tivissa, aïllada i enlairada (680 m), al bell mig d'un sinclinal penjat i inclinat cap a Ponent. A mitjan segle xix tenia 172 habitants, però en l'actualitat no hi viu ningú de manera permanent. Tanmateix, l'aspecte del poble és harmònic i amb cases i carrers molt endreçats. El seu gran aïllament i antiguitat explica que Llaberia fos una parròquia independent dins el bisbat de Tortosa. També per aquesta raó no és estrany que hi hagi un Museu del Bast, dedicat a l'antic tragí de mercaderies a lloms de matxo pels solitaris camins de ferradura. D'entre els punts d'interès destaca l'església de Sant Joan Baptista, construïda entre les parets de l'antiga fortalesa. És un dels monuments romànics més importants en l'àmbit de les Terres de l'Ebre. La sitja descoberta al centre de la nau demostra el doble ús que se li donà: culte i refugi de béns. Una restauració de l'any 1986 va permetre recuperar la

seva fisonomia original. Des de l'any 1997 el poble de Llaberia disposa d'un parc fotovoltaic de 18 kWp per subministrar energia a 47 habitatges, alhora que proporciona l'energia necessària per als serveis comuns d'enllumenat públic i aigua potable.

Les carreteres tenen un efecte molt indirecte sobre el paisatge, i únicament s'han registrat intervencions de certa significació en la construcció de pistes asfaltades, com l'existent entre Pratedip i Coldejou, així com determinats arranjaments viaris puntuals, com és el cas de la carretera de Pratedip.

En general, a partir de la dècada de 1960 es va manifestar un descens de les activitats silvícoles i associades (especialment el carboner) i només es mantingueren activitats ramaderes cada cop més residuals, així com tals puntuals de les masses forestals per iniciativa dels propietaris dels boscos. Només es van mantenir els conreus en terrenys de poc pendent i propers als nuclis habitats o als eixos de comunicació principals. En paral·lel a aquest abandonament de les activitats agroforestals, es produí una desaparició dels assentaments disseminats, que va comportar la degradació, fins a la desaparició en alguns casos, de les edificacions i del patrimoni arquitectònic associat (corrals, cisternes, senders, forns de calç, places carboneres, etc.). Aquestes dues tendències van contribuir, a partir de la dècada de 1960, a l'augment del risc d'incendi forestal.

388

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la serra de Llaberia està caracteritzat per un relleu alterós on predominen els cingles i les moles calcàries. La disposició del relleu i dels materials geològics condiciona que els espais aptes per al conreu siguin escassos i limitats als fons de les valls estretes i en alguns replans on afloren roques tendres: argiles i margues. La major part del territori, gairebé un 90%, està recobert per la vegetació espontània. Les comunitats mediterrànies colonitzen les serres meridionals i els vessants solells, mentre que claps d'alzinars, rouredes seques i algunes pinedes de pinassa es localitzen a les parts altes del relleu i a les obagues. Les limitacions a l'activitat humana que imposen les característiques del medi natural queden reflectides en una baixa densitat de població en el conjunt de la unitat. El poblament es concentra en petits pobles situats als indrets on hi ha més disponibilitat de sòls aptes per a les activitats agrícoles. Les comunicacions es veuen dificultades per la configuració del relleu, que no ofereix passos naturals que permetin flanquejar-lo. Els paisatges naturals predominen arreu i són els que donen caràcter a la unitat.

La unitat integra la serra de Llaberia en sentit estricte i els contraforts que componen el conjunt de muntanyes que l'envolta: la mola de Coldejou, la serra d'en Jover, la serra del Montalt, la moleta de Fatxes, la serra de Santa Marina, la serra de Güena, el puig de la Cabrafiga, les Moles, les serres del Sarriol, la muntanya Blanca i la serra de la Pedrera.

A les obagues prioratines i de Coldejou predomina àmpliament el bosc format, en general, per pinedes de pi blanc bastant madures

sobre brolles calcícoles de romer, que contrasten amb les tonalitats clares dels cingles que ressegueixen els planells culminants de les formacions orogràfiques esmentades abans. En els obacs enlairats més ben conservats, creix l'alzinar muntanyenc, amb la intromissió de roures i altres caducifolis.

Les solanes abocades al Baix Camp, en canvi, estan cobertes sobretot per brolles i màquies litorals. Són zones afectades molt freqüentment pels incendis forestals, que mantenen la vegetació en una evolució contínua. El margalló, espècie característica de les màquies litorals, ascendeix pels costers encarats a migdia fins a una altura considerable.

Les parts elevades dels vessants obacs del Montalt, Llaberia i la mola de Coldejou mostren una variació cromàtica estacional ben apreciable pels arbres caducifolis que esquitxen els alzinars. Les parts baixes, normalment dominades pel pi blanc, no experimenten aquesta dinàmica, com tampoc els vessants marítics de brolles i màquies.

El paisatge de la serra de Llaberia s'ha mantingut subjecte a les dinàmiques pròpies de la baixa muntanya mediterrània, caracteritzada pel despoblament i l'abandonament de les activitats agràries en els sectors de sòl més magre. La vegetació ha guanyat espai a costa dels conreus abandonats i ha configurat masses contínues que faciliten l'expansió dels incendis.

Pel que fa als incendis, s'han donat especialment a la zona del Baix Camp, entre Pratedip i Vandellòs, i a l'entorn del nucli de Llaberia, i no tant a la septentrional i occidental. Destaquen dos grans incendis forestals ocorreguts a principis de la dècada de 1990. El 1991, un incendi de 424 ha va cremar l'entorn del nucli urbà de Llaberia, i, el 1994, un incendi de grans dimensions (més de 2.000 ha, de les quals 693 pertanyents a Tivissa) va cremar tot el sector sud de la unitat, entre el coll de Fatxes i el puig de Cabrafiga. Els efectes d'aquests grans incendis forestals tenen una clara incidència en els paisatges que es contempen en l'actualitat al vessant sud de la serra de Llaberia, que presenten masses forestals amb una estructura de matollars o garrigues en diferent estat de desenvolupament.

L'activitat agrícola és força reduïda i molt localitzada en l'espai. Es limita a fondalades planeres cobertes de sediments d'origen al·luvial o col·luvial, com ara les que hi ha al voltant de Capçanes, Pratedip o Santa Marina, o bé als estrats compostos per argiles rogenques i guixos, amb bancs de gresos, roques força més toves que les calcàries i les dolomies que hi ha per davall i per damunt: és el cas de les àrees cultivades a l'entorn de la Torre de Fontaubella, Coldejou o Remullà. Al vessant del Priorat, la vinya es combina amb camps de fruiters de regadiu, ametllers, avellaners i olivers. Al vessant del Camp els conreus majoritaris són els d'avellaners. D'altra banda, tot i que les granges no són abundants en aquesta unitat, n'hi ha alguna de poc integrada a l'entorn.

Pel que fa al poblament, al vessant prioratí, Capçanes és l'únic nucli que queda integrat a la serra de Llaberia, mentre que la Torre de Fontaubella es troba al límit amb la unitat del baix Priorat. Al vessant marítim es localitzen dos caps de municipi: Coldejou i

Les pinedes de pi blanc colonitzen les feixes abandonades i camuflen els murs de pedra seca i les barraques, elements característics del paisatge agrari tradicional. Observatori del Paisatge

Pratdip. I al vessant interior, ja a la Ribera d'Ebre hi ha el petit nucli de Llaberia.

El creixement urbanístic és incipient en aquesta unitat. No obstant això, a Pratdip, als anys seixanta es va desenvolupar una urbanització que s'ubica a l'extrem sud-oriental de la unitat: les Planes del Rei, formada bàsicament per segones residències, si bé en l'actualitat hi viuen aproximadament unes dues-centes persones de forma permanent. També cal destacar el veïnat de Santa Marina, que igualment ha acabat esdevenint un nucli de població de Pratdip, encara que el seu origen és diferent i s'ha d'explicar com una aventura empresarial del principi del segle xx que pretenia l'exploració d'un balneari construït amb molt luxe per a l'època.

Tampoc els petits nous creixements urbans dels nuclis, especialment de Pratdip i Colldejou, han representat una alteració destacada en el paisatge. En general, els nuclis mantenen l'estructura

de poble tancat de carrers estrets, amb unes agradables façanes urbanes.

A més, en aquesta unitat es localitza el poble de Remullà, al terme municipal de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant. Es tracta d'un poble deshabitad des de la dècada dels anys seixanta del segle passat, i que des d'aleshores ha anat enrunant-se. Des de fa pocs anys se n'han començat a recuperar algunes de les edificacions.

Les carreteres existents només volten aquesta unitat, i penetren a l'interior de forma marginal: la TV-3002, de Capçanes a Marçà; la TV-3001, de Marçà a la Torre de Fontaubella; la T-322, de la Torre de Fontaubella a Colldejou; la T-310, de Mont-roig a Pratdip; la T-311, de Pratdip a Santa Marina i al coll de Fatxes (C-44). Finalment, l'única carretera que penetra fins al cor de la unitat, encara que en l'àmbit de les Terres de l'Ebre, és la TV-3001, a Llaberia. En conjunt, les carreteres són estretes i ben integrades en el paisatge.

ge. També cal destacar el pas de la línia de ferrocarril Barcelona-Madrid pel marge septentrional de la unitat.

A l'interior, a banda d'algunes pistes forestals i d'accés a les escasses finques agrícoles, hi ha poques infraestructures que creuin o pertanyin a la unitat: entre aquestes, una línia d'alta tensió (380 kV) que travessa el sector meridional de la unitat de sud-oest a nord-est i passa a prop de Santa Marina i Pratedip. Al límit nord-oriental d'aquesta unitat (coll Roig) comença el parc eòlic del Trucafort, i al municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, a les proximitats de Tivissa, hi ha el parc eòlic del Motarro. Aquests dos parcs, especialment el del Trucafort, són molt visibles.

Expressió artística del paisatge

Autors locals han descrit en algunes de les seves obres alguns racons d'aquesta unitat. Carmel Biarnès i Josep Cid posen de manifest la solitud i la singularitat d'aquests paisatges alterosos a *Guia de la Ribera d'Ebre* (1984):

"La carretera es fa més estreta. La vegetació més exuberant. Seguim pujant, l'aire és més fresc. Prat-Dip [sic] queda a la dreta, a pocs quilòmetres. Un cartell ens indica la direcció cap a Llaberia. Ens fa la sensació d'entrar en un altre món. Som tan lluny del riu! És la primera vegada que pugem a Llaberia. El bosc callat, l'aire humit són la portalada d'allò que encara desconeixem. El paisatge abrupte. El mateix nom de Llaberia, que recorda el de terra de llops [...]. La serralada és un paradís que descansa silencios i solitari. Per un moment, la carretera surt de l'encaixonament muntanyós i al fons s'albira el mar blau, el Baix Camp.

Rera un turó, en una esplanada, descobrim Llaberia. Com es descriu a la Casa Museu d'En Milió Boada 'Llaberia xucla l'esperit de la muntanya que batega vivent en l'agre encís dels seus carrers'. Si pugeu fins a Llaberia podreu copsar el veritable sentit d'aquests

mots. Llaberia és l'encís de la terra. De la pedra i el fang, del verd de la vegetació i el gris ríogenc de la roca. És l'acritud de l'oblit. D'un poble que va deixant de ser-ho." (Biarnès i Cid, 1984: p. 239-240)

En el mateix llibre hi ha una descripció de la funció que ja a la dècada de 1980 tenia el nucli de Llaberia, així com de la seva fesomia:

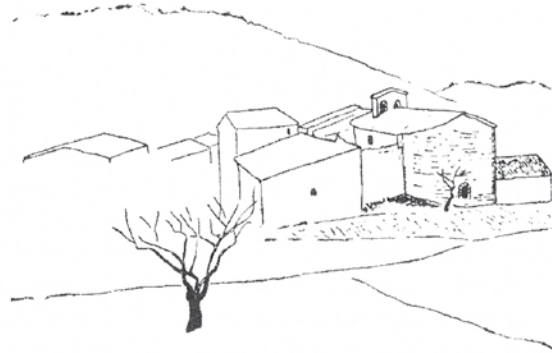
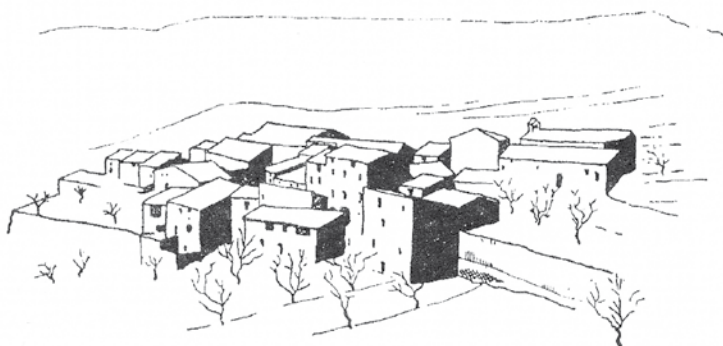
El poble és pràcticament deshabitat. Els caps de setmana hi pugen alguns veïns a treballar els seus horts o descansar del treball quotidià. Vénen de Reus, de Barcelona, una cinquantena d'estiuejants donen vida al poble i han evitat l'enrunament de moltes cases.

"Una trentena de cases als dos únics carrers del poble: el del forn i el de l'Església, recorden el que fou Llaberia. Un lloc poblat, amb història, com testimonien en les seves cases o a la data inscrita en una portalada: 1625, i més encara, l'Església de Llaberia. La més antiga del terme de Tivissa. D'estil romànic, ara abandonada i en un estat ruïnós, sostinguda solament per la vegetació que l'abraça i s'arrela a les seves pedres quasi mil·lenàries." (Biarnès i Cid, 1984: p. 241)

Coldejou, Pratedip i Llaberia, són tres nuclis que van ser glossats pel geògraf i historiador Josep Iglésies en el seu llibre *Les ciutats del món*, publicat l'any 1948. Aquí, Iglésies relata breument les seves impressions d'aquests nuclis així com dels territoris que els envolten, cosa que permet al lector fer una aproximació al paisatge físic i humà de l'època.

Per altra banda, Josep Maria Espinàs, en el seu llibre *Viatge al Priorat* (1984), posa en relleu el caràcter escènic de les muntanyes de Llaberia i la Mola, en el paràgraf següent, que descriu els voltants del Masroig:

390

Dibuixos del poble de Llaberia, de Joan Dolçafel, pseudònim de Josep Iglésies, que il·lustren el llibre *Les ciutats del món* (Iglésies, 1948: p. 85, 89)

“Veig una bona extensió del baix Priorat, que sota la pluja té un color de caramel llepat, i al fons les muntanyes que el tanquen, blau morades.” (Espinàs, 1984: p. 73)

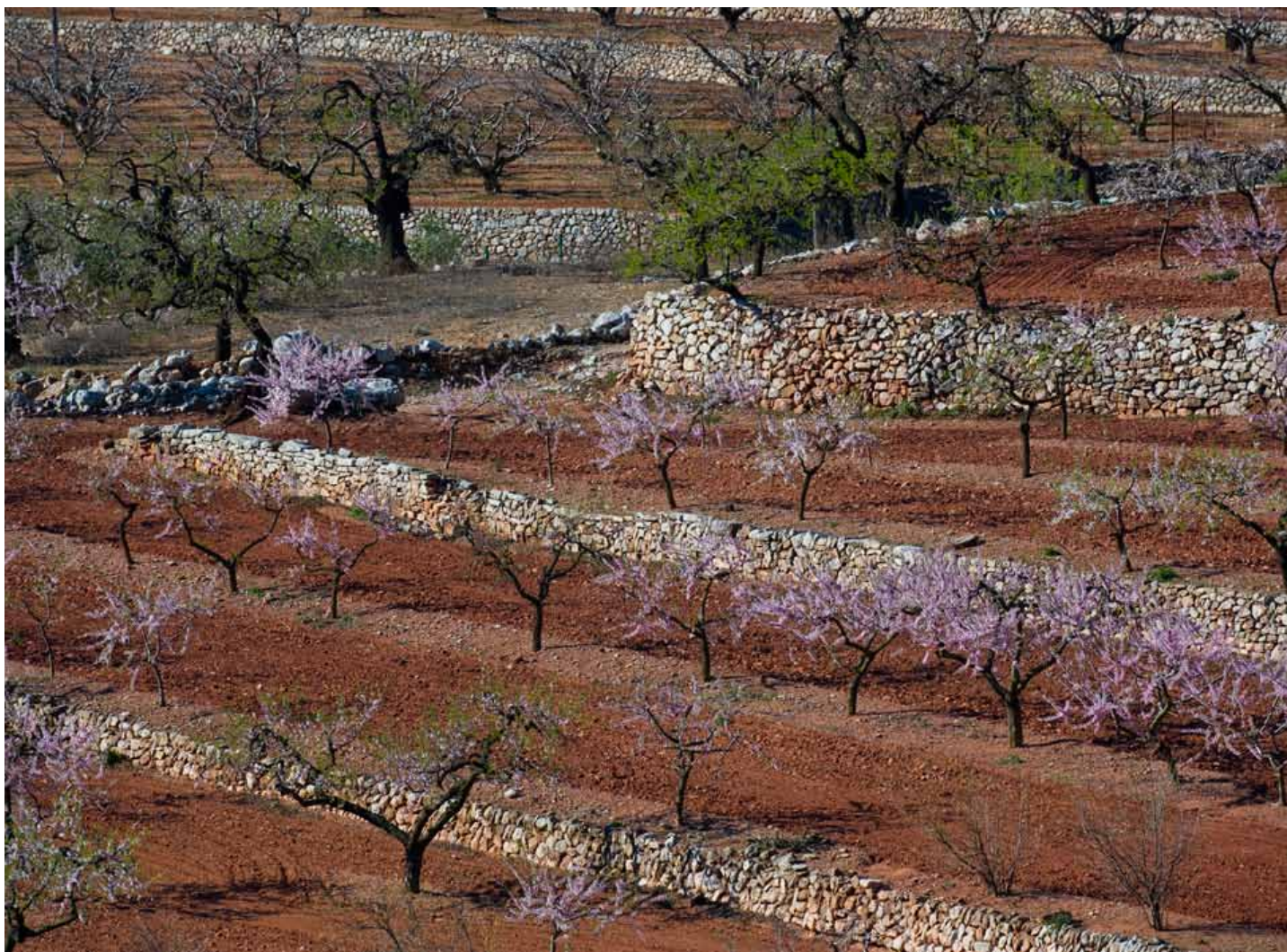
Valors en el paisatge

El conjunt de valors paisatgístics amb un major protagonisme a la serra de la Llaberia són els ecològics. En aquest sentit, la pràctica totalitat de la unitat està inclosa dins l'Espai d'Interès Natural de la Serra de Llaberia, i conté una diversitat de paisatges propis de les muntanyes calcàries amb tots els elements naturals associats característics (pinedes, alzinars, vegetació rupícola, grans rapinyaires, etc.). Aquest interès va empènyer els municipis inclosos en l'espai a constituir, l'any 2004, el Consorci per a la Protecció i la Gestió de l'Espai d'Interès Natural Serra de Llaberia. Aquest ens consorciat agrupa sis ajuntaments, la superfície dels quals ocupa 8.665,8 hectàrees de les 10.350,4 de la delimitació total de

l'EIN. Els membres consorciats són Capçanes, Tivissa, Pratedip, Colldejou, la Torre de Fontaubella i Marçà, a més del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural de la Generalitat de Catalunya, que en forma part com a membre de fet des del 2006.

La singularitat geològica de la geozona Encavalcaments de Pratedip-Llaberia i la Mola de Colldejou ha fet que s'incloguin 1393,44 ha a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya. Aquest espai és d'una bellesa plàstica impressionant, a causa, en gran part, de la seva complexitat geològica.

Amb referència als valors històrics del paisatge, el nucli de Pratedip conté elements de patrimoni arquitectònic interessants: són el castell de la vila i dues torres medievals de defensa. Al mateix municipi de Pratedip, hi ha el santuari de Santa Marina; al cim de la mola de Colldejou, hi ha les restes d'un antic castell, vestigi de les guerres carlines, i a Llaberia hi ha una església d'estil romànic.

Marges de pedra seca i conreus de secà a prop de la Torre de Fontaubella. Ferran Aguilar

També destaca pel seu valor històric el nucli urbà deshabitat de Remullà, que és testimoni d'un antic mode de vida i d'organització del territori.

Per altra banda, les restes de marges de pedra i altres elements de l'arquitectura rural de pedra seca que es poden observar arreu dels vessants, especialment a les solanes, també tenen un gran valor històric. En aquesta línia, també s'han de considerar d'interès històric les restes de camins empedrats que es mantenen en alguns trams.

Els diversos masos que es troben arreu, especialment a la part del barranc de la Vall (Capçanes), però també el del Motarro (Vandellòs), o el de Magrinyà (Colldejou) són, també, d'un valor històric significatiu.

Un altre element que es considera que té un valor històric és l'activitat ramadera extensiva vinculada a les pastures d'estiu. Tot i el retrocés d'aquesta activitat, encara avui dia es manté a diversos indrets de la unitat.

Relacionat amb els valors religiosos i espirituals del paisatge destaca el conjunt de l'ermita de Santa Marina, així com l'església romànica de Llaberia.

Els valors simbòlics i identitaris més significatius de la serra de Llaberia es relacionen amb el conjunt de cingles i penyals que conformen les diverses serres i moles, com la mola de Colldejou, la Miranda de Llaberia o el Montalt, sobretot en la seva visibilitat des del baix Priorat i des del Baix Camp.

En relació amb els paisatges de la memòria històrica, cal destacar els paisatges de les obagues de la serra de Llaberia que van servir d'amagatall al miquelet antiborbònic Pere Joan Barceló i Anguera, *Carrasclet*, a cavall dels segles XVII i XVIII.

Entre els valors socials s'han de destacar les tasques de difusió i les actuacions per a l'ús públic que està duent a terme el Consorci de la Serra de Llaberia. Des d'aquest ens s'han inventariat camins, fonts, arquitectura de pedra seca, etc.; s'han senyalitzat i adequat itineraris de descoberta, i s'organitzen activitats d'ús públic per a la descoberta d'aquests paisatges.

Els valors productius estan relacionats amb la presència de ramats de cabra blanca de Rasquera, una espècie autòctona d'aquestes contrades meridionals marítimes de Catalunya que encara es manté en actiu.

Per altra banda, en la mesura que les activitats i actuacions del Consorci de la Serra de Llaberia es vagin consolidant, l'activitat turística respectuosa amb l'entorn també esdevé un valor productiu.

En relació amb els valors estètics que conté aquesta unitat, ressalta per sobre de tots el conjunt de boscos, cingles i penyals del sector oest de la unitat, sobretot vistos des del baix Priorat, que actuen com a fons escènic; en especial els cingles de la mola de Colldejou, de la Miranda de Llaberia i del Montalt. El cingles del barranc de la Dòvia vistos des de Pratedip, els de la serra de Lla-

beria o els de la mola de Colldejou vistos des del nucli urbà de Colldejou també ressalten estèticament.

A banda d'aquests cingles ressalten algunes geofomes singulars, com el Cavall Bernat, la mola del Perelló, el tossal Gran, o la tossa del Morral.

Pels vessants de la unitat veïna del baix Priorat, a l'altura de la Serra d'Almos i Capçanes, penetren vers l'interior de la serra de Llaberia alguns fragments de conreu de vinya que, en contrast amb els fons emboscats i els cingles calcaris, ofereixen uns paisatges estèticament rellevants.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquesta unitat inclou unes perspectives paisatgístiques excel·lents de la Mola i dels cingles de l'Enderrocada i el Montalt, totes dues de gran rellevància com a façanes paisatgístiques de diverses unitats situades tant al nord com al sud. De fet, aquestes cingleres clouen el paisatge de la major part del Priorat pel sud (la Mola representa per a molts prioratins la segona façana paisatgística emblemàtica de la seva comarca, després del cingle Major de Montsant). Des de la banda de la plana del Camp, la mateixa mola de Colldejou i la Miranda són les dues façanes paisatgístiques que tenen més força.

Per la seva estructura muntanyosa, la serra de Llaberia conté nombrosos miradors que permeten albirar àmplies perspectives del paisatge del sud de Catalunya. No obstant això, alguns dels millors miradors només són accessibles a peu: aquest és el cas de la mola de Colldejou, amb vistes molt interessants tant cap a la plana litoral del Baix Camp com cap a la cubeta prioratina. També cal destacar el cim culminant de Llaberia, la Miranda, que ofereix vistes espectaculars sobre el Baix Camp.

Una ruta circular que pot fer-se amb vehicle permet tenir una visió de la unitat des de tots els angles. Es pot sortir de Marçà cap a l'oest en direcció a Capçanes (TV-3002) i continuar per una pista asfaltada fins als Guiamets. Des d'aquí, seguint la TV-3031, es va fins a la Serra d'Almos i Tivissa. Des de Tivissa es remunta cap al Coll de Fatxes per la C-44, i d'allí per la T-311 cap a Santa Marina i Pratedip. Abans d'arribar-hi, des del coll Roig hi ha l'opció de desviar-se cap a Llaberia (TV-3111). Un cop a Pratedip es pot agafar una pista en bon estat que condueix a Colldejou. Seguint per la T-322, que ascendeix al coll Roig i penetra al Priorat, es passa per la Torre de Fontaubella, des d'on la TV-3001 retorna a Marçà.

Tanmateix, per tenir perspectives àmplies i aprofitant l'alçària de les muntanyes de Llaberia, les millors rutes d'observació del paisatge són les que circulen pel capdamunt de les crestes, només accessibles a peu. El GR-7, amb la variant GR-7-3, per exemple, dona un tomb molt interessant per aquesta unitat, entre el coll Roig i la cresta del Montalt (límit amb el terme de Tivissa i les Terres de l'Ebre), passant per la Mola, el portell de Llaberia, Llaberia, la Fou i la carena del Montalt. El GR-192 circula pels contraforts meridionals de la unitat: entra per Vandellòs i creua la serra de Santa

El poble de Prasdip, que se situa en una clotada al peu del Cabrafiga, és l'inici de diversos itineraris que permeten una bona aproximació al paisatge d'aquesta zona de la unitat serra de Llaberia. Observatori del Paisatge

Marina, Santa Marina, Prasdip, el coll de la Llena i surt de la unitat en direcció a Mont-roig.

Hi ha molts altres senders de muntanya que ascendeixen als indrets més o menys coneguts de la serra de Llaberia, especialment pel vessant de la Serra d'Almos, Capçanes, Prasdip i Colldejou. Per la banda del Priorat destaquen les rutes senyalitzades que ascendeixen a la Mola des de la Torre de Fontaubella (sender de la Mola).

Possible evolució del paisatge

És previsible que la dinàmica actual es mantingui sense canvis substancials en els propers anys i que l'estancament demogràfic, el retrocés dels conreus i l'impacte dels incendis forestals continuïn sent els condicionants principals de la configuració del paisatge.

El procés d'extensió del bosc es produirà en els sectors més obagosos de la unitat, sempre que els incendis forestals ho permetin. Mentrestant, als sectors assolats i del sud de la unitat, les màquies i les brolles continuaran sent les protagonistes del paisatge, amb una lenta evolució cap a formacions més madures.

Pel que fa als incendis, les importants masses arbrades de les obagues de la serra de Llaberia poden estar afectades per grans incendis forestals en un futur. Un escenari marcat per aquest fenomen tindria com a conseqüència la interrupció reiterada de la successió ecològica i la presència majoritària de comunitats vegetals arbustives, és a dir, una proliferació de les brolles i les garrigues després del pas del foc. La política de prevenció i extinció d'incendis que es prengui serà determinant per preveure l'evolució dels espais forestals.

Per altra banda, és de preveure un increment de l'activitat recreativa i turística a la unitat. Així, sembla que en el futur el turisme rural i cultural i l'ecoturisme anirà prenent rellevància a partir de l'adequació als visitants de diversos equipaments públics, una tasca a

la qual està abocant importants esforços el Consorci de la Serra de Llaberia.

En general, però, les característiques de la unitat fan que no es plantegin d'entrada transformacions significatives derivades directament de l'activitat agrícola o d'altres activitats humanes. La possibilitat de transformacions significatives derivades de processos urbanístics sembla d'entrada força reduïda per la localització i les característiques dels nuclis de població d'aquesta unitat de paisatge. Cal tenir en compte, a més, la proximitat de Falset o Mont-roig del Camp, amb més potencial de transformació i més facilitats per a la humanització en general. No obstant això, cal parar atenció als nuclis de Capçanes, Prasdip i Colldejou, pel creixement qualitatiu dels quals caldrà vetllar. La mateixa consideració es pot fer en relació amb la proximitat als límits d'aquesta unitat de la Torre de Fontaubella, Marçà o Vandellòs.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les línies d'alta tensió, el radar de la Miranda de Llaberia i algunes activitats extractives alteren puntualment el paisatge natural que predomina arreu.

Amenaces

- Els incendis forestals, per la seva extensió potencial a bona part de la serra de Llaberia.

Fortaleses

- L'existència del Consorci de la Serra de Llaberia, així com dels ambients naturals diversos i relativament ben conservats. Les diverses actuacions de gestió i millora del paisatge que es desenvolupen en el si del Consorci de la Serra de Llaberia contribueixen a la millora del paisatge i en faciliten la contemplació.

- Les diverses estratègies encaminades a la reducció dels incendis forestals contribueixen a garantir una millor conservació dels ecosistemes i del paisatge.
- El relatiu aïllament de la unitat respecte de les grans àrees urbanes i els grans eixos de comunicació garanteix, a priori, una baixa pressió per als ecosistemes i el paisatge.

Oportunitats

- La variabilitat paisatgística, configurada per un relleu intricat i per una extensa coberta vegetal, és un reclam per a la contemplació, per part de població forana, d'aquest territori.
- La configuració muntanyosa permet obtenir, de manera més o menys accessible, panoràmiques de les unitats perifèriques de gran valor escènic.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 8.1

394

Un paisatge natural ben conservat i amb qualitat paisatgística apta per gaudir-ne

La serra de Llaberia està caracteritzada per un paisatge de muntanya mediterrània amb un relleu abrupte i alterós, amb altituds dels cims properes als 1.000 m (Miranda de Llaberia, 919 m, mola de Colldejou, 922 m). Aquests relleus representen referents simbòlics i identitaris tant per a la població del Priorat i la Ribera d'Ebre, com del Baix Camp.

La vegetació natural ocupa més del 80% de la superfície del terreny, amb protagonisme de les pinedes de pi blanc, però on també destaquen alzinars, pinedes de pinassa i colònies de roures de fulla petita a les obagues, així com teixedes als peus dels cingles obagosos. L'espai agrícola està restringit a les petites valls i replans interiors que ofereix el relleu. S'hi conreen ametllers, oliveres, avellaners i vinya.

Vinculat a l'activitat agrícola, la unitat presenta diversos elements de l'arquitectura rural de la pedra seca actualment abandonats, que representen una mostra dels aprofitaments històrics d'aquest espai de muntanya.

El sector meridional i oriental ha estat molt afectat per incendis forestals recurrents, la qual cosa ha afavorit la proliferació de garrigues i de brolles de romaní, que ocupen una gran extensió.

Criteris

- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal de millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis fo-

restals, garantint alhora un paisatge natural amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.

- Garantir l'existència d'uns paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni material i dels valors culturals associats a aquesta mena de paisatges.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles que romanen a l'interior o als voltants dels paisatges forestals, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Vetllar per la introducció de criteris paisatgístics en la normativa i la planificació sectorial relativa a la política forestal, promovent una gestió forestal sostenible.
- Preservar els cingles que gaudeixen d'un reconeixement estètic i simbòlic i identitari entre la població d'actuacions que en desvirtuïn la contemplació.
- Potenciar el paper del Consorci per a la Protecció i la Gestió de l'Espai d'Interès Natural Serra de Llaberia com a ens integrador de les polítiques de gestió de l'EIN Serra de Llaberia.

Accions

- Desenvolupar plans de gestió i ordenació de les masses forestals, especialment de la faixa arbrada contínua que s'estén per les obagues des del coll Roig, a Colldejou, fins al coll de Fatxes (entre Tivissa i Vandellòs), al llarg d'uns vint quilòmetres, així com també d'aquelles masses sotmeses a incendis forestals recurrents, on seria interessant aprofundir en el paper de la ramaderia extensiva en la gestió de les masses forestals per tal de millorar-ne la biodiversitat i protegir-les dels incendis forestals.
- Mantenir els retalls de mosaic agroforestal formats per conreus d'avellaner als vessants del Camp i de les valls de Pradell i la Torre de Fontaubella, o de vinya en el cas dels vessants del baix Priorat, i bosquines de pi blanc i brolles mediterrànies existents, fomentant la diversitat de conreus.
- Realitzar un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la serra de Llaberia, ja iniciat parcialment pel Consorci per a la Protecció i la Gestió de l'EIN Serra de Llaberia, per tal de garantir-ne la conservació i poder-lo posar a l'abast del conjunt de la població per al gaudi i l'aprofitament econòmic.
- Ordenar les activitats extractives situades al nord del nucli urbà de Pratedip i entre els quilòmetres 4 i 6 de la carretera TV-3111, delimitant-ne l'extensió màxima, regenerant-ne els espais perimetrals i les àrees en desús i integrant-les paisatgísticament.
- Conservar i adequar per a l'ús públic l'ermita de Santa Marina i els seus voltants, ja que és un indret de trobada de població de diversos pobles del Camp de Tarragona.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, el mirador de la Miranda de Llaberia, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Coll de Fatxes-Santa Marina-Pratedip-les Planes del Rei
 - b) Pratedip-Llaberia

c) Pratedip-Colldejou

d) Mont-roig del Camp-Colldejou-la Torre de Fontaubella-Marcà-Capçanes-Guiamets-la Serra d'Almos-Tivissa

QQP 8.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais forestals, i amb uns centres, amb valor històric i arquitectònic ric i divers, protegits, restaurats i valorats

La serra de Llaberia es caracteritza per ser un territori poc habitat i on la població es concentra en els pobles de Capçanes, Colldejou, Pratedip, en una localització perifèrica respecte a les serres, així com el petit poble de Llaberia.

L'existència d'aquests nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis permet mantenir l'essència d'aquest paisatge. Els nuclis haurien de mantenir un creixement ordenat que en conservi els valors urbanístics i patrimonials amb tipologies pròpies del lloc i evitar la dispersió d'elements urbans i construïts per la perifèria. Per altra banda, la unitat conté el poble deshabitat de Remullà.

A l'extrem sud-est de la unitat, dins el municipi de Pratedip, hi ha dues urbanitzacions, la de les Planes del Rei i la de Santa Marina, que estan relativament integrades en el paisatge.

criteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants en cada nucli urbà.

- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació, amb alçades i tipologies no concordants, en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Conservar i, si escau, restaurar, tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg dels BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Evitar una major dispersió de les urbanitzacions actualment existents, afavorint que s'ocupin els espais lliures.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de restaurar les façanes urbanes dels nuclis de Capçanes, Colldejou, Pratedip i Llaberia, i millorar-ne estèticament els accessos i els límits urbans.
- Elaborar un projecte de restauració integral de l'antic nucli urbà de Remullà, respectant la trama urbana així com els elements arquitectònics definidors dels edificis (alçades, cobertes, façanes, etc.).
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de restaurar i adequar paisatgísticament les urbanitzacions de Santa Marina i les Planes del Rei, per millorar la qualitat estètica, tant interior com perifèrica, a través de la regulació de les tipologies constructives, dels tipus de cobertes, de les façanes, així com de l'arranjament dels espais públics.

9. Barrufemes

Comarca:

Baix Ebre, Terra Alta i Ribera d'Ebre.

Superfície:

11.459,4 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Prat de Comte, el Pinell de Brai, Benifallet i Miravet.

396

Meandre del riu Ebre amb conreus de regadiu. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Entre les serres de Pàndols i de Cardó es forma el darrer estret del riu Ebre abans d'arribar al mar.
- El riu Ebre travessa aquest espai de nord a sud, encaixonat, amb alguns conreus de regadiu, principalment cítrics, allí on hi ha suficient sòl.
- Les zones forestals, el 60% de la superfície total de la unitat, formen boscos de pinedes de pi blanc i brolles de romaní.
- Els conreus de secà de vinya i olivera abunden a l'altiplà de la zona del Pinell de Brai.
- A part del riu Ebre, destaca el riu Canaletes, que al seu pas per Barrufemes ha erosionat la roca calcària i ha deixat a la vista unes formacions d'elevada bellesa per on transcorre aigua freqüentment i que formen un paisatge especial distingit pels vessants amb forts pendents que davallen directament vers el riu.
- Els nuclis de Benifallet i el Pinell de Brai, amb els seus entorns, fluvial i d'altiplà, respectivament, tenen un atractiu estètic elevat.
- El cap de vila de Miravet i el seu castell és el nucli de referència del pas de l'estret.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

15 T-333, C-230b, del Pinell de Brai a Prat de Comte

16 C-43, de l'Ebre a Gandesa

Itinerari no motoritzat

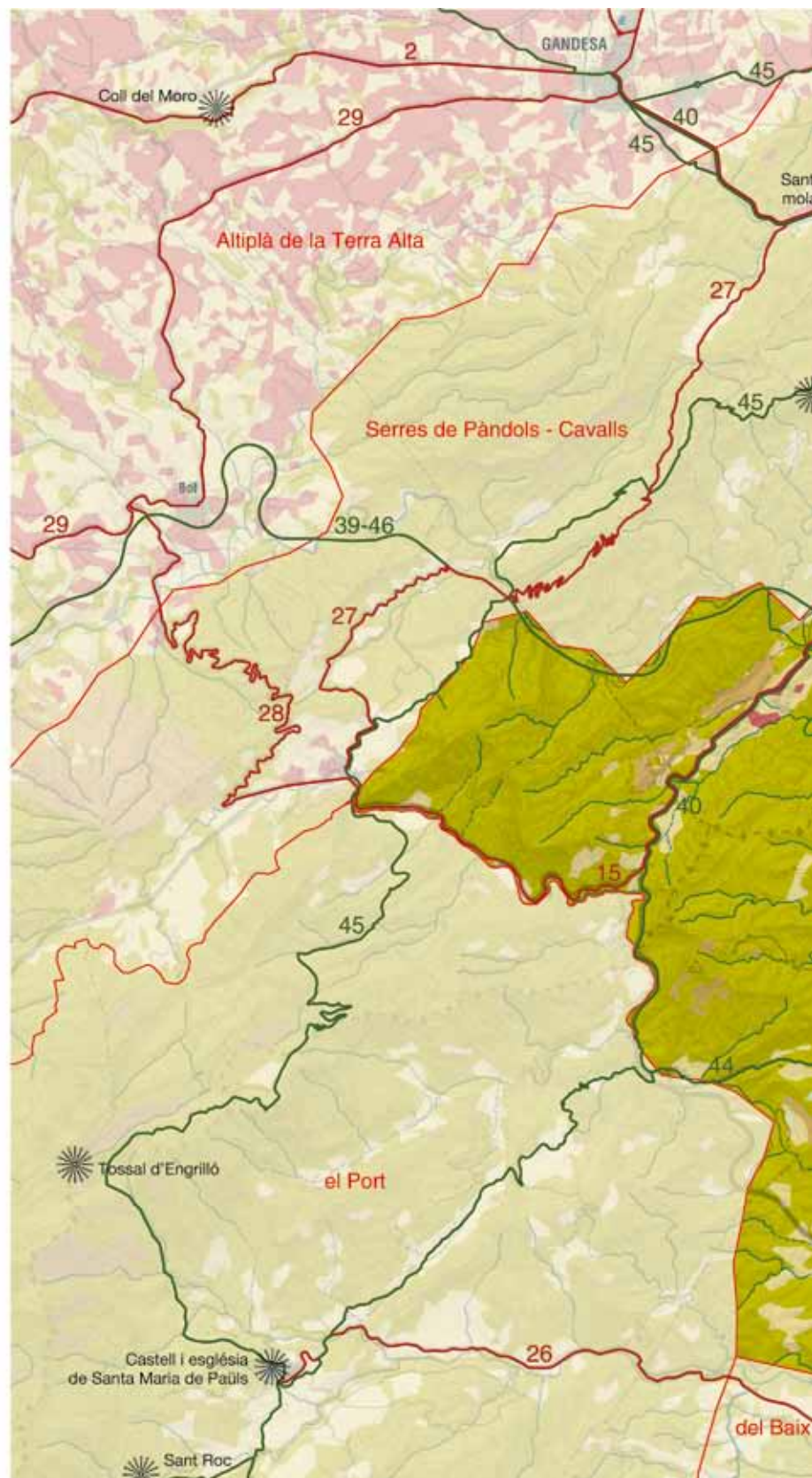
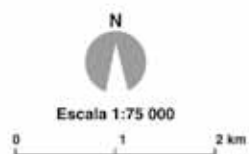
39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre

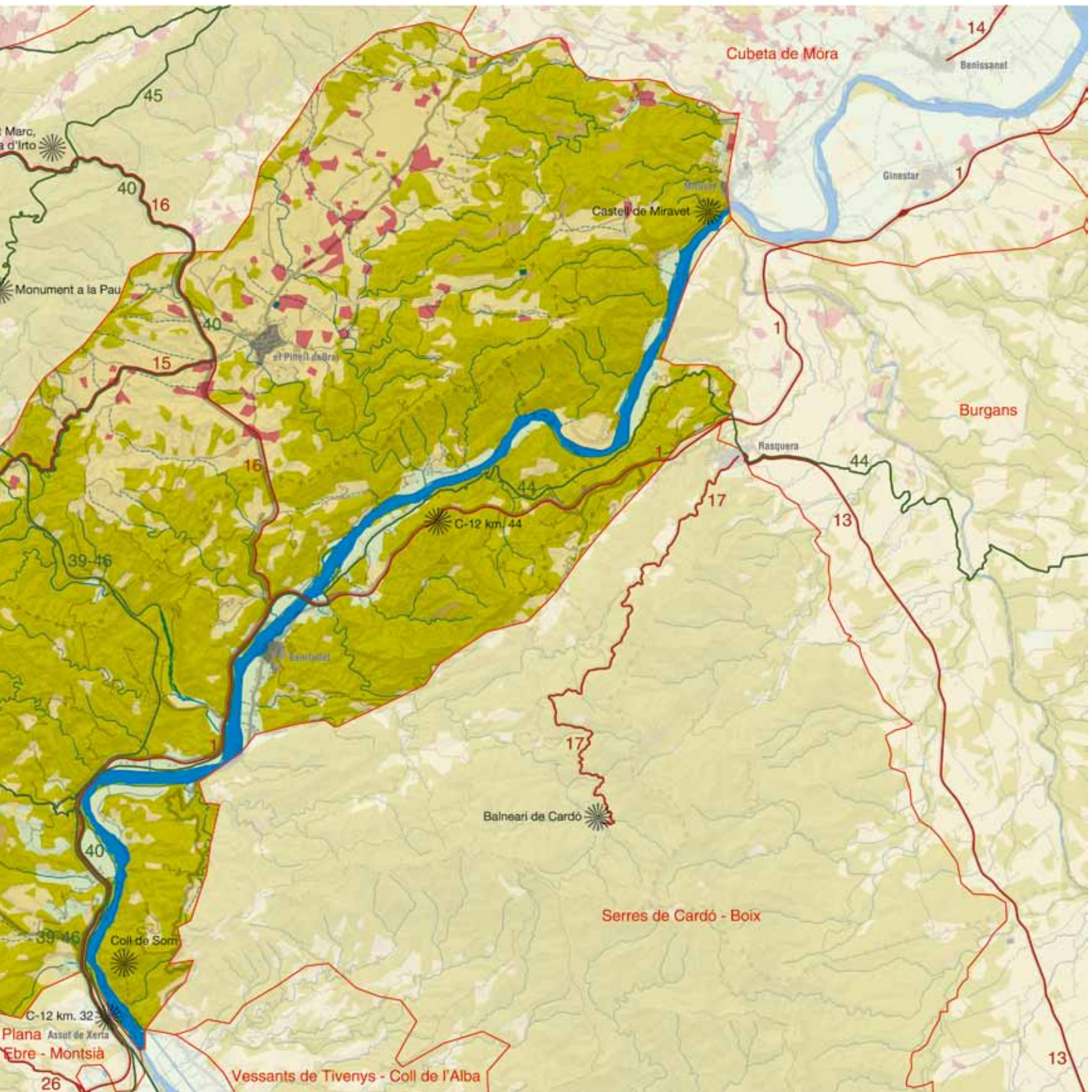
40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre

44 GR-7

46 GR-99

398

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Barrufemes comprèn el darrer estret del riu Ebre abans d'arribar al mar. L'estret de Barrufemes es forma a la base de la serra de Pàndols i del bloc de Cardó, per on el riu ha trobat lloc per excavar-hi el seu llit.

Es tracta d'un paisatge que es distingeix de la resta pels seus vessants amb forts pendents que davallen directament vers el riu. Aquesta distribució de les terres en ambdós vessants del riu ofereix orientacions oposades i insolacions diferents que contribueixen a augmentar la diversitat i la varietat de paisatges.

La major part del terreny de la unitat es troba entre els 20 metres del nivell del riu i els 250 metres d'altitud de la base de les serres de Pàndols i de Cavalls. Excepte les terres properes al Pinell de Brai, la seva superfície es presenta tota ella en pendents superiors al 8%, si bé en determinats llocs s'arriba fins al 30%.

El principal curs fluvial de la unitat el constitueix el riu Ebre, que travessa el territori de nord a sud per l'extrem oriental. A més, el territori es troba solcat per nombrosos barrancs, les capçaleres dels quals es localitzen majoritàriament a les serres que envolten el terreny. Molts d'ells desguassen directament a l'Ebre i d'altres ho fan de manera indirecta aportant les seves aigües al riu Canaletes, aigües que, finalment, aniran a parar a l'Ebre per la seva dreta, al sud de Benifallet.

400

Pel marge esquerre de l'Ebre cal destacar el barranc del Mas; aquest i els seus afluents neixen al sistema de fonts de Cardó, molt ric en aigua en altres temps. Actualment, aquest barranc s'ha reduït a un pur testimoni del que era abans. Desemboca a uns mil metres riu amunt de Benifallet.

Altres barrancs d'aquesta unitat són el barranc d'Engrilló, el barranc del Toll, el barranc de la Xalamera, el barranc de les Eixugues, el barranc dels Bous, el barranc d'Aigües Vives, el barranc de Jordi, etc.

La major part de la unitat de Barrufemes es troba coberta per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), acompanyades d'un sotabosc de brolles calcícoles, tot i que s'alternen amb brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*). Aquesta vegetació representa vora del 60% de la cobertura del territori i es troba en aquelles zones que presenten un relleu lleugerament més marcat. Localment, hi ha màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), llentiscle (*Polistacea lentiscus*) i ullastre (*Olea europaea sylvestris*), tot i que equivalen a un percentatge molt baix de cobertura del sòl.

Als marges del riu s'hi han desenvolupat conreus de regadiu, principalment de cítrics i de presseguer, mentre que a l'entorn del nucli urbà del Pinell de Brai, a les zones més planeres de la unitat, hi ha fruiters de secà: conreus d'oliveres (*Olea europaea*), d'ametllers (*Prunus dulcis*) i de garrofers (*Ceratonía siliqua*).

Resseguint el recorregut que dibuixa el riu Ebre, en els seus marges, hi ha la vegetació de ribera associada: alberedes i pollancredes amb vinca (*Vinca difformis*) i, en determinats punts, canyars.

El riu Canaletes creua part de la unitat i conflueix amb el riu Ebre al sud de Benifallet. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

En canvi, en els marges del riu Canaletes, hi abunden els sargars (*Salix purpurea elaeagnos*) i altres bosquines de ribera.

Evolució històrica del paisatge

Les troballes prehistòriques en aquesta unitat comencen bàsicament a l'edat del ferro, com ho demostra una destal de pedra trobada al Pinell de Brai. A l'època ibèrica, els ilercavons ocupaven aquests assentaments amb una economia basada en la ramaderia, possiblement combinada amb una esporàdica agricultura d'ar-tiga, és a dir, la crema i explotació intensiva d'una petita zona fins a exhaurir-la. Les restes descobertes d'aquest període són moltes, sis al terme municipal de Miravet, catorze a Benifallet i alguns estris domèstics trobats al Pinell de Brai. Tots aquests jaciments s'han trobat vora del riu, la qual cosa denota la influència històrica d'aquest sobre el poblament.

La romanització va significar un canvi de model, basat en les explotacions agràries tipus *villae*. Es van abandonar els hàbitats aturo-nats i s'establiren els nous poblaments a les zones planes, a tocar del riu Ebre. El mitjà de transport per excel·lència era el riu, encara que existia una xarxa viària que relacionava els pobles de l'interior amb els ports del litoral. D'aquesta època destaquen les vil·les, que s'ubicaren al llarg del riu, el jaciment Ligallo de Lixem (Benifallet) i el mas del Catxorro (Benifallet) on es trobà una premsa, possiblement de vi, la qual constata l'arrelament vitivinícola d'aquestes contrades.

Durant l'època islàmica, del segle VIII fins al XIII, a l'esquerra i a la dreta del riu, hi hagué pocs pobladors. Les terres més riques eren l'al·luvió de Xesa i Bien, en el terme municipal de Miravet, i les vores del riu i els vessants propers de Benifallet. El nord de la ciutat de Tortosa, el qual correspon actualment al terme municipal de Benifallet, es caracteritzava per la diversitat dels aprofitaments agrícoles. La distribució dels principals conreus eren els cereals, la vinya, l'olivera i l'horta. I també hi hagué séquies, molins i pous. Tot això fa pensar que les explotacions agrícoles es trobaven a la vora del riu, on hi hagué una infraestructura agrària òptima.

El 1153 el comte Ramon Berenguer IV, amb l'ajuda dels templers, reduí definitivament els darrers focus de resistència islàmica a la zona, la qual cosa va donar lloc a un període en que la zona estava controlada per l'orde dels templers, que perdurà fins al segle XIV, quan es va substituir per l'orde dels hospitalers. Uns dels testimoniatges d'aquest període es el castell de Miravet, que els templers van construir sobre una fortificació islàmica.

Durant aquest període fins al segle XVI la tasca repobladora es basà en el lliurament de les cartes de població i en la colonització agrària d'aquests territoris. S'ampliaren les zones agrícoles i les ramaderes. S'establiren els Costums de la batllia de Miravet, els quals es basaren en els de Lleida i els Costums de Tortosa, els quals van protegir i fomentar el conreu de la terra, afirmant el dret de propietat.

Durant els dos segles següents, XVII i XVIII, la població va créixer de manera espectacular i inicià alhora una nova dinàmica demogràfica. Es continuaren colonitzant noves zones de cultius fins a arribar a llocs insospitats. L'expansió en els llocs de secà s'adreçà, segurament, cap a conreus típicament mediterranis de cereals, olivera i vinya. Possiblement aquests conreus s'implantaren en policultiu encarat a l'autoconsum, que devia incloure, a més d'oli, el vi i el blat, els grans menuts, la morera, la figuera, el garrofer, els llegums, les patates, el cànem i el lli, les hortalisses, l'explotació de pastures i el bosc mediterrani.

En el segle XVIII no fou solament la indústria artesana de Miravet la que s'expandia; també tingué un auge el sector primari: els grans (ordi, forment, sègols), la seda, el vi, l'oli, les guixes i la ramaderia.

Una altra ressenya d'aquest període és la riuada del 1778, que destrossà, entre altres coses, totes les collites de blat, oli, vi, garrofes, a més del bestiar. Aquest fet explica els usos de la riba de l'Ebre i defineix que les riuades eren, abans de la regulació del

riu, un important agent transformador del paisatge de les planes al·luvials.

D'altra banda, l'estructura de la propietat agrària al llarg dels segles XV, XVI i XVII va concentrar-se, a grans trets i progressivament, en les anomenades mans mortes, concretament dels municipis i de l'Església. Aquests fets provocaren que durant el segle XIX es procedís a les anomenades desamortitzacions de Mendizábal i de Madoz, en les quals els béns municipals i de l'Església tornaren a adquirir la condició de lliures, és a dir, vendibles. Tot i això, a la unitat no hi va haver canvis, ja que s'excloueren d'aquest procés quasi bé totes les forests.

El segle XIX es caracteritzà per l'aparició de la fil·loxera, la mort de la vinya, la qual provocà que s'abandonessin els cultius ubicats en els llocs més costeruts o de difícil accés, feixes de terreny en vessants escarpats, sostingudes amb marges de pedra seca que actualment estan ocupades per pins i matolls.

A la primera del segle XX van començar a sorgir les cooperatives d'oli i vi, com ara la de del Pinell de Brai el 1918, obra de l'arquitecte modernista Cèsar Martinell amb frescos de Xavier Nogués.

L'any 1936, a Benifallet, sota les ordres del comitè de les finques decomisades, s'arrencaren moltes finques de garrofers, que era el conreu que més predominava a la ribera de Benifallet. Aquest fet accelerà la transformació de camps de garrofers en horta a les ribes de l'Ebre.

El paisatge de Barrufemes es va veure alterat l'any 1938 a causa de la batalla de l'Ebre, en el marc de la Guerra Civil.

La gelada de l'any 1956 ajudà a canviar el paisatge de tota la unitat, ja que va cremar i matar les oliveres i els garrofers, la qual cosa va provocar que s'abandonessin els llocs menys productius. No obstant això, durant els primers setanta anys del segle XX hi va haver un augment de les superfícies cultivades. La vinya, després del desastre de la fil·loxera, va anar recuperant cada cop més terres al Pinell de Brai, tot i que va disminuir en d'altres (Benifallet, Prat de Comte). L'ametller va ocupar terres perdudes pels cereals, l'olivera va augmentar al terme municipal de Benifallet i els cereals van ser el cultiu que va disminuir més en superfície.

Una activitat que ha influït sobre el paisatge durant les darreres dècades entre el Pinell de Brai i Prat de Comte és l'explotació d'argila refractària que s'extrau a cel obert.

Els incendis forestals augmentaren en nombre i importància com a conseqüència de la disponibilitat de massa boscosa contínua. Un dels focs més grans que afectaren Barrufemes, el 1989, va cremar 1.120 ha als Aligars entre els termes municipals de Benifallet, el Pinell de Brai i Prat de Comte, i 672 ha al límit dels termes municipals de Miravet i el Pinell de Brai, al 1991. Aquests dos incendis gairebé cremaren tota la superfície forestal de la unitat, cosa que demostra la rellevància del foc com a agent transformador del paisatge.

Pel que fa a l'evolució històrica del paisatge urbà, els dos nuclis urbans que hi ha a la unitat, junt amb el Cap de la Vila de Miravet, han mantingut les formes i dimensions tradicionals. La conservació

de la fesomia urbana tradicional del Pinell de Brai i de Benifallet es deu al fet que la població no ha augmentat durant el darrer segle; ans al contrari, ha disminuït. Pel que fa a Benifallet, les dades de població més antigues de què es té coneixement són de l'any 1497, en què tenia 61 fogatges o famílies. Durant uns segles mantingué aquesta població, però a partir de mitjan segle XIX va començar a disminuir. Al llarg del segle XX la població es va reduir a més de la meitat, passant de 2.008 habitants el 1900 als 808 de l'actualitat. L'evolució de la població al Pinell de Brai és molt semblant a la de Benifallet. La població augmentà fins a principi segle XX, però a partir d'aquell moment, en gran part a conseqüència de la Guerra Civil i de la gelada del 1956, va començar a disminuir. La Guerra Civil també va provocar el despoblament de molts masos ubicats dintre el paisatge de Barrufemes. L'evolució històrica de la població va estretament lligada a l'abandonament dels cultius i els masos en l'espai rural, ja que coincideix l'abandó de finques amb el despoblament de l'indret.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de Barrufemes es constitueix per una matriu abrupta i amb pendents exagerats en determinats llocs. La seva orografia ha condicionat la predominança del sòl forestal per sobre de

l'agrícola. Tot i això, a la unitat hi ha tres espais prou diferenciats físicament i per l'ús del sòl. Aquests són: l'espai forestal, l'espai agrícola de secà del Pinell de Brai i l'espai agrícola de regadiu dels marges de l'Ebre.

Pel que respecta a sòl forestal, hi ha boscos i pastures. Gairebé la meitat de la superfície de la unitat són pastures formades per brolles de romaní (i timonedes), amb foixarda i bufalaga, calcícoles de terra baixa. Al marge dret del riu i a les zones amb un pendent més fort, hi ha màquies i garrigues amb margalló, llentiscle i ullastre.

Pel que fa als boscos, prop d'un 20% de la superfície correspon a superfície forestal estricta amb pinedes de pi blanc i sotabosc de brolles. Per tant, els impactes i els riscos associats a aquests espais són els que tenen més rellevància. Aquestes dinàmiques vénen condicionades en gran mesura pel despoblament que han tingut durant les darreres dècades els dos nuclis: el Pinell de Brai i Benifallet. Altres condicionants han estat la falta de relleu generacional, l'aïllament i la fragmentació que creen les infraestructures. Això ha provocat l'abandonament de molts masos i activitats agràries, cosa que ha contribuït, per una banda, a la degradació del paisatge i a la pèrdua del patrimoni rural i, per l'altra, a l'augment de la massa forestal. Aquesta massa formada per comunitats vegetals arbustives amb plantes molt piròfiles incrementa la continuïtat forestal i el risc d'incendi que hi va associat.

402

Conreus d'horta i cítrics associats al riu Ebre a la partida d'Aldovesta, al sud de Benifallet. Al fons es pot observar la carretera C-12 i el viaducte de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Tot i que els incendis forestals dels darrers anys han afectat poca superfície, la pràctica totalitat de la unitat està classificada com a zona de risc alt o molt alt d'incendi. A aquestes situacions cal afegir la presència dels forts vents de mestral, que acostumen a tenir velocitats elevades, que contribueixen a la propagació dels incendis forestals, especialment quan aquests vents es donen en els mesos de primavera o estiu.

La zona agrícola es divideix en dues àrees diferenciades segons l'existència o no de sistemes de reg: una de fruiters de regadiu que ocupa els marges del riu; i l'altra, a les parts altes i a les vores del Pinell de Brai, ocupada, principalment, per oliverars i fruiters de secà. Aquesta última forma un entramat de parcel·les on es barregeren diferents conreus de secà com ara ametllers, oliveres i vinya.

També hi ha algun canvi de conreu, buscant sempre un rendiment del terreny més elevat. És el cas de la modernització o creació de nous conreus de regadiu. Aporten una dotació d'aigua que ha de permetre assegurar la collita i augmentar el rendiment dels cultius existents. En alguns d'aquests indrets s'han practicat algunes rompudes forestals, amb el consegüent impacte puntual que generen sobre el paisatge, en realitzar-se desmunts importants en vessants de pendents elevats.

Per altra banda, el percentatge de sòl urbanitzat és d'un 2%, que inclou les carreteres i els dos nuclis de població. Pel que fa a les principals vies de comunicació, la unitat de Barrufemes és travessada per la C-12, amb un recorregut més o menys paral·lel al riu, i també per la C-43, que enllaça amb la C-12 a l'alçada del terme de Benifallet i continua cap al nord, travessant les serres de Pàndols i de Cavalls.

Per l'extensió que tenen, cal destacar tres activitats extractives d'argila a la zona del Pinell de Brai, amb més de 50 ha. També un impacte associat a l'elevada concentració de centres productors d'energia elèctrica al territori és l'existència d'una línia elèctrica de 110 kv que creua la unitat de nord a sud.

En comparació amb les unitats veïnes (serres de Cardó-Boix i serres de Pàndols-Cavalls) Barrufemes no té uns relleus prominents. Tot i això, hi ha determinades zones amb una fragilitat visual molt alta. Una d'aquestes zones són les vores del riu, resseguit per la C-12 i per tant molt observat, que presenten un risc d'inundació que fins ara s'ha vist disminuït per la presència de les preses de Riba-roja i Mequinensa.

Expressió artística del paisatge

Alguns elements o conjunts d'elements del paisatge de Barrufemes han inspirat l'art. Una de les estampes de les Terres de l'Ebre pintada més cops s'ubica dins d'aquesta unitat i és el castell de Miravet i el seu entorn. El riu i la vida en relació amb aquest, que en aquest espai circula de nord a sud per un estret, també ha influït molt en la construcció de literatura. Les característiques pintoresques del Pinell de Brai i els seus voltants també han estat descrits per algun autor.

En el llibre *A peu per la Terra Alta* de Josep Maria Espinàs (1989), se sintetitzen algunes d'aquestes observacions i consideracions. S'exposen a continuació diversos fragments d'aquest llibre que fan referència a aspectes del paisatge de Barrufemes.

Sobre la posició i forma del nucli urbà del Pinell de Brai:

"M'hi arribo per un carrer molt costerut, perquè el Pinell és un poble aturonat, voltat de barrancs" (Espinàs, 1989: p. 202).

Josep Maria Espinàs també fa una descripció dels usos del sòl del petit altiplà del Pinell de Brai i també de com aquest altiplà s'endinsa cap a les serres de Pàndols i de Cavalls, resseguint la carretera C-43:

"Al menjador de ca l'Àngel seiem tocant a la finestra. Es veu un camí d'ametllers, el conreu que ha esdevingut més important del poble, més que la vinya.

La carretera passa primer per un tros pla, on hi ha algunes indústries de maons i material refractari, que aprofiten l'argila d'aquesta mena que hi ha al Pinell. Però aviat comença el congost, i apareix un rètol: Serra de Cavalls. Els revolts es fan tancats, sovint, i les parets de les roques són verticals. El paisatge és cada vegada més pelat. Hi ha alguns camps d'avellaners, però cap arbre que faci ombra." (Espinàs, 1989: p. 205-206)

El riu i les navegacions per la Ribera d'Ebre han estat protagonistes en altres obres d'Artur Bladé i Desumvila, l'autor que, més llargament i per la bellesa i veracitat del seu ofici de narrador, ha representat la continuïtat amb l'esperit de la terra i la gent de l'Ebre. Un exemple és aquest fragment que parla dels antics barquers:

"La vida del barquer sembla descansada i no ho és pas. Sembla tranquil·la i és inquieta. Cal respirar nit i dia l'aire del riu sempre humit i a l'hivern molt fred. El barquer ha d'estar constantment al peu del canó amb les comes arremangades... a l'estiu, quan no passa, s'entreté pelant canyes o fent canyissos al costat de la caseta i a l'ombra del canyar... a l'hivern, la vida no és envejable, el riu baixa gros, cal vigilar les crescudes i prevenir les sorpreses. Cal moure sovint els ponts i amarrar bé la barca..." (Bladé, 1970: p. 76)

Del llibre *El castell de Miravet* (Bladé, 1966), resulta interessant la descripció que es fa d'aquest element i del seu entorn:

"Actualment no hi ha cap imatge a l'altar de la capella del castell de Miravet. Restaurat en el segle passat (pels carlins?), i depredat de nou en dates incertes, resta molt malmès. La volta, intacta, de la capella sosté l'estatge (dues peces que es comuniquen) dels comanadors del Temple, i des d'aquest lloc (també amb volta de canó que aguanta la terrassa superior de la fortalesa), per les finestres acarades al sud-oest, es veu com el riu entra al congost de Benifallet, al fons d'un paisatge esquerp i grandíols, verd i humit, que té alguna cosa de germànic i fa pensar en certs indrets del Rin o del Danubi." (Bladé, 1966: p. 11-12)

Carmel Biarnés va escriure l'obra *El meu riu, l'Ebre. Pàgines viscudes*, publicada el 1985. Biarnés parla de la situació de la comarca

Fantasia de l'Ebre II, de Joaquim Mir. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía

al voltant del 1981, comarca “culturalment desertitzada” (Flix, Ascó, etc.), en les seves paraules.

404

En relació amb les arts visuals, Barrufemes ha estat pintada per un dels artistes més valorats del segle *xx*, Joaquim Mir (Barcelona, 1873-1940). Amb la seva obra *Fantasia de l'Ebre I. Miravet*, el 1930 Joaquim Mir obtenia la Medalla d'Honor a l'Exposició Nacional de Belles Arts de Madrid. El 1929 i el 1930 l'artista va fer dues intenses estades a Miravet. Amb el treball realitzat va organitzar una mostra a la Sala Parés, dedicada a les Terres de l'Ebre. El seu marxant, Joan Anton Maragall, explicava que el conjunt era realment espectacular, tant per la temàtica com per l'explosió de color que Mir recollí en els seus quadres: efectes de llum, transparències de l'aigua, figures típiques de la comarca i pobles encastellats. El públic i la crítica assenyalaren que l'exposició era sorprenent i obtingué un èxit ben merescut. Joaquim Folch i Torres (1886-1963), museòleg, historiador i crític d'art, afirmava que el canvi de Mir marcaria una època, la de l'Ebre.

També relacionat amb les arts visuals, la llum daurada del paisatge de la Ribera d'Ebre ha estat reflectida de forma magistral per l'artista Frederic Mauri (Tortosa), el qual aprofita la imatge del castell i el Cap de la Vila de Miravet per exemplificar-la.

Valors en el paisatge

Barrufemes és una unitat eminentment forestal, però també conté zones agrícoles de secà i de regadiu ben conservades. Els dos nuclis que hi ha tenen una estructura tradicional i compacta. El riu Ebre és un element rellevant dins de la unitat, la qual travessa

encaixonat entre els contraforts de les serres de Cardó-Boix, per una banda, i els apèndixs del Port, per una altra. Hi transcorren els dos rius més importants de les Terres de l'Ebre, el Canaletes i el riu Ebre. Tot un conjunt d'elements naturals que propicien altres usos com els socials i els productius. L'estructura geomorfològica de la unitat ha servit perquè s'hi establissin diferents cultures al llarg dels segles, tal com es representa amb l'omnipresència del castell de Miravet, vigilant una extensa part del territori ebrenc.

D'entre els valors ecològics de la unitat de Barrufemes destaca l'EIN Aligars-Serra Fulletera, amb una extensió de 3.377 ha. A més a més, aquest territori comprèn 726,5 ha que pertanyen a l'EIN Serres de Cardó-Boix; 170,8 ha corresponents a l'EIN Serres de Pàndols-Cavalls, i, finalment, 151 ha de l'EIN del Port. La suma de tots aquests i d'Aligars-Serra Fulletera situa la unitat amb una proporció de territori protegit a l'entorn del 39%.

Un 15% del territori es troba catalogat com a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Cal destacar també l'Illa de Benifallet com a espai inclòs dins del patrimoni natural local. És una illa que forma part de l'inventari de zones humides de Catalunya, ubicada al marge dret de l'Ebre i amb una extensió de 4,9 ha. La carretera C-230 passa just pel davant i n'ofereix bones perspectives. El marge que dóna al braç principal del riu està sotmès a l'embat de l'aigua i s'hi troben platges de llims i còdols, desproveïdes de vegetació. El marge de l'illa que delimita el galatxo (el braç estret del riu i d'aigües més calmades) està colonitzat per canyissars i bogars amb herbassars d'una diversitat vegetal notable.

Al llarg del territori de Barrufemes hi distingim dues geozones que han estat incloses en l'Inventari d'Espais d'Interès Geològic de Catalunya (IEIGC): el Cenozoic de l'Estació del Pinell de Brai, geozona ubicada aproximadament a 2,5 km al sud-oest del municipi homònim, que mostra un exemple poc comú en l'àmbit català de discordances angulars intraterciàries, i la geozona Vall de l'Ebre a Miravet, o l'Estret de Barrufemes, que dóna nom a la unitat de paisatge. Aquest s'estén entre els municipis de Benifallet, Rasquera i Miravet, i destaca per ser l'únic lloc de Catalunya on un riu de les dimensions de l'Ebre travessa una zona muntanyosa, s'encaixa i origina una secció natural obliqua a les estructures geològiques de la geozona.

Cal afegir que la secció natural de la vall d'Ebre i el talús de la carretera mostren també un petit aflorament de materials piroclàstics d'especial rellevància. L'estret de Miravet esdevé, doncs, un element amb qualitats molt importants tant des del punt de vista paisatgístic com científic.

Pel que fa als hàbitats d'interès comunitari, Barrufemes alberga una gran quantitat d'espais amb prats i herbassars. En destaquen els prioritaris, els prats mediterranis rics en anuals i basòfils, ubicats al nord-est, a les parts més elevades, i els matollars termo-mediterranis i predesèrtics, als caients cap al riu al vessant dret.

També cal destacar els espais que tenen interès com a connectors, com el que uneix l'EIN de les Serres de Pàndols-Cavalls amb l'EIN Aligars-Serra Fulletera. Aquests dos espais queden connectats ecològicament tant pel nord de la unitat com per l'extrem sud-oest.

Pel que respecta a valors històrics, com a les serres de Pàndols-Cavalls, quasi tota la superfície de la unitat de Barrufemes es caracteritza per albergar escenaris de la batalla de l'Ebre. Encara hi ha zones on es poden observar elements relacionats amb la guerra com ara trinxeres o amagatalls, així com les cases caigudes del Pinell de Brai.

Continuant amb els valors històrics, per ordre cronològic és important ressaltar el poblat del castellet de la Roca Roja, al marge esquerre del riu Ebre i pròxim al coll de Som, una ubicació estratègica. També al mateix coll hi ha les restes del castell que dona nom a l'indret. Sense treure la importància que té aquest castell, cal destacar el castell templer de Miravet, ubicat en un turó i punt estratègic de control del riu Ebre. La fortalesa consta de diferents recintes i mereix destacar-ne el pati d'armes i la capella romànica. Construït pels musulmans en el segle XI, va ser un dels darrers reductes islàmics de Catalunya. El comte Ramon Berenguer IV el va donar a l'orde del Temple, que el va reformar i ampliar durant els segles XII i XIII, i que li va donar la imatge que, a grans trets, ha arribat fins als nostres dies. A la Guerra Civil es va fer servir de caserna militar en diverses ocasions, tant pel bàndol nacional com pel republicà.

També destaca el celler modernista de l'arquitecte Cèsar Martinell al Pinell de Brai. Està compost per tres naus frontals contigües i dues més situades transversalment a la part posterior de l'edifici i a diferent nivell. La façana principal mostra clarament les tres naus que componen el celler. A la part superior, un conjunt d'obertures fetes amb obra de maó dona com a resultat una magnífica gelosia. Corona cada una de les naus una imponent cornisa decorada a la part superior amb ceràmica vidrada de color verd. També hi ha el fris ceràmic que representa, amb caricatures, les feines de recol·lecció i elaboració del vi i de l'oli.

Pel que fa al patrimoni natural, cal ressaltar les oliveres singulars i monumentals que hi ha a les proximitats del nucli del Pinell de Brai. Com a patrimoni rural construït, tota la unitat presenta una arquitectura rural amb pedra seca on els marges són l'element principal. Tot aquest patrimoni agrícola és el llegat dels avantpassats i ensenya el gran esforç que aquests van tenir per modelar el paisatge. Aquest paisatge rural es caracteritza per la presència de masos, alguns d'ells encara en bon estat de conservació tot i el procés d'abandonament que van patir després de la Guerra Civil.

Aquest paisatge no presenta gaires elements construïts que indiquin els seus valors religiosos, però destaca l'església de la Nativitat de la Verge a Benifallet, construïda al 1635. A la part alta del poble es conserva l'antic temple parroquial, d'estil romànic, construït al segle XIII. També destaca la romeria a l'ermita de Santa Magdalena a les serres de Pàndols-Cavalls, que se celebra el segon dissabte després de Pasqua.

Camps d'oliveres al Pinell de Brai des de l'N-230. S'observa també la façana modernista del celler cooperatiu. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Tot i ser un territori amb molt pocs habitants, la població el considera un paisatge amb diversos valors simbòlics i identitaris. Molts d'aquests valors s'associen al riu Ebre i el seu pas de Barrufemes. Hi ha molta gent que recorda i identifica el territori amb el camí de sirga a l'Ebre. Avui en dia, encara es conserven trams importants d'aquells camins de sirga des d'on ases i persones controlaven el rumb de les barques. Barrufemes, per tant, és identificat com el tram del riu amb més bellesa de les Terres de l'Ebre. A part del riu, la via verda, que transcorre al costat dels congostos del riu Canaletes i de les antigues estacions (Benifallet i Paüls), és un paisatge admirat i que dóna identitat a l'espai. Tot i això, com a referent visual més clar, més pintat i més adoptat com a símbol d'un territori, hi ha el castell de Miravet, i l'església i el cap de la Vila de Miravet. També destaca com a valor simbòlic vinculat a la batalla de l'Ebre el conjunt de les cases caigudes del Pinell de Brai.

Com a valors d'ús social cal destacar l'antic traçat de la via del tren de Val de Zafán. La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, coneguda així actualment, transcorre al llarg de tota la unitat per un paratge al costat del riu Canaletes. És un dels trams més valorats per la seva bellesa, cosa que el fa dels més transitats. També transcorre per aquesta unitat el GR-99 o camí de l'Ebre. El GR-7, que ve de Paüls, ressegueix la vora del riu, el travessa a l'altura de Benifallet i continua per l'altra vora fins a Rasquera, un recorregut que també és utilitzat pels excursionistes a peu o amb bicicleta. Prop de Miravet, destaca la ruta de les Blores per les impressionants vistes del riu i del castell de Miravet, així com de tot el poble.

406

El poble del Pinell de Brai destaca per albergar dos centres d'interpretació. El primer fa referència a les cases caigudes, on es pot observar un dels escenaris dels Espais de la Batalla de l'Ebre: el resultat dels bombardeigs. Les veus del front és un altre dels centres d'interpretació que forma part dels Espais de la Batalla de l'Ebre; es tracta d'un muntatge expositiu i audiovisual que explica l'important paper dels missatges i la propaganda al llarg de la batalla de l'Ebre, i les línies de comunicació entre tots dos fronts, a cadascun dels bàndols.

Els valors productius del paisatge cal cercar-los en relació amb els visitants i els excursionistes de la zona, atrets a més pels escenaris esmentats de la batalla de l'Ebre i els seus centres d'interpretació i per les activitats turístiques relacionades amb el riu (piragüisme, caiac, senderisme...).

Com a valor productiu més directe hi ha els conreus de l'altiplà del Pinell de Brai. En concret, les zones amb producció d'oli d'oliva que estan sota la denominació d'origen protegida (DOP) Oli de Terra Alta. També els conreus de cítrics de les terrasses, que estan dins la indicació geogràfica protegida (IGP) Clementines de les Terres de l'Ebre.

Els valors estètics d'aquest espai són molts. Començant pel riu Ebre, el pas de Barrufemes està considerat com un dels trams més bells de tot el recorregut. El riu transcorre enmig d'uns congostos, la qual cosa ha permès conservar la vegetació de ribera en molts trams d'aquesta unitat, enmig d'un contrast de roca i vegetació.

Castell i Cap de la Vila de Miravet. Inicis del segle xx. ICC, Fons Cuyàs

Com a elements destacats que configuren el paisatge hi ha el mosaic de fruita seca i olivera a les rodalies del Pinell de Brai, els conreus de cítrics amb el seu verd intens a les vores del riu Ebre, els espais amb boscos ben formats a les zones que no ha estat possible conrear i els trams de barranc encaixonats, entre els quals sobresurten els del barranc de la Xalamera (al límit sud-oest de la unitat).

Entre les singularitats, cal destacar el castell de Miravet, que no solament ressalta per la seva omnipresència just al límit nord-est de la unitat sinó també per ser un dels elements amb més història, més pintat i més visitat de les Terres de l'Ebre. La façana del celler modernista de Martinell al Pinell de Brai és un altre referent estètic d'aquesta unitat. Els molins, masos i pous són elements del patrimoni rural, algun dels quals encara conserven unes característiques típiques que els fa dignes de ser preservats.

Al marge esquerre del riu hi ha tota una sèrie de cingles, panys i parets de roca que augmenten la bellesa espectacular del pas de Barrufemes. També s'han identificat dos boscos singulars, situats a l'extrem nord i sud-oest de la unitat respectivament.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge Barrufemes està disposada al llarg del riu Ebre, en un tram comprès entre Miravet i els darrers contraforts del coll de Som, a prop de Tivenys. Es tracta d'un terreny encaixonat entre les dues ribes del riu i no conté cap cim o punt de vista que en permeti la contemplació de conjunt.

El millor mirador per contemplar parcialment l'estret de Barrufemes és el castell de Miravet. Aquest punt de vista és excepcional per observar el tram de riu fins a Rasquera i els vessants verticals de la serra de Cardó. Aquest tram és un ric exemple de l'alta qualitat paisatgística que pot oferir el riu Ebre. De fet, Barrufemes és un indret únic a causa, sobretot, de la combinació cromàtica i de textures que ofereixen la làmina d'aigua, les roques i els cingles de la riba així com la vegetació espontània que creix en els forts pendents.

Un altre punt de vista òptim per observar el següent tram de l'estret de Barrufemes està situat a la vora de la carretera C-12, al quilòmetre 44,5, en l'indret anomenat collet del Rei. Aquest és un mirador que permet observar, des d'un punt de vista elevat, els vessants del riu fins a Benifallet. Es tracta de vessants amb forts pendents i moltes restes de marges de pedra, actualment ocupats per la vegetació espontània. Atès que està enfront de la riba dreta del riu, són remarcables les vistes que s'ofereixen dels vessants meridionals de les muntanyes de les serres de Pàndols i de Cavalls, a l'alçada del barranc de Pinell.

El coll de Som, situat a 500 metres de la carretera T-301 (de Tivenys a Benifallet) és un altre bon punt per observar la unitat en direcció nord. Les seves vistes són excel·lents per copsar el paisatge fluvial d'aquesta part del riu. Aquest paisatge està caracteritzat per la intensa presència de les plantacions de cítrics. És un bon punt de vista, malgrat la distància a la carretera, perquè permet observar la gran quantitat d'estructures paisatgístiques que coincideixen en un únic escenari: riu, vegetació de ribera, xarxa viària, població riberenca, vessants amb conreus de secà, vessants amb vegetació espontània, vessants acinglerats i rocallosos, etc.

La morfologia de la unitat de Barrufemes condiciona l'estructura dels itineraris principals que la travessen. La complexitat del relleu en dificulta, com en el cas dels miradors, la contemplació del conjunt.

Entre els itineraris motoritzats, la millor opció per observar el paisatge de l'estret de Barrufemes és el tram de la carretera C-12, l'eix de l'Ebre, des del coll de Som fins a Miravet. Aquest itinerari permetrà observar des de diversos punts de vista els principals components paisatgístics de la unitat de paisatge Barrufemes, d'entre els quals cal destacar les plantacions de cítrics de les ribes de l'Ebre, els contraforts de la serra de Cardó, els contraforts laterals de les serres de Pàndols i de Cavalls i el castell de Miravet. La mateixa carretera passa per indrets molt interessants des del punt de vista geològic; és especialment remarcable el tram comprès entre el pont del Llaguter, a Benifallet, i el collet del Rei. Aquest tram travessa un sector de la serra de Cardó dominat pel cingle de lo Caramull, perfectament visible des de la carretera, i es caracteritza per l'alternança de roques, pinedes, marges de conreu i casetes de camp.

Un altre itinerari que travessa Barrufemes és la carretera C-43 del riu Ebre a Gandesa, en direcció al Pinell de Brai. Aquest tram no és destacable per les vistes panoràmiques ja que passa encaixonat pels vessants escarpats dels barrancs del Toll i de les Comes; no obstant això, permet copsar l'elevada diversitat d'orientacions dels

vessants que hi conflueixen i els canvis en la vegetació entre les obagues i les solanes.

Els itineraris no motoritzats que travessen parcialment la unitat són:

- La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, un itinerari que segueix l'eix de l'antic ferrocarril al seu pas per la unitat.
- El GR-7, que segueix la direcció nord-sud i passa prop del riu. Aquest fet el converteix en un itinerari excel·lent per observar en detall les característiques paisatgístiques d'aquesta unitat.

Altres rutes senyalitzades pels organismes locals i que són aptes per a la pràctica de la bicicleta de muntanya són:

- Camí de Sant Jaume de l'Ebre, que en aquest cas segueix el traçat de la via verda.
- Camí dels senyors de Costumà, un camí històric que comunicava les ribes del riu a prop de Benifallet amb els cims de la serra de Cardó.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge de Barrufemes va lligat a les dinàmiques que actualment s'hi donen. Es preveu que, si continuen les mateixes tendències demogràfiques i socioeconòmiques, el paisatge d'aquest espai s'ha de mantenir estable.

La superfície forestal, hegemònica en les àrees dels fondos que descendeixen vers l'Ebre, probablement continuï augmentant sobretot en aquells sectors de major pendent, pitjor accessibilitat i que no gaudeixen de reg de suport. Aquest fet, combinat amb la desaparició de l'aprofitament silvícola, juntament amb l'elevat risc d'incendi forestal, farà vulnerables aquests sectors davant dels incendis forestals.

La inestabilitat i la incertesa en la continuïtat dels diversos paisatges agrícoles dels altiplans fan difícil les previsions de les transformacions paisatgístiques futures, pel fet d'estar molts d'ells subjectes a les ajudes provinents de la Unió Europea. Aquells paisatges agrícoles que es vagin vinculant a l'elaboració de productes de qualitat no dependents de les ajudes europees, com l'oli, i que disposin de reg de suport són els que presenten a priori una menor tendència a la transformació. Bona part de les zones de l'interior de Barrufemes gaudeixen, o gaudiran els propers anys, de regs de suport que faran que, d'entrada, sigui més fàcil mantenir els actuals conreus.

La possible construcció de parcs eòlics pot provocar canvis en el paisatge de la unitat, principalment, pel que fa als seus escenaris visuals.

L'evolució del paisatge urbà no es preveu gran. Així, al Pinell de Brai no és de preveure un gran canvi en el parc edificat, però sí que pot donar-se una necessitat de rehabilitació a causa del probable canvi d'ús dels habitatges cap a serveis, allotjaments i restaurants. Observant la tendència actual es preveuen futurs creixements que

podrien consolidar la trama urbana, ja urbanitzada, de les bandes nord i est del nucli urbà inicial. A Benifallet, les vies actuals, de traçat més perifèric al nucli antic, presenten un grau baix de consolidació de la trama urbana, ja que les illes definides per aquestes vies encara estan parcialment ocupades. Es preveu que s'ocupin els sòls situats entre el carrer principal i el riu Ebre, encara per consolidar.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Un procés d'abandonament de cultius de secà allí on el pendent del terreny és més exagerat i, per tant, on es fa més difícil la mecanització.
- Un territori amb una activitat extractiva gran, en concret una argilera, al costat de l'N-230 i amb contínues ampliacions.
- El conreu del cítric està experimentant un moment de retrocés que es fa palès en molts dels camps citrícoles ubicats en aquest paisatge.

Amenaces

- La pèrdua d'espais agrícoles dóna peu al creixement de la massa forestal amb el consegüent increment del risc d'incendis i la possible desaparició del patrimoni construït en pedra seca.

Fortaleses

- Un espai amb patrimoni històric que conserva una gran quantitat de valors. A més, és un patrimoni molt apreciat tant per la gent del territori com pels visitants. En concret, destaquen el castell de Miravet i el celler cooperatiu del Pinell de Brai.
- Un patrimoni geològic visible i estudiat per part d'acadèmics de diferents universitats i institucions. La geozona Vall de l'Ebre a Miravet, o Estret de Barrufemes, és l'únic lloc de Catalunya on un riu de les dimensions del riu Ebre travessa una zona muntanyosa i s'hi troba encaixat, la qual cosa dóna lloc a un espai amb uns elevats valors científics i paisatgístics. També els voltants de l'antiga estació del Pinell de Brai s'inclouen dins de l'Inventari de Patrimoni Geològic de la Generalitat de Catalunya.

408

Conreus abançats i pinedes de pi blanc a prop del Pinell de Brai. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

- Aprofitament d'antics projectes actualment obsolets per realitzar activitats que permeten gaudir i valorar el paisatge com, per exemple, la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre.
- El paisatge de Barrufemes, en conjunt, gaudeix d'un medi natural i un paisatge envejable, la qual cosa no solament repercuteix en els usos socials relacionats amb l'oci sinó també en el benefici dels habitants del Pinell de Brai i de Benifallet, els quals aprofiten les demandes de turisme rural. Així, durant els darrers anys han aparegut alguns establiments i restaurants i altres empreses que ofereixen activitats relacionades amb l'entorn, les serres i el riu.
- El riu com a símbol identitari de la gran majoria de la població que viu en aquest espai, en gaudeix o hi circula diàriament.

Oportunitats

- L'elevada fertilitat del sòl a les primeres terrasses fluvials ofereix una oportunitat de negoci lligada a la presència del riu Ebre.
- Els pobles de la unitat (Benifallet i el Pinell de Brai) i el seu entorn immediat tenen un gran potencial per al desenvolupament local.
- El riu com a motor d'aquest espai genera tota una sèrie de possibles activitats, com ara el rem, que, junt amb un centre de tecnificació esportiu, ajudaria a valorar la part central del riu territorialment i internacionalment. De la mateixa manera es podria promocionar la pesca esportiva, el passeig fluvial, etc.
- Un bon estat de conservació ecològica, la qual cosa s'ha de mantenir per tal d'assegurar la connectivitat entre el Sistema Ibèric i el Litoral.
- Uns escenaris de la memòria històrica plens de simbologia pel fet d'haver estat testimonis de la batalla de l'Ebre.
- Existència d'una xarxa de camins rurals i senders molt extensa que, tot i ja ser utilitzada pels habitants de les Terres de l'Ebre, pot servir per enllaçar i donar a conèixer la gran quantitat de valors ecològics que conté l'espai.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 9.1

Un paisatge amb muntanyes baixes, per on el riu Ebre transcorre encaixonat, amb elevats valors naturals, ecològics i identitaris, ben preservat i gestionat

Conjunt de muntanyes calcícoles baixes, rodejades per serres (serres de Pàndols i de Cavalls a l'oest i serres de Cardó i del Boix, a l'est), amb pics (la Tossa, les Armes del Rei, mola del Broi, l'Àliga i la Talaia) i colls (coll de Som, collet del Rei, coll de Tamborino i coll

de Miravet), amb pendents abruptes cap al riu Ebre, que formen el simbòlic pas de Barrufemes, i amb determinades zones agrícoles de secà i de regadiu (entorns del Pinell de Brai i riberes del riu, respectivament) que constitueixen conjunts amb elevats valors naturals, ecològics i identitaris.

Criteris

- Afavorir la connectivitat ecològica i la biodiversitat entre les serres interiors (el Port i les serres de Pàndols i de Cavalls) i les litorals (serres de Cardó i del Boix), tant pel que respecta a les zones agrícoles (vores del riu i altiplà del Pinell de Brai), com als espais forestals (espais d'interès natural d'Aligars-serra Fulletera i les serres de Cardó i del Boix i el connector de la cubeta del Pinell de Brai).
- Millorar estructuralment les masses arbrades com a mesura de prevenció contra els incendis forestals.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que potenciïn els valors esmentats en aquest objectiu.
- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les riberes fluvials del riu Ebre. La restauració ecològica de les formacions ripàries dels cursos fluvials emprarà sempre les espècies pròpies dels ecosistemes de ribera de Barrufemes.

Accions

- Revalorar i divulgar els valors geològics, estètics i identitaris de l'estret de Barrufemes.
- Generalitzar la realització i l'execució de plans de gestió forestal, orientats a disminuir el risc d'incendi forestal així com a millorar la qualitat de les masses forestals, especialment a les CUP de Benifallet, el Pinell de Brai i Prat de Comte.

OQP 9.2

Uns paisatges rurals, amb valor estètic i productiu, constituïts pels conreus de secà amb presència d'elements d'arquitectura de pedra seca, a l'altiplà del Pinell, i pels conreus de cítrics en regadiu als marges del riu Ebre, des del coll de Miravet fins al coll de Som, gestionats i preservats per tal d'afavorir-ne la visió i contemplació, sense elements o infraestructures que en distorsionin la visió

Barrufemes presenta espais agrícoles tant de secà com de regadiu. Els de secà es troben concentrats, especialment, a l'entorn del nucli urbà del Pinell de Brai, i conserven unes estructures de paisatge agrari tradicional format per murs de pedra seca i un mosaic de conreus (ametllers, oliveres i, en menor mesura, vinya). Aquests paisatges de secà, junt amb el nucli compacte del Pinell de Brai, presenten un valor estètic que caldria mantenir. El mateix passa amb els espais agrícoles de regadiu concentrats a les vores del riu Ebre que, juntament amb el nucli urbà de Benifallet i la làmina d'aigua del mateix riu, formen un conjunt harmònic que caldria mantenir i preservar, integrant les noves infraestructures o construccions aïllades al paisatge preexistent.

Criteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles, tant els de secà com els de regadiu, a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.
- Tractar conjuntament els nuclis urbans i els fons escènics que formen part d'aquesta unitat.
- Afavorir la contemplació i el gaudi del riu en aquest tram amb valors estètics, simbòlics i identitaris especials.
- Preservar l'encaix entre els espais oberts i els nous creixements en els espais que, per la singularitat agrícola o de conjunt harmònic, es considera indispensable que mantinguin el seu caràcter. Aquests espais a Barrufemes es concentren a les terrasses fluvials.

Accions

- Mantenir l'aspecte compacte i la fesomia dels nuclis urbans de Benifallet, el Pinell de Brai i el Cap de la Vila de Miravet, així com dels respectius entorns i fons escènics, a través de la inclusió en el Pla d'ordenació urbanística municipal dels valors paisatgístics reconeguts en el present catàleg.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges tant de Barrufemes com d'altres unitats veïnes, els miradors del paisatge del coll de Som, collet del Rei i castell de Miravet, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final.
 - a) Xerta-Benifallet-Rasquera-Miravet (pas de Barca)
 - b) Benifallet-el Pinell de Brai-Gandesa
 - c) C-12, entre Amposta i Maials
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, de projectes de plantació de fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret associades a infraestructures lineals de comunicació vora les carreteres que creuen les unitats de paisatge de les terrasses fluvials de l'Ebre.
- Estudiar la creació de figures de gestió compartida d'espais agrícoles dels canals de les terrasses fluvials de l'Ebre, en el sentit de garantir el manteniment de l'espai agrícola, millorant-lo paisatgísticament i integrant els diversos valors del paisatge en els productes agrícoles.

OQP 9.3

Un patrimoni històric d'oliveres singulars i monumentals, i construït (poblats ibers, castells, masos i edificis arquitectònics al centre del Pinell de Brai i de Benifallet), ben gestionat, amb una preservació que inclogui la promoció social i turística i que afavoreixi la diversificació econòmica d'aquest territori

El conreu de l'olivera té una llarga història dins d'aquesta unitat. Així ho demostren alguns exemplars d'aquesta espècie que atenyen perímetres superiors als 5,5 metres. El riu és un element barrera i a la vegada un eix conductor de la història d'aquest territori. Així ho demostren elements com els castells (castell de Miravet i castell de Som) i el poblat ibèric del castellet de la Roca Roja. Tot i això, el patrimoni arquitectònic més important es troba dins dels nuclis urbans, com per exemple, el celler modernista del Pinell de Brai. Tots aquests elements necessiten una estratègia de gestió que n'afavoreixi la restauració i la valoració.

Criteris

- Tractar de manera integrada els elements patrimonials, el seu entorn i els possibles accessos, i vetllar per tal que qualsevol actuació prevista no en desvirtui el context.
- Difondre tot el coneixement en relació amb aquest patrimoni històric.
- Incrementar la protecció dels elements singulars històrics, tant del patrimoni natural com del construït.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de conservar i, si escau, restaurar integralment els elements patrimonials i els seus entorns per als nuclis urbans de Benifallet i el Pinell de Brai.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de valoritzar i difondre els elements patrimonials d'oliveres singulars i monumentals, en especial les del Pinell de Brai, i dels nuclis urbans de Benifallet i el Pinell de Brai.

10. Burgans

Comarca:

Baix Ebre i Ribera d'Ebre.

Superfície:

8.158,8 ha.

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Miravet, Ginestar, Tivissa, Rasquera, el Perelló, Tortosa i l'Ametlla de Mar.

412

*El pla del Bugar o Burgans es caracteritza per tenir bona part de la superfície cultivada.
Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Trets distintius

- Els Burgans, també anomenat pla del Burgar, és una fossa tectònica ocupada per un mosaic de cultius —olivera, vinya, ametller i garrofer, principalment— i per un mosaic agroforestal alhora, ja que hi ha moltes clapes de massa boscosa que s'intercalen entre les parcel·les amb producció.
- Té un relleu amb pendents suaus que desemboquen a l'extrem nord, al riu Ebre, per la riera de Comte.
- Hi dominen les parcel·les agrícoles petites i estructurades amb murs de pedra seca. Aquest paisatge porta associats una sèrie d'elements constructius amb un elevat valor històric i estètic com ara marges, pous, basses, etc.
- Els lligallos o camins ramaders, com el lligallo Reial, encara són presents en aquest paisatge, que va ser i continua sent terra de pas.
- Es detecta una certa presència de masos i casetes distribuïts de manera disseminada, molts dels quals es troben en desús.
- Hi ha presència de noves zones de reg i de tres parcs eòlics a l'extrem sud de la unitat.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

13 TV-3022, del Perelló a Rasquera

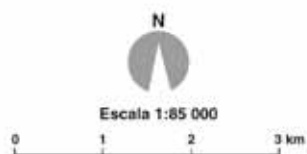
Itinerari no motoritzat

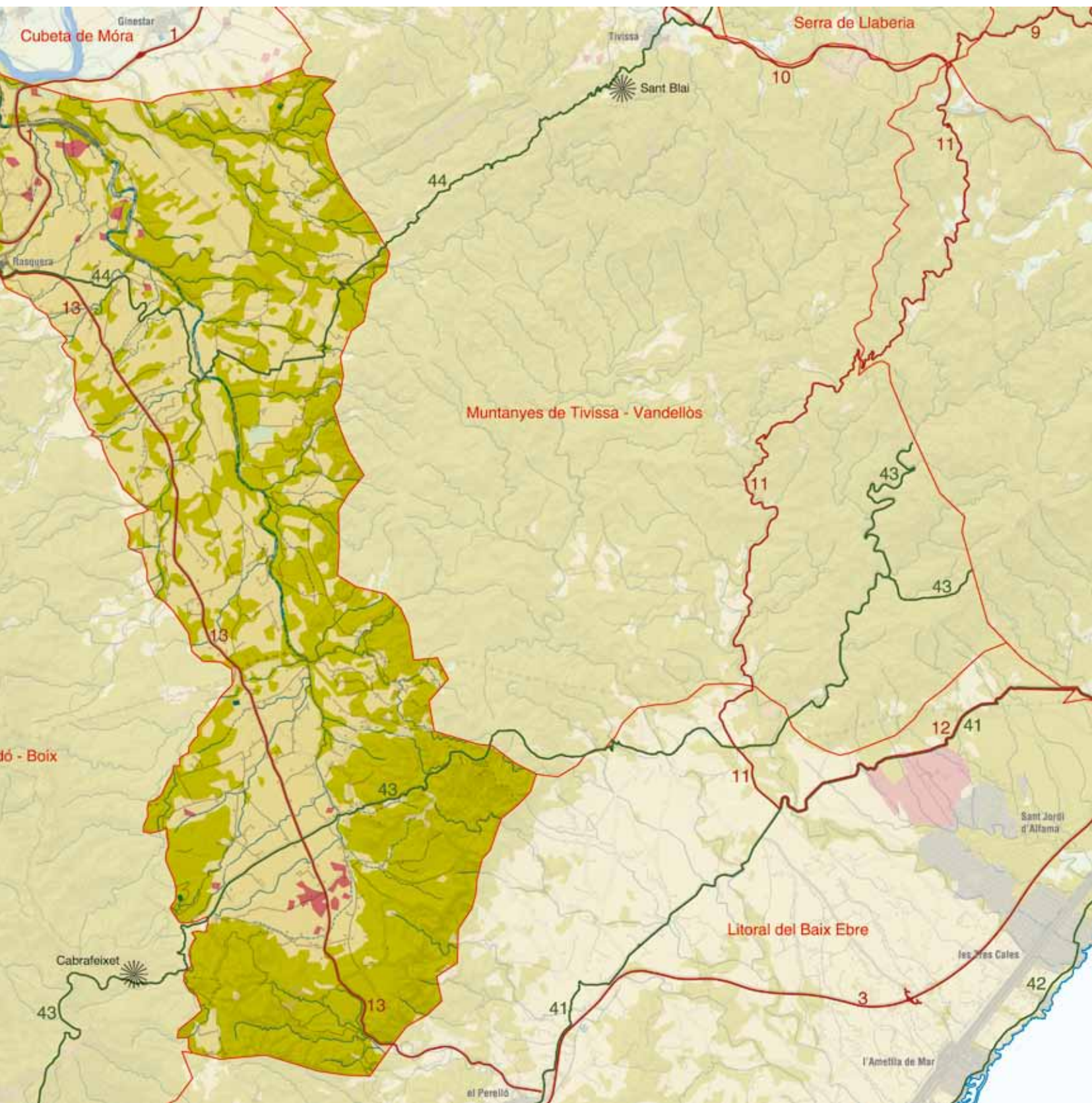
43 GR-192

44 GR-7

414

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge del pla del Burgar o dels Burgans és un paisatge, a simple vista, pla. És una fossa tectònica ubicada entre les muntanyes de Cardó i les de Tivissa. Hi baixen barrancs des de les dues formacions muntanyoses adjacents, els quals van a parar a un barranc central, la riera de Comte, que porta les aigües cap al riu Ebre. La seva orografia ha permès l'establiment de diferents conreus agrícoles de secà, tot i que les pastures han estat també un motor important per a l'economia de l'espai.

Pel que fa al relleu, aquesta és una plana prou homogènia, llevat d'un petit contrafort just al centre, a la zona de la Granada, en què la distància entre les dues formacions muntanyoses, enmig de les quals hi ha la plana, és més petita.

El territori del pla del Burgar comprèn dues conques fluvials: la conca de l'Ebre, que representa la major part del terreny, i la conca de les rieres de Calafat-golf de Sant Jordi, que només es localitza al sud de la unitat.

La riera de Comte creua tota la plana de Burgar de sud a nord, ocupa una superfície considerable d'11.285.235 m², i desemboca a l'Ebre, al municipi de Miravet, just a la zona on es troben les anomenades Illes de l'Ebre.

La major part dels barrancs que solquen el territori porten aigües esporàdicament, després de fortes pluges, i desguassen a l'esmentada riera de Comte, exceptuant el barranquet de Sant Antoni, les aigües del qual van a parar directament a l'Ebre.

416

La riera de Comte creua tota la plana i desemboca a l'Ebre. ICC

Els barrancs localitzats al sud de la unitat travessen la zona en direcció est, ja que pertanyen a la conca de les rieres de Calafat-Golf de Sant Jordi. Destaca el barranc del Gord, el qual conflueix amb el barranc de Salt.

El clima és el mediterrani subàrid, amb una temperatura que oscil·la al voltant dels 17 °C. La humitat relativa és elevada i es troba al voltant del 70%. Tendeix a augmentar quan les boires que baixen del riu s'endinsen per aquesta plana fins a topar amb les Colladetes. El règim climàtic conté un sol mes subhivernal i un o dos mesos peràrids en el prolongat període eixut. Les precipitacions són poques i tendeixen a concentrar-se durant els mesos de tardor i primavera. Els vents són forts i de component nord-oest amb velocitats al voltant dels 20 km/h de mitjana, però que poden arribar a assolir els 50 km/h o més.

Les condicions orogràfiques, la poca disponibilitat d'aigua i la climatologia han condicionat la vegetació i els cultius de l'espai. Tot i ser una plana, les dures condicions naturals no han permès un desenvolupament exclusivament agrícola. Aproximadament el 20% del sòl de la plana es troba recobert per brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) amb foixarda (*Globularia alypum*) o bufalaga tintòria (*Thymelaea tinctoria*), que es troben en diferents punts de la unitat, ja sigui a l'entorn de les pinedes o bé dels conreus de secà.

El sòl agrícola és important i, principalment, ho són els conreus de secà, ja siguin oliveres (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) o garrofers (*Ceratonia siliqua*). Tot i això, aquests conreus es barregen amb petites clapes de boscos de pi blanc (*Pinus halepensis*).

Evolució històrica del paisatge

La unitat Burgans històricament ha estat molt poc estudiada. Es fa difícil imaginar que una terra tan poc productiva tingui restes de poblaments des del paleolític, però així ho demostren els jaciments de la Moleta Rodona (Rasquera), Sors-les Pedres (Ginestar-Rasquera), alguna troballa al pla del Burgar i les pintures d'art rupestre llevantí de Cabrafeixet (el Perelló), les quals tenen una relació directa amb els jaciments anteriors.

La romanització va comportar un canvi de model, basat en les explotacions agràries tipus *villae*. Es van abandonar els hàbitats aturonats i s'establiren els nous poblaments a les zones planes, a tocar del riu Ebre. Els principals cultius de l'època eren els cereals, l'olivera i la vinya. En aquest període hi havia dues grans vies: la suposada *Ilerda-Dertosa* i la *Via Augusta*, les quals passaven pel límit oest i est de la zona estudiada.

Els segles posteriors, del XIII fins al XVI, es repoblà el territori i es produí la colonització agrària, durant la qual s'ampliaren les zones agrícoles i les ramaderes. L'efecte d'aquesta expansió a la unitat fou escassa, ja que la influència, per una banda, de l'Ebre i, per l'altra, de les infraestructures que ocupaven el vessant mediterrani, conjuntament amb els reduïts cens d'habitants de les contrades, no permeteren un desenvolupament i una expansió agrícola dels Burgans tan accentuats com en altres espais veïns.

Durant els segles **xvi** fins al **xviii**, a Rasquera es cultivava l'ordi, el safrà, les moreres i el garrofer. Així mateix, durant aquest període abundà la clàssica trilogia mediterrània de blat, vi i oli. Sembla que els cultius i les plantacions se situaven, principalment, a les terrasses fluvials i en algun fons de vall. És a partir del segle **xviii** quan comença la gran rompuda del territori.

A la primèria del segle **xix** hi havia terra campa, terra de sembradura, horts, camps d'olivers i d'ametllers. La població se sustentava, bàsicament, amb l'agricultura i la ramaderia. Posteriorment, entrat el segle **xx**, les plantacions de vinya i d'olivera veieren reduïda la seva superfície de la mateixa manera que la dels cereals. Per contra, l'ametller va anar augmentant-la fins a la darrera del segle **xx**. Així mateix, hi hagué avellaners, garrofers i figueres. Aquests es distribuïen en petites extensions de conreu arbori, barrejat amb vinya i cereals. El policultiu, oliveres, fruiters de secà i vinya i cereals entre ells, per exemple, va ser el paisatge dominant durant els dos primers terços del segle **xx**.

Els Burgans van ser i continuen sent terrenys de pas. Això significa que les connexions territorials sempre hi han estat. La ramaderia va ser molt freqüent a l'espai fins al darrer terç del segle **xx**, tal

com ho demostra la retícula de lligallos o camins ramaders que encara queda a la zona. Entre els més importants cal destacar la collada del lligallo Major o lligallo Reial al sud de la unitat. Aquest és un lligallo molt important, ja que ve des d'Aragó pel Port, passa per les planes del Baix Ebre i Montsià, per Tortosa, puja per la carretera de la Simpàtica fins al coll de l'Alba, des d'on s'encamina cap al Perelló passant pel Pouet de l'Amorós i la Buinaca. Finalitzava el seu recorregut al desert d'Alfama. Per aquest territori hi passen altres lligallos rellevants, com el de Cantavella (Aragó), que travessa la unitat de nord a sud. El lligallo Reial i el de Cantavella solament són dos exemples del gran entramat de camins ramaders que travessen la unitat tant de nord a sud com d'oest a est. Això demostra la importància d'aquest territori com a connector dels ramats entre les terres d'interior de la península i el litoral. Hi ha molts documents on queda palès que l'aprofitament pel pasturatge en aquests terrenys donava beneficis als diferents indrets de la zona.

D'altra banda, la distribució espacial dels diferents cultius i plantacions descrits era de tipus mosaic agroforestal, on els cultius es barrejaven amb els terrenys forestals, els quals sembla que no es transformaren fins més tard.

Els masos són el principal element construït de la unitat. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Pel que fa al paisatge construït, els Burgans no presenta cap nucli de població estricta. Tot i això, hi ha una elevada densitat de masos que daten de l'època de l'expansió del cultiu en aquest espai. Al nord de la plana hi ha més edificacions que al sud. Aquest patrimoni es caracteritzava per cases de planta baixa més una amb coberta inclinada, que tenien annexat un estable o una paridora per al ramat i sovint incloïen una cisterna, un pou i un forn. Els acabats són de pedra sense rebliment ni calç. Probablement, el poc poder adquisitiu d'aquell temps no permetia uns acabats emblanquinats. Tot i ser un indret amb masos força poblats des del final del segle XVIII fins al principi del XX, la crisi agrària que hi hagué després de la Guerra Civil, sumada a la gelada del 1956, va obligar molts dels pobladors a traslladar-se a viure als pobles més propers (el Perelló i Rasquera) o a altres zones del país on es necessitava mà d'obra a les indústries. Així, molts d'aquests masos van quedar deshabitats. En l'actualitat, se n'observa algun de restaurat com a segona residència.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La composició paisatgística actual de la unitat Burgans, rodejada per les serres de Cardó i el Boix i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, està determinada per les dinàmiques agràries i forestals, majoritàriament per conreu d'oliveres i de fruiters. Els Burgans són una fossa tectònica amb uns pendents suaus cap al centre i en direcció el riu Ebre. Aquesta configuració i el fet que pel centre d'aquesta plana hi passa una carretera (TV-3022) molt utilitzada pels vehicles que baixen per l'eix de l'Ebre fa que el paisatge de les planes tingui una visibilitat elevada.

Els conreus arboris, junt amb la vinya i els cereals, ocupen gairebé la meitat de la superfície total, i a les zones més properes al riu Ebre i als barrancs abunden els fruiters de fruita dolça. Com a la resta de

territori ebrenc conreat, el parcel·lari es caracteritza per tenir unes mides molt petites. Això ha permès un paisatge rural on es donen diferents tipus de conreu en un espai molt reduït. Així, en una superfície considerablement petita s'hi poden observar: oliveres, vinya, ametllers, presseguers, garrofers i cereals. Són terrenys planers, de secà, on és difícil extreure aigua del subsòl. Aquestes característiques propicien un paisatge sense gaires transformacions.

Tot i això, els canvis d'ús agrícola han estat freqüents al llarg de les darreres dècades, incitats pel mercat agrícola. Una de les dinàmiques més rellevants per al sector agrícola i per al paisatge ha estat la introducció del reg de suport a gran part de la superfície agrícola de la plana. En concret, la superfície total que es pot regar amb les dues actuacions de Regadius de Catalunya és de 1.325 ha. Gairebé la meitat del sòl amb ús agrícola d'aquest paisatge ha passat a tenir aigua.

Així mateix, i com un altre element estructurador del paisatge actual dels Burgans, hi trobem els murs de pedra seca, que fan la funció de retenir el sòl i de delimitar propietats. L'abandó de terrenys de secà comporta la degradació del patrimoni de pedra seca per falta de manteniment. Aquesta dinàmica apareix principalment a les vores dels barrancs, allí on el pendent és més pronunciat i on es fa més difícil la mecanització. També s'hi observa l'efecte contrari, ja que hi ha petites parcel·les que han estat rompudes durant els darrers anys i que ara es cultiven.

El fet que hi hagi forest, un clima sec i càlid i terrenys abandonats ha fet aparèixer molt de pi blanc amb altres espècies heliòfiles com el romaní, la farigola i el llentiscle. El resultat és un augment del risc d'incendis en aquest espai. En els últims deu anys petits incendis han anat proliferant fins a arribar a cremar unes cent hectàrees.

Als espais més pròxims a les serres de Cardó o a les muntanyes de Tivissa, el sòl forestal ocupa gairebé el 50% de superfície restant.

Parc eòlic de la Collada a la plana del Burgar. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Hi trobem brolles de romaní (i timonedes), amb foixarda i bufalaga, calcícoles de terra baixa. Entre els conreus, a les parts de cota més baixa de la unitat, hi ha multitud de petites clapes de pinedes de pi blanc amb sotabosc de brolles calcícoles.

En relació amb les vies de comunicació, hi ha una única via de la xarxa primària, la C-12. Aquesta via travessa el territori pel nord-oest, connectant els termes de Rasquera i Ginestar. L'altra carretera, la TV-3022, és de caràcter local i travessa tota la plana des del nord fins al sud i comunica Rasquera amb el Perelló.

L'element principal construït de la unitat són els masos i les cases, distribuïts de manera disseminada. La gran majoria són masos que actualment es troben en desús. Es caracteritzen per estar construïts amb pedra i per tenir tota una sèrie d'elements adjacents com rafals, corrals i forns. Per una banda, alguns es troben en una situació de degradació, a causa del seu abandonament, i per l'altra, alguns han patit reformes que a vegades no s'adeqüen a les tipologies tradicionals de l'espai.

L'altre element present en aquest paisatge són els parcs eòlics de Colladetes i les Calobres, que van començar a produir energia a partir de 1999 i 2001, respectivament. El 2008 es va construir el parc eòlic de la Collada.

Valors en el paisatge

Burgans és una plana amb conreus de secà rodejada de muntanyes, invisible, però molt estimada pels habitants de la zona. Hi destaca el patrimoni cultural (coves, jaciments, pintures, murs de pedra seca, construccions tradicionals, etc.) i també el natural (oliveres centenàries). Aquest fet demostra la presència d'un paisatge amb molta història.

El territori del pla del Burgar acull petites parts d'EIN corresponents a altres unitats. Així doncs, la plana acull 445 ha de l'EIN Serres de Cardó-el Boix, 351,5 ha del tossal de Montagut i 311,4 ha de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

A més, aproximadament 2.016 ha han estat declarades CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Per altra banda, el pla del Burgar alberga altres zones que cal considerar per la seva importància com a connector funcional. L'extrem sud, entre la serra del Boix i el tossal de Montagut, es considera rellevant per l'alimentació d'animals com l'àliga cuabarrada. En aquests espais és molt important el conreu arbori de secà per tal de mantenir la funcionalitat ecològica de l'espai, ja que hi hivernen molts túrdids.

També hi ha la riera de Comte, a l'extrem nord de la unitat, que connecta el riu Ebre amb l'interior de la plana. La desembocadura d'aquesta riera, al riu Ebre, en fa un dels espais més apreciats geològicament a Catalunya: la vall de l'Ebre de Miravet, on el riu s'encaixa i dóna lloc a un espai amb unes característiques geològiques molt apreciades pels científics. Aquí el riu no és limitat

per penya-segats però sí l'altre vessant de riu, prop del castell de Miravet, ja fora dels límits de la unitat dels Burgans.

Els Burgans és un territori de connexió entre el litoral del Baix Ebre i el riu Ebre. És una fossa tectònica rodejada de muntanyes. Aquesta ubicació tan poc estratègica ha fet que històricament no es conegui cap assentament dintre la seva àrea. Però això no és sinònim d'absència de valors històrics. En primer lloc, hi ha la cova de les Calobres, que es troba als darrers estreps de les serres de Cardó i el Boix i la serra del Boire, al barranc de les Calobres. A l'interior s'hi troben pintures rupestres. Molt a prop d'aquesta cova, just fora de la unitat, hi ha Cabrafeixet, també amb abrics amb pintures d'aquesta mena. Aquests dos indrets, declarats patrimoni mundial per la UNESCO el 1998, confereixen a la zona un alt valor, ja que indiquen que, el que avui són terres d'oliveres, garrofers, vinya i fruiters, a l'època prehistòrica estaven cobertes d'alzinars i pinedes; alguns barrancs, avui secs, eren rierols d'aigües clares; les muntanyes eren plenes de tota mena d'arbres, i tant a la zona més plana dels Burgans com a les parts més altes de les serres que l'envolten, hi havia una rica fauna salvatge.

Altres elements històrics són les oliveres singulars i monumentals que conserva l'espai. Tots els oliverars són excepcionals i, llevat de les zones amb oliverar intensiu, la majoria tenen més d'un segle d'història. Tot i això, hi ha exemplars puntuals que destaquen per les seves mides, formes i dimensions. Prop del poble de Rasquera hi ha tres oliveres de la varietat farga amb mides que superen els 4 m de perímetre de soca amb 1,3 m d'altura. Aquestes dimensions indiquen que aquest arbre fa centenars d'anys que va ser plantat.

El paisatge més històric de la plana també és marcat per la presència de la pedra. Tot i no ser un sòl calcarí estricte amb pedra fins a la superfície, trobem petits marges o separadors de finques per tota la plana. Aquest fet configura el paisatge i li atorga valor històric, ja que actualment la pedra és extreta o rompuda directament als camps. Tot i ser marges baixos, tenen les seves funcions. En molts casos, les oliveres eren plantades dins o just al

Pantà de les Calobres, situat al barranc homònim. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

costat d'aquestes construccions de pedra seca perquè els murs protegissin els arbres de les ventades. Aquests marges també són indicadors de partició entre dues propietats. Per tant, oliveres i ametllers, juntament amb els marges, són els principals elements que configuren aquest paisatge rural.

Aquest paisatge agrícola es caracteritza per la presència contínua de masos i casetes, amb les seves construccions secundàries. Dins d'aquest medi, més allunyat del riu com més al sud, l'aigua sempre ha estat un recurs que calia emmagatzemar. Així ho demostra l'existència de receptacles d'aigua com les basses, considerades també elements històrics presents en el paisatge actual.

La gran majoria dels lligallos o camins ramaders dels Burgans han perdut la seva funcionalitat però conserven la història de segles i segles de pastors i els seus ramats que van travessar aquest paisatge.

Existeix una certa desconeixença d'aquesta porció de territori ebrenc per part de la societat en general. Tot i això, els habitants de Rasquera i els del Perelló li atorguen certs valors identitaris i simbòlics, ja que sempre s'han identificat amb aquest espai pel fet de tenir-hi la finca i el treball dels seus avantpassats. També és un lloc que s'identifica amb la transhumància. Els ramats hi pasturen o hi passaven per tal de dirigir-se al desert d'Alfama (Ametlla de Mar). Avui en dia, encara queden vestigis d'aquesta identitat, per exemple, els ramats de cabra blanca de Rasquera.

420

El paisatge dels Burgans és aprofitat pels itineraris excursionistes i de bicicleta de muntanya, que travessen la unitat d'est a oest en diferents parts de la plana. Tot i que no hi ha cap itinerari sencer dins mateix de la unitat, ja que tots s'endinsen cap a les serres, els trams que passen pels Burgans són afavorits per un terreny pla, la qual cosa els fa ideals per realitzar activitats en família. Entre les rutes podem destacar la de la font de l'Aiguadí, al nord de la unitat, que uneix els nuclis de Ginestar i Rasquera passant pel bell mig d'un mosaic de conreus format per vinya, presseguers, olivera i ametller. Els boscos de pins dels Burgans també són coneguts per l'afluència que hi ha de buscadors de bolets quan n'és l'època.

Per la proximitat de la unitat al riu Ebre hi ha certs usos socials que s'hi poden associar. Així, hi ha la pràctica del piragüisme, amb la qual es poden apreciar els marges de riu que limiten la unitat pel nord.

L'agricultura i la ramaderia han estat els motors econòmics que han modelat els Burgans, i es caracteritzen per contenir uns valors productius associats al paisatge. Per exemple, l'oli d'oliva Baix Ebre-Montsià que es pot trobar a la part del terme del Perelló i que és denominació d'origen protegida (DOP).

Com ja s'ha explicat pel seu valor històric, les construccions de pedra seca són un element abundant i funcional dins del pla del Burgar. A part d'aquest valor, aquests elements configuren el paisatge rural i el doten d'un valor estètic remarcable. Aquest patrimoni és el llegat de moltes generacions que van treballar durament

per adequar el terreny i poder produir. Aquesta plana es caracteritza perquè conté tota una sèrie d'espais agrícoles i forestals amb rellevància estètica. Hi ha el conreu de la olivera, també valorat per la seva història; el conreu de fruita seca en mosaic, molt abundant a la part de Rasquera, i els espais de bosc que es van intercalant entre els conreus per donar lloc a un conjunt visual molt harmònic.

Com a elements singulars amb valor estètic cal destacar les boires que baixen pel riu Ebre des de la cubeta de Móra i s'endinsen cap al Burgar.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Per les seves característiques de relleu, el pla del Burgar no ofereix bons miradors interns que permetin l'observació del conjunt de la unitat; per tenir una visió general cal adreçar-se als contraforts de les unitats veïnes serres de Cardó-Boix i muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Els millors punts de vista interiors de la unitat estan situats a l'extrem meridional i són la Barra, a prop de la Bassa Nova, i les Calobres, ambdós situats a la vora del GR-192. La seva bona accessibilitat els fa recomanables per observar no únicament la plana sinó tot el conjunt orogràfic de la regió.

La millor manera de contemplar les característiques del pla del Burgar és travessar-lo de sud a nord per la carretera TV-3022 de Rasquera al Perelló.

Possible evolució del paisatge

El retrocés econòmic de l'agricultura i l'especialització productiva envers determinats conreus pot alterar significativament el mosaic tradicional de conreus i forest preexistent fins ara. A la part dels Burgans del Perelló s'ha dut a terme un projecte per portar el rec a 508 ha, mentre que a la part de Rasquera està previst transformar 817 ha en regadiu.

L'evolució del paisatge dels Burgans està totalment lligat al destí de l'agricultura i, més en concret, al destí de l'olivera i l'ametller, ja que les activitats agrícoles són presents en gairebé un 50% de la superfície de la unitat. Així, aquests projectes de suport de rec poden significar el pas d'algunes finques cap a conreus més productius i més intensius. Per tant, el que havia estat fins ara un paisatge tradicional amb cultius de secà, amb un marc de plantació ampli i amb marges de pedra seca, es pot veure modificat puntualment a través de noves plantacions amb més densitat d'arbres que, de vegades, també poden implicar la pèrdua d'algun element de l'arquitectura rural de pedra seca.

És previsible que algunes parcel·les s'abandonin i que les masses forestals les colonitzin afavorint una continuïtat dels espais forestals més vulnerable davant els incendis.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Procés d'abandonament del cultiu de secà allí on les condicions del terreny són més dolentes i, per tant, la mecanització s'hi fa més difícil. Aquest fet afavoreix l'aparició de massa forestal.
- La rehabilitació o la nova construcció de cases poc integrades amb l'entorn.

Amenaces

- Pèrdua o abandonament progressiu de l'activitat agrària a les zones on no arribi el reg. Això comportaria una pèrdua de biodiversitat i de patrimoni natural i construït.
- En relació amb el punt anterior, el continu augment de la massa forestal causat per l'abandó del cultiu, sumat a la massa que ja existeix, pot fer augmentar el risc d'incendis forestals.

- La possibilitat de poder regar finques que sempre havien estat cultius de secà pot provocar transformacions en la tipologia i l'estructura del conreu.

Fortaleses

- Espai creuat per gran quantitat d'antics camins ramaders i senders amb un elevat valor social i molt utilitzats per practicar-hi esports com l'excursionisme i la bicicleta de muntanya. És un espai molt utilitzat pels veïns del Perelló i de Rasquera per anar a buscar bolets quan n'és l'època.
- Un patrimoni històric i rural lligat a la ramaderia (basses, pous, etc.) i a l'agricultura (marges, casetes de camp, etc.) abundant.
- Un mosaic paisatgístic, tant perquè s'intercalen parcel·les amb diferents conreus, com perquè hi ha moltes clapes de bosc pel mig, amb una qualitat paisatgística força elevada. Tot i ser un territori de pas per als ramats, el sòl ha estat aprofitat agrícolament. S'hi van extreure les pedres i es van col·locar en forma de marge o valona; s'hi van plantar oliveres, moltes de les quals, avui, centenàries; es van construir masos i casetes per l'elevada distància que hi havia amb els nuclis de població més propers.

Les plantacions d'oliveres juntament amb les de fruiters predominen a la plana del Burgar. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Oportunitats

- Gran quantitat de patrimoni agrícola i ramader amb un valor històric rellevant que, en determinades zones, fa augmentar els atractius paisatgístics que caracteritzen l'espai. Aquest fet, sumat a la situació de la unitat entre dues formacions muntanyoses de gran interès ecològic, potencia aquest espai com una zona d'elevada rellevància patrimonial i connectora.
- Un valor productiu que es pot veure més reforçat pel turisme rural. Les característiques intrínseques de l'espai i la seva proximitat al riu i a les serres circumdants són motius suficients per consolidar un turisme que busca una relació amb el medi natural.
- Existència d'una densa xarxa de camins ramaders o lligallos que són patrimoni públic i fàcilment recuperables com a rutes i itineraris per observar el paisatge i gaudir-ne.
- La introducció del reg en gran part del territori agrícola es pot veure com una oportunitat per tal de reactivar el sector agrícola de la zona, molt deprimat fins ara.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

422

OQP 10.1

Una plana amb mosaic agroforestal encaixonada per serres, amb gran importància ecològica, històrica, simbòlica i identitària, ben gestionada

Fossa tectònica encaixonada entre les serres de Cardó i el Boix i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, identificada amb una transhumància de les terres d'interior cap al litoral, amb una orografia que ha permès establir-hi diversos conreus agrícoles de secà que formen mosaics agroforestals amb retalls de bosquines de pi blanc. Tot i no gaudir de cap figura de protecció, té una importància ecològica cabdal com a connector entre les dues serres i com a zona d'alimentació de moltes aus. L'ancestral activitat ramadera transhumant, en retrocés en el conjunt de les Terres de l'Ebre, manté en aquesta unitat una certa activitat que li atorga un conjunt de valors històrics i simbòlics i identitàris.

Criteris

- Afavorir la connectivitat ecològica i la biodiversitat entre les serres adjacents (serres de Cardó i el Boix i muntanyes de Tivissa), el litoral i el riu, tant pel que fa a les zones agrícoles de secà i regadiu (centre i nord, respectivament), com als espais forestals de l'interior de la plana (especialment, els ubicats al sud).
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.

- Promoure activitats educatives, turístiques i recreatives que potenciïn els valors esmenats en aquest objectiu.
- Afavorir la continuïtat de l'activitat ramadera tant pel seu significat cultural, com per la seva contribució a la gestió de les masses forestals.

Accions

- Mantenir i recuperar els conreus de secà per afavorir la preservació del mosaic agroforestal del terme municipal del Perelló.
- Generalitzar la realització i l'execució de plans de gestió forestal orientats a la disminució del risc d'incendi forestal, així com a la millora de les masses forestals, especialment al sud i centre de la unitat, que actuen com a connectors amb les serres limítrofes.
- Recuperar el valor i donar a conèixer els valors històrics, simbòlics i identitàris de la transhumància, lligant-ho amb el manteniment i la conservació de l'últim reducte de patrimoni genètic cabrum de Catalunya: la cabra blanca de Rasquera.

OQP 10.2

Un paisatge agroforestal ben definit i amb valor productiu i estètic, constituït bàsicament per una arquitectura variada de pedra seca amb conreus de secà i de regadiu (aquests últims en menor mesura), alternats amb vegetació forestal, gestionat i preservat d'infraestructures o elements que en desvirtuin la visió i contemplació

Aquesta plana es caracteritza per contenir espais agrícoles i forestals amb rellevància estètica. Hi ha conreu d'olivera, també valorat per la seva història, conreu de fruita seca en mosaic, molt abundant a la part de Rasquera, i espais de bosc que es van intercalant entre els conreus i formant un conjunt visual molt harmònic que hauria de mantenir-se. A la bellesa que té el mosaic agroforestal se li han de sumar els elements de l'arquitectura rural de pedra seca. En concret, cal destacar els masos i casetes tradicionals que encara es conserven.

Criteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles, tant als de secà com als de regadiu, a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.
- Vetllar per la correcta integració paisatgística de les restauracions dels elements que formen part de l'arquitectura rural, especialment, en la rehabilitació de masos i casetes.

Accions

- Realitzar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca dels Burgans per tal de garantir-ne la conservació i de posar-lo a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en pugui fer un aprofitament turístic, mitjançant un protocol de presentació d'aquest patrimoni.

- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territoris i paisatges tant dels Burgans com d'unitats veïnes, els miradors de paisatge ubicats a l'extrem meridional de la Barra, prop de la Bassa Nova, i el de les Calobres, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o els itineraris com la carretera TV-3022 de Rasquera al Perelló.
- Estudiar l'elaboració d'un instrument de planejament per regular les construccions d'habitatges en sòl rústic, entenent que aquesta realitat representa una peculiaritat a part del territori de les Terres de l'Ebre, així com una oportunitat per a la gestió del paisatge, especialment allí on hi ha un retrocés de l'activitat agrària.